

shëjzat

le pleiadi ★ XII ★ 1968 ★

1-3

shêjzat

le pleiadi ★ XII ★ 1968 ★ 1-3

E përkohëshme kulturore, shoqërore e artistike

Rivista culturale, sociale ed artistica

Vjete XII - n. 1-3

Anno XII - n. 1-3

Kallënduer-Mars 1968

Gennaio-Marzo 1968

Drejtuer Përgjegjës:

Direttore Responsabile:

MATILDE MANCINELLI

Kryeredaktor - Redattore capo:

MARTIN CAMAJ

Redaktor për pjesën gjermanishte:

Redattore per la parte tedesca:

PETER BARTL

Këshilli i Kryesis:

Consiglio di Presidenza:

Martin CAMAJ — Giuseppe GRADILONE — Gerhard GRIMM — Karl GURAKUQI — Claus HAEBLER — Ernesto KOLIQI — Giacomo MARLEKAJ — Rosolino PETROTTA — Giuseppe SCHIRO' — Alois SCHMAUS — Georg STADTMÜLLER — Giuseppe VALENTINI

Selija e Redaksisë dhe e Administratës:

Sede della Redazione e Amministrazione:

PIAZZA DELLA BALDUINA, 59

00136 - ROMA

Dorëshkrimet, dhe në qoftë se s'botohen, nuk kthehen.

I manoscritti, anche se non pubblicati, non si restituiscono.

Pronar - Proprietario:

ERNEST KOLIQI

shëjzat

le pleiadi ★ XII ★ 1968 ★ 1-3

Kallënduer-Mars 1968

Gennaio-Marzo 1968

PËRMBAJTJA

Sommario

	Faqe Pag.
HILUSHI:	
Shkoqitje e pleqnime: Skanderbegu, kryendërtuesi i atdheut t'onë (Scanderbeg, creatore della nostra patria)	3
Letra e Papës Paolo VI (Allocuzione del Pontefice Paolo VI)	9
GIUSEPPE GHETTI:	
Giorgio Castriota Scanderbeg nella storiografia (Gjergj Kastrioti Skan- derbeg në storiografi)	13
VOREA UJKO:	
Scanderbeg	37
P. VINCENZO MALAJ:	
L'Opera « Scanderbeg » dell'Abate Vivaldi (Opera « Skanderbeg » e Abatit Vivaldi)	40
JANET BYRON:	
Principal difficulties in learning the Albanian language (Vështirsit kryesore në mësimin e gjuhës shqipe)	44
ETËHEM HAXHIADEMI:	
Skënderbeu	46
GIUSEPPE GRADILONE:	
« Lo Scanderbeg disavventurato » (Skanderbegu i pa fanë) di Girolamo De Rada	59
L. L.:	
Bilbili dhe Lirija (L'Usignolo e la Libertà)	71
GIOSAFAT FRASCINO:	
Vjerrsha (Versi)	73

ANTONIO BELLUSCI FRASNJOTI:

La pastorizia a Frascineto (Blegtorija në Frasnitë) 76

MARTIN CAMAJ:

Konferenca e prof. Zef Valentini-t në Universitetin e Münchenit (La conferenza del prof. Valentini nella Università di Monaco di Baviera) 83

FERNAND HAUSER:

Chanson Albanaise (Canzone Albanese) 87

KARL GURAKUQI:

Nepër vullajt e « Shëjzavet » (Fra le aiuole de « Le Pleiadi ») 88

Kronikë kulturore (Cronaca culturale) 104

Celebrazione del V Centenario morte Skanderbeg (D.M.). — Symposium mbi Skandërbegun. — Emnimi i Prof. Haebler. — Zojusha Byron « Master of Arts ». — Prof. Gurakuqi shpëton nga një incident. — Lieto evento. — Katund arbresh dâmtue nga tërmeti. — Mostra personale di Lin Delija. — Martesa (Sposalizi). — Ndërroi jetë e Shoqja e Kapidan Gjon Marka Gjonit. — Avjatori Shemseddin Tahiraj vdiq në Stamboll. — Ndërroi jetë e Ama e Dr. Pici-t. — Zi në shtëpín e z. Adem Dushit. — Ndërroi jetë Qazim Neki. — Tesi di laurea di argomento albanologico. — *Libra të lexuem: SULEJMAN HAXHIJA: Flamurtari i Kosovës Isá Buletini (E.K.). — « Naš jezik » (La nostra parola) (E.K.). — FRANCO DURAZZO: L'Albero Italia (E.K.). — « Ndërgjegjja » (E.K.). — MIRCEA POPESCU: Saggi di poesia popolare romena (E.K.). — KARL GURAKUQI: Grammatica albanese dell'uso moderno (M. Camaj). — NEXHAT PESHKËPIA: Një zemër në mergim (E.K.). — EUGEN VESNIN: L'oasi delle mimose (E.K.). — Liturgjia Hyjnore, Roma 1967 (E.K.).*

Tryeza e Redaksís (Dal tavolo della Redazione) 129

PAJTIMET E PERVJECËME:**ABBONAMENTO ANNUALE:**

Për Itali	Lit. 3.500	Italia	Lit. 3.500
N'Europë	\$ 10	Europa	\$ 10
Për USA, Kanada e Australí	\$ 12	USA, Canada e Australia	\$ 12

Registrato il 26-7-1957 al n. 5898 del Registro del Tribunale di Roma

---

Tipografia Dario Detti - 00195 Roma - Via Girolamo Savonarola, 1 - Tel. 380.009

Skanderbegu, kryendërtuesi i atdheut t'onë

nga HILUSHI

Do t'ishte dâm i madh në se ndër Shqiptarë qi kujdesohen për të mirën e atdheut, — jo me brohorina shurdhuese dhe me përligjerim fjalësh të stereotipueme, — por tue shoshitë e imtue kavit e pasojat (causes et conséquences) të ngjarjeve historike kombtare me qellim të nxiret prej sosh një vijë e dobishme drejtuese për të ndriçue qendrimet t'ona në t'ardhëmën, vërtë dâm do t'ishte po të kalonte përkujtimi krentuer i Skanderbegut pa na lânë ndoj mësim, kur jehona e përlavdimeve të shuhet. Avullimet e arta të gojdhânave qi mërtisin në palët e veta xixilluese jetën dhe veprat e Herojit t'onë, nuk duhet të na rrëmbejnë në një fluturim andrrash epike qi gicilojnë krenin t'onë kombtare. Nën dridhjen e tisave të lylyvertë të fantazis popullore, qi veshin e disë mshefin fytyrën e Gjergj Kastriotit, duhet qi na të zbulojmë vuejtjet njerzore qi atdheu atij i kushtoi. Lavdija e veprës qi me farfuri të vet na merr sýt, Atij i shkaktoi ngashërime të thella. Ndoshta loti kurr nuk i pikoi Burrit të Madh nga sýni, por sigurisht i rrodhi me pika gjaku në zëmër. Na e përfytyrojmë të vigânshtëm në kâl me shpatë në dorë tue sulmue anmikun me trimni të pashoqe, tue shpartallue ushtri të denduna, tue kalue si vetimë prej një ane në tjetrën të Shqipnis, lirisdashës e lirisdhânës, shpëtimtar i kombit si arkangjull zbritë nga qielli. Por duhet, për të kuptue meritat e Tija, të përshtojmë nëpër mend vishtirsinat qi Ai ndeshi gjithëkund e prej gjithëkuj, gjatë njëzetepesë vjetve në të cilat tronditi botën mbarë me fitoret e Tija të mrëkullueshme, tue e rrethue me rreze lavdije vendin qi e lindi. Çdo fitore Ai e korrite me një zotsi strategjike të jashtazakonshme por edhe me një mundim dermues për t'amalgamue elementat shqiptarë në kundrështim e për të harmonizue e shkri parë e vogjëll në një trup të thukët luftarak. E mbas çdo fitorje, një trahiti e rë e bashkëpunorvet mâ të ngushtë (Mojs Golëmi) dh'e nipave mâ të dashun (Hamz Kastrjoti, Gjergj e Gjok Strez-Balshaj). Harën, në triumfin mâ të lum, ia helmatisi me pengime dinake Venediku, qi dronte krijimin e një shteti shqiptar të bashkuem e të sunduem prej një kryezoti të pikatëshëm mbrapa qyteteve të bregut ku valvitte zotnues flâmuri me Luâ të Shën Markut. Vonë Venediku kuptoi gabimin e sjelljes politike shkurtpâmëse qi agë pengesa i solli Skanderbegut në luftën kundra perandoris osmane. Kur e kuptoi, përkrahi me të gjitha mundësit e veta Herojin t'onë tue e emnue edhe Komandant të përgjithëshëm të fuqive t'armatosuna të veta në Shqipni e tue njëhë qytetarë të vet atë dhe të birin. Ngatrrerat e kryezotave shqiptarë, intrigat e të huejvet, madhnojnë ke s've epopën kastrjotjane. Për t'u dalë në skâj çarravijave së paprëme, ky Njeri shtini në punë vërtetyt e rralla me të cilat e kish pajisë Perëndija. Pat

durimin e një shëjti, nonse në dej i vlonte një gjak i ndezun e sulmues. Interesi epruer i atdheut ia ndalonte hovet idhnake.

Madhnija e Fatosit t'onë

Madhnija e vërtetë e Fatosit Kruetanë qindron në zotnim të shkaseve idhnake edhe kur këto ishin të ligjëshme e të drejta. Sigurisht edhe Ai, si të gjithë Shqiptarët, n'idhnim ndiente nevojën e shfrimeve të ngutshëme dhe të turrshëme. Ndeja n'oborr perandorak t'Adrjanopojës e rysi dh'e përforcoi në pushtim të ndiesive dh'e mësoi mos m'u turbullue kurr në mende aqë sa me humbë mundësin e gjikimit. Provë e qartë kjo se mbi çdo ndiesi e mendim zotnonte imperativi urdhënues i çashtjes së kombit. Skanderbegun as Shqiptarët as përkrahsat e huej nuk e kuptuen. Si të parët ashtu të dytët u sollen keq me Të. Krenët e Shqipnis e penguen me ngushtësi të mendesit së tyne, disa e trathtuen, tjerë lypshin shpërblime tepër të mëdhaja për ndihmën e pakët qi i epshin. Në të vërtetë ata krenë nuk pengojshin e nuk trathtojshin Atë, nuk dëmtojshin interesat e tija vetiake, por çashtjen kombtare.

Sa për të huej (miq e aleatë), u përpoqen m'e shfrytzeue për qellime të tyne. As Shqiptarët as Oksidenti nuk e ndihmuen sa meritonte. E, sot, historija i ep arsye e lavd Atij dhe stigmatizon sjelljet e kryezotave shqiptarë të kohës dhe politikën ja të dobët ja dredhake të fuqive t'asokohëshme t'Oksidentit. Mbas XV qindvjet e deri në ditë e sotshme qinda e qinda veprash në gjuhë të ndryshme i a naltësojnë emnin e përpjekjet e vigëshme. Madhnija e Tij prandej qindron sidomos në fakt qi Ai tue pasun pengime gjithfarësh në lëmin prendimuer dijti t'i a këpusi hovin dy Sulltanave ndër më të mëdhejt të dinastis osmane. Shpëtoi Europën dhe qytetnimin e saj pa pasë ndihmën qi i përkëtte prej atyne qi përfituen nga therorit e Tija dhe të popullit shqiptar i cili Atë besnikisht e ndoq, shpesh-herë në kundërshtim me krenët tradicjonale të vet. Pa mprojen luftarake të Skanderbegut me të vështirë Europa do të gzone dritën e lumueshme të Rilindjes (Renaissance) dhe shtytjen përparimtare qi Rilindja i dha botës prendimore.

Shpesh na admirojmë në Të forcën e krahut dhe zotsin në përdorim t'armvet: me një të sjellme shpate Ai ndante dy copash një luftar mbulue fund e maje me hekur. Levdojmë trimnin qi shkelgente në çdo ndeshje me armikun: në luftimin e Torvjollit (të Domosdovës) tue pa se Ali pasha në qendër të rrjeshtimit t'ushtrisë së vet, ngujue në një katruer të rrasët ushtarësh veterana, po qindronte pa dhënë asnjë shënjë ligështimi, u versul Ai vetë aty ku përlëshja po zhvillohej më e tërhuzun. I nipi Gjergj Strez Balsha (ai qi mbrapa e trathtoi tue i a dorzue Osmanlijvet me 1456 kështjellin e Modricës) bashkë me djelm të rojës kruetane flakroi si rrusë mbas Tij kështu qi katrori prej veteranash i Ali Pashës u dynd, u çá dýsh, u përmbys.

Shqiptarët janë fis luftar dhe trimnija ndër ta çmohet mbi veti tjera. Por baras me Skanderbegun në trimni radhiteshin edhe Mojs Golëmi, Hamz Kastrjoti, Ajdin Muzaka (qi vdiq një muej mbrapa prej varrëve marrë në luftim të Torvjollit) dhe kryezotat tjerë dhe një nga

nji të gjithë ushtarët e Konfederatës së Princave shqiptarë. Jo në trimni, ngjeti qëndronte merita e veçantë e këtij Prisi të pashoq.

Historjani famëmadh Babinger, — qi vjetin e kaluem ndërroi jetë papritmas në Durrës e qi qahet miqasishit me lot të nxehtë prej rrethit të Shëjzave dhe nga mbarë intelektualët shqiptarë — në një syzim të paraqitun në Tiranë gjatë Konferencës së Dytë të Studimeve Albanologjike (15-21 nanduer 1962) thotë se Arianit Komneni ka randësi në historin e Shqipnisë aqë sa Skanderbegu (mue personalisht në bisedime të shpeshta qi pata me të më thonte « më tepër se Skanderbegu »). Shum me vend studjuesa të vleritë shqiptarë si Aleks Buda e Dilaver Radëshi kundrështuen, tue paraqitë arsyea të bindëshme. Shkurt: pa i a kursye nderimin e merituem Arianit Komnenit, fytyra e Gjergj Kastriotit qëndron e ndáme veç, shum më nalt se ajo e çdo kryezoti shqiptar t'asaj kohe e të çdo kohe. Mjafton (kët arsye po e shtoj unë) qi të vëm në dukje se kryengritja e madhe, heroike, e bujshëme e 1434-36, nisë e kryesue nga Arianiti në Jugë të Shqipnisë, njehet si një ndër ngjarje të shënueshme të historis shqiptare, e cila pati një jehonë të haptë, por nuk ndryshoi gjendjen as të vendit t'onë as të Ballkanit. Duhet pranue vetëm faktet lakurige të dokumentueme e t'inkvadrue, pa mbajtur pajë as andej as kënde, në realitet të ngjarjeve. Skanderbegu priti me durim ditën e përshtatëshme për një kryengritje të përgjithëshme kundra Osmanllijve qi kishin shtërngue kryezotat shqiptarë me njoftë sovranitetin e Sulltanit dhe me i pague këtij telozën (haraç) të randë. Skanderbegu e lidhi nisjativën e vet me atë të Hunyadit. Porsa çliroi qytetet e kështjellët e veta, ftoi princat shqiptarë në kuvend të Lezhës (mars 1444) e u përpoq, tue i a dalë qellimit, me u besatue me ta. Menjherë, nga këto nisjativa, del në shesh mendja e gjënë, ndija e hollë, brumi i Tij prej njeriu shteti, me frymë e qellime ndërtuese. Mbledhja e Kuvendit në Lezhe, qytet i Venedikut, zhदारaritte çdo dyshim të Republikës së Shën Markut mbi qellimet e krenre shqiptarë të besëlidhun. Tue thirrë të gjithë paranikët e Shqipnisë me bashkëpunue, Skanderbegu çlirimin e principatës së vet e vënte në suazë të çashtjes së mbarë kombit. Konfederata e Kryezotave shqiptarë, e krijueme në qytet të Lezhës, qe guri themeluer i përpjekjes kombtare e luftarake të Gjergj Kastriotit dhe fillimi i krijimit të një shteti shqiptar. Dishmin e mendesquetis së Tij na e japin dy kushtet qi ai lypë e nxori nga partija shqiptare e bashkueme për të parën herë, mbas mbretnis ilire të Teutës. Gjergj Kastrioti njëfte mirë natyrën e Shqiptarit, e cila nuk duron syperanin e kurrkuj; Ai mujte me kërkue një mandat politik nga Kuvendi, një farë njohjeje si Kryetar me tagre të gjëna marrëveshtesh me të huej dhe me të drejta vezhgimi në punë të veçantë të sejcilit pjesëmarrës në Konfederatë. Jo: lypë vetëm komanden e ushtris së përbashkët dhe një ndihmë në të holla. Nami i Tij si prës ushtrije shkelgente qyshë në luftime rinore të bame n'Azë nën flëmur të Sulltan Muradit II dhe askush nuk mund i a mohonte zotsin e prjes në luftë. Ai e dinte se lufstarët e çdo ane të dheut shqiptar, rendue në radhët e ushtris vepruese nën urdhna të Tij, do t'a thejshin gëlvozhën e paraqikimeve krahinore e do të dalldiseshin n'idën e gjënë t'Arbrit, t'atdheut të përbashkët. Idën e njisis kombtare Ai e rrënjosi më parë n'ushtri.

Heroji i ynë tregon sidomos një shqisë (fuqí intelekti) gjeniale

tue njënjisue çashljen e vogël shqiptare me atë të madhe t'Europës
 prendimore. Mproja e kombit t'onë përzihet e shkrihet me mproje
 t'Oksidentit. Shqipnija hyn në varg të fuqive evropjane krah për krah
 me Hungarin e Hunyadi, me Polonin e mbretit Vlladisllav, me mbretin
 e princa të stuen e të nxitun nga Papët e Romës me tubue ushtarët e
 tyne për një kryqzatë të ré. Tue e lidhun interesin jetësuer të vendit
 t'onë me atë t'Europës, Skanderbegu vëni themelet e sigurta së një
 ringjalljeje s'ardhëshme, sepse vulosi ndër fletë të historis me gjak
 të fitoreve tagrin e Shqiptarvet me qënë të njehun si shtet në vete.

Pësë Papët qi e ndihmuen, Alfonsi i Aragonës qi e detyroi me u
 shpallë vasal i Napolit dhe më vonë Republika e Venedikut, me-
 nduen të përdorin zotsin e rrallë të Tij si strategë dhe trimnin e
 popullit shqiptar për të fuqisue nevojët e mprojës së tyne nga Turqit
 por tue sigurue sejcili interesat e veçanta politike. Ai, me durim she-
 mbulluer, kapërdiute në heshtje çdo imponim veç me mujtë të hËjë si
 pjestar në një ndërmarrje evropjane ku mproja e atdheut shqiptar të
 paragitej, sikur në të vërtetë edhe ishte, si dalje zot e qytetnimit
 prendimuer. Kështu Ai fitonte diplômat qi sigurojshin fizjonomin e
 Shqipnis si shtet pjesëmarrës në një luftë me qellime të hapta ku mbarë
 një kontinent e ndiente veten t'angazhuem. Ai pranoi t'i përgjegjej ne-
 voitës s'Europës për të vulosë të drejtat shqiptare t'atëherëshme, dhe
 ndoshta nuk i a muer mendja se, tue mos i u shëmangë kurr ndërma-
 rriëve evropjane, fuqisonte tagrin e pamvarsis së Shqipnis s'ardhëshme.
 Rilindja shqiptare, qi u nis e muer shkas n'emën të Tij, arsyet historike
 të veta i mbështeti, jo vetëm në luftimet për liri të bame në shekullin
 e XV, por sidomos në ndihmesën (kontributin) qi ato luftime i dhanë
 shpëtimin t'Europës nga pushtimi i Osmanllijvet. Buja e fitoreve të
 Tija me jehonën e vet të zgjatueme përtrini ndër Shqiptarë ndiesin e
 liris kombtare në të XX qindvjet dhe zgjoi nëherit ndër Evropjanë
 harraqë epopën vezullore të Kastrjotit i cili flijoi veten e popullin e
 vet në mproje të qytetnimit të tyne.

Uh, Europ', ti kurva e motit,
 Qi i rae mohit bes's e Zotit,
 Po ky â shëji i gjytetnis:
 Me dá tokën e Shqipnis
 Per me mbajt' klysht e Rusis?
 Po tikshtu sod na i përlijje
 Njata burra qi n'kto brigje
 Per tý vehten bane flije
 Kur ti heshtshe prej ligshiti?

Poeti i ynë me fjalë të zjarra hudhte me 1905 në tryezë të diplo-
 macis evropjane meritat e fitueme prej Shqiptarvet katërqind vjet më
 parë për me sigurue të drejtën e pamvarsis.

Skanderbegu brumosi vogjëlín

Kot lodhin menden disá studjuesa për me na bindë se merita
 kryesore e epopës kastrjotjane i përket më tepër popullit shqiptar se
 Prisit qi e udhëhoq prej një fitorje në tjetrën. Një rracë shqiptare
 banuese mbi breg linduer t'Adrratikut njëfet ç'prej dymijë vjetsh para

e afro dymijë vjetsh mbas Krishtit. Pse nuk u dallue, përpara e mbrapa, pse nuk dallohet sot ashtu si kah gjyma e shekullit XV? Na ndjekim theorin e Carlyle-it e pohojmë se rrolin kryesuer e lot një Heró në popull, kur në të të grumbullohen cilsít e ndryshme të një Prisi së vërtetë. Populli shqiptar ka vëryte e të mbeta, ásht një brumë njerzuer i breshhtë ku ndoshta ruhen fuqí të mystershëme që u dhanë shkas qytetnimeve má të para të botës. Por tharmet gjemuine të mshefuna n'at brumë duhen njëherë zbulue e mandej kullue e fuqisue. Skanderbegu brumin socjal arbnuer diji t'a ngjeshi e të pregatiti me të një vandak të stërfuqishëm vullnetesh, tue i dhanë një trajtë e tue i dikue përmbrenda një frymë të vë. Përpara ardhjes të Tij, na ishim një grumbull njerzish pa një emën të caktuem. Quheshim Epirotë, Maqedonas a s'dij se shka tjetër; mbas tij filluem të thirremi Arbreshë.

Breznit e kohës së Tij meritojnë lavd pse e çmuen dh'e ndoqen. Vogjlíja me instinktin e shëndoshtë të vet e kuptoi má parë e má mirë se shum prej paraníkeve. Vogjlíja, populli i vërtetë, donte lirin e në Skanderbegun shifte Udhëheqsín që kombit lirin e dëshiruemë i a siguron. Parija donte lirin por bashkë me zotnimin e sigurtë të proneve të veta. Prís e popull u takuen në një orok historik fatlum, të dënjë njëni për tjetrin.

Bajnë me qeshë ata që stërhollojnë dhánat historike për të qitë në shesh në se Skanderbegu qe demokrat a por feudatar me mendesi mesjetare. Anakronizmi i skajit « demokrat » përdorë për një njeri të XV shekull bjë në sý menjíherë. Historjakët, që duen t'a tjerin imët punën e demokracís së motshëme e të sotshëme shqiptare, harrojnë se Gjergj Kastrioti lindi në Mat, d.m.th. në një krahinë malore e cila mbarshtrohej, mbas hamendjes, me norma të Kanúnit porsí pjesa e madhe e popullsis së maleve e e katundeve të lira shqiptare. Kanúni nuk njeft dallime klasash: lén i miri nga i keqi e i keqi nga i miri, dy gisht ndër Perendíja çdo Shqiptari i a dhuroi në shteg të ballit, prandej sejcili sijsht peshon katërqind derhem në kandar të vet. Këtë Skanderbegu e dinte dhe e ndiente. Në marrëdhânje me njerz Ai siellej si ásht sjellur përherë Shqiptari i thjeshtë me Shqiptarë: tue nderue lirisht t'afërmin e tue mtue (pretendue) njëherit nderim prej t'afërmit.

Skanderbegu ulej në sofër me ushtarët e rojes së vet, ajka e djelmënts kruetane, që hudhej në luftím mbas Tij aty ku má i stuhishem vlonte paçarizi i armvet dhe bisedonte e qeshte me ta vllaznisht. Shpotitej me ta dhe djelmt shpotiteshin me Të, pa kurrfarë ndalimi, por tue ruejtë caqet e njerzís gojdhânore. Në detyrë tregohej i rrehtë me të gjithë, sidomos me farefis e nipa të vet. Ndiqte vetë përpiknisht normat e dishiplinës ushtarake: ishte në krye të çdo rrethâne má të rrezikshëme, i parë në sulmime, shembulluer në qindresë për vuejtje t'ús e t'etjes, kur nozullimet vonojshin me arrijtë në lámë t'ushtrís.

Merrni vëllimin tërhjekës t'At Marin Sirdanit e lexoni tregimin e takimeve të Skanderbegut me Kokë Malçin e Skurrajve. Aty del në pasqyrë demokracíja e vërtetë shqiptare, e cila frymzoi kanúnet mija-vjeçare të maleve shumë kohë para Kryengritjes frenge.

Vetit e Herojit t'onë

Barleci në historin e vet na e përshkruen si burrë të bëshem e të páshëm, shtat-hjedhët, të pajisun me fuqí fizike të jashtazakonshme e

njiherit me një zhdërvjellti të rrallë, dy cilsi këto që e qitshin fitues ndër dyluftime. Kronistat e përmendin si mjeshtrë në përdorim të çdo arme e tregojnë se natyra e hovshëme e shtýnte me rrá në poterë të luftimit. Nuk mujshin t'a ndalojnë ndjeksit má t'afërm e rrijshin tue u dridhë në kujdes, kur Ai u futte midis radhve t'anmikut si i rrëmbeyem nga epshi i përpjekjes luftarake. Por edhe pse andaq luftimesh, si njëri ishte i butë e zëmërgjânë. E falí Mojs Golëmin dhe e kthei në kambën princore të mápërparshëme. Dënoi Hamzën e nipat Balshaj për të dhânë një shembull mbasi i kishte farefis, por nuk i vrau si meritojshin; i mergoi në mbretni të Napoli-t. Ushtarët e adhurojshin pse siellej si prind me ta në kohë paqe. Në kohë lufte lypite përpikni në të kryemit e detyrave ushtarake së cilave i u shtronte Ai vetë má i pari. Vetit mendore e morale shkojshin krah për krah me ato fyzike. Vrojts përherë në beh, depërtonte thellë në mbrendi të njerzvet me të cilët kishte punë e siellej me ta në mënyrën që má mirë i përshtatej sejcilit. Kujtues i shpejtë, përfshýnte menjíherë randësin e çdo ndodhjeje. Dinte me zaptue në vetvete hovet e gjakut të nxehtë kah të cilat e shtýnte një prirje natyrore.

Diplomat i hollë, i a arríni me urti burrnore me fashitë grindje, me çthurë intriga, me fitue zëmrat e shembrave má ziliqarë, me shëndrrue në suksese të çashtjes kombtare nisjativat má të rrezikshëme të të luejvet që s'mendojshin tjetër veç me përfitue nga vet-mohimi i Tij për t'u dalë në skáj laknimeve të veta.

E theu kegas ushtrín e Venedikut; mujte ndoshta n'at turr me marrë Shkodrën. Largpás, menden te rreziku kryesuer, ke Osmanllíjt kërcnuesa, u kufizue me i dhânë vetëm një mësim dhe u tërhoq pa shfrytëzue disfatën e Republikës që ai pandehte se mirë a keq, me të gjitha dredhit e veta, ishte një baluard kundra Turkut.

Epopeja kastrjotjane shkelqen edhe má tepër kur çveshet nga tísat e praruem të legendës, sepse vetëm atëherë del në shesh humaniteti i madh që e rrethom me një dritë ideale ket Kryendërtues t'Atdheut shqiptar.

Cili áshit testamendi i Tij?

Papa Pauli i VI mbaron ligjiratën e vet të thekëshme, kushtue pesëqindvjetorit të Vdekjes së Gjergj Kastrjotit, me disá fjalë që na e zbulojnë sekretin e zotsís së madhe së kryetrimít aty ku thotë: të lusim Zojën e Shkodrës që « zëmrat e të gjithvet të zbuten e të hapen për të pranuem këshillat e Perendís dhe që e ardhëshmjja e Kombit Shqiptar bujar të jét e dënjë për të kaluemën e tij të lavdishme e për at misjon që Zoti në kët shekull i ka shënjue ».

Skanderbegu besonte ngultas në misjonin që Perendija u shënjoi edhe kombeve të vogla. Kjo e trimnoi m'u ngrhë si Vigán midis përleshjes së Prendimit me Lindje, i bindun se edhe Ai në krye të popullit të vogël shqiptar mund t'endte, baras me të Mëdhej të kohës, s'paku një copë të pëlhurës historike europjane. Ai na mëson me besue gjithënjí n'ardhëmëni t'onë e në misjon njerzuer që Perendija i shënjoi popullit shqiptar në kët botë.

Letra e Papës Paolo VI

BIJVET T'ANË TË DASHUN
ZOTNIJVE TË TYNE KARDINALA
MASSIMILIANO DE FÜRSTENBERG
PREFEKT I KONGREGACJONIT
TË SHËJTË PËR KISHNAT LINDORE
DHE
GREGORIO PIETRO AGAGIANIAN
PREFEKT I KONGREGACJONIT
TË SHËJTË PËR EVANGJELIZIMIN E POPUJVET

Bij t'Anë të dashun,
shëndet e bekim apostullik

Me të kënaqun zëmre po u a sjellim fjalën Tanë Kryeparvet të dy Dikasterevet fetare nga të cilat mvaren Katholikët Shqiptarë e Arbëreshë, në rasën e Pesëqindvjetorit të fatosit të tyne Gjergj Kastriotit Skanderbeg.

Skanderbegu është pinjulli famëmadh i njëj treve qi pat fatin të përfshihet ndër sajime apostullike të Shën Palit e ndoshta nga dora e tij muer të parën farë t'Ungjillit; pa dyshim ajo paraqitet nga historija porsì Kishë me hierarhi nga fillimi i shekullit IV.

Hierarhija shëjte e saj, ritit qoftë linduer qoftë prenimuer, mvarej nga patriarkata e Romës, e gjatë vargut të Konqilevet të mëdhaja Eku-menike, në bashkim me Selinë Romake, qe mbështetja e përherëshme e orthodoxisë.

Nonse mâ vonë Ikonoklastët deshtën ta këpusin nga jurisdikcioni patriarkuer i Romës, dhe u ternuen në tokë të saj fise barbare jo kristjane, Shqipnija prap se prap e mbajti fenë e vet të shëndoshë, edhe synin e shpirtin të ngulun tek Roma. Dhe kësaj Selije Apostullike i u suell ndër çaste të rrezikshme, tue gjetun herë mbas here përkrahje shpirtnore dhe materiale.

I XV Qindvjet qe për kombin Shqiptar një nga përvudhat mâ të travajueme, e njiherit edhe nga mâ të lavdishmet të historisë së tij, për luftat e pandame që i u desht të përballojë kundrejt kërenimit t'ushtrivet osmane pushtuese, të cilat, mbasi patën shtim në dorë kryeqytetin e Perandorisë Byzantine, i mateshin drejt për së drejti Perëndimit. Qindresa e Shqiptarvet, gjatë një të katërt qindvjeti, u deftue

sa kambëngulëse aq edhe ngadhënjyese, sidomos nepër trimni e mbas udhëheqjes së kryepresit të tyne Gjergj Kastriotit Skanderbeg, Pesë-qindvjetori i Vdekjes së cilit përkujtohet po në këtë ditë 17 kallë-nduer 1968.

Me të madh gëzim muerëm vesh se gjithë sa janë gjakut shqiptar, si në Shqipni ashtu përjashta, përgatiteshin për kremtim të lulëzueshëm të këtij qindvjetori me nderim më të thellë se kurr ndaj fatosin e tyne kombëtar të madh e të paharrueshëm. Edhe kjo Selí Apostullike më gjithë zëmër po bashkohet në përkujtim të fytyrës bujare të Gjergj Kastriotit, birit besnik të Kishës, të cilin Parardhësit Tanë e mbuluen me kaq e të tilla lavde sa ndoshta kurrnjânit ndër fatosa t'asaj kohe nuk i drejtuen. E njëmend ai gjatë njizetepesë vjetve diji ta mprojë nga pushtimi atdhenë e vet, tue sigurue me at mproje një nga sektorët më të rrezikshëm të ballit mprojtës të Krishtënit. Përandaj Parardhësi i Unë Kalisti III përherë i nderueshëm, tue marrë para sýsh besnikinë ndaj Fenë e ndaj Selinë Apostullike, me të cilën Kryetrimi i madh siellte ushtarët e vet në luftim, mujte shkurt ta pikëzonte tue pohue se Ai « përmbi të gjithë princat katolikë pat meritime të nalta ndaj Fenë e besimin e krishtenë » (1).

Një mbas një, përandej. Papët që zunë këtë Selí në atë përvudhë të gjatë të luftës së tij të pandáme, s'ia kursyen ndihmën e tyne kohë mbas kohe e me dobí, madjë i dhanë mbështetje edhe përtej mase së mundësivet të veta.

Mbas vdekjes së fatosit, e mbas pushtimit t'Atdheut nga zotnuesat të huej, shum Shqiptarë pëlqyen më mirë mërgimin me gjithë farëfis, sidomos pse në Vendlindje më nuk mujshin të gëzojnë lirinë e Fesë ballëhaptas. Disa kaluen në Greqí, ndërsa tjerë, me shumicë, erdhën n'Italí, veçanërisht në Kalabrí e në Siqilí, valë mbas vale, tue gjetun pritje miqësore n'ato vende bujare. Për ta s'la kurr pa u kujdesuem me gjithë zëmër kjo Selí Apostullike, me veprim të vazhduem e të përkujdesëshëm, si e ipte koha, deri sa tash vonë për ta ngrejti tri qendra juridike në vete, Lungro dhe Horën e Arbëreshëvet me ipeshkví, dhe Monastirin stavropegjik të Grottaferratës me Arhimandrit, posë Seminari Papënuar arbëresh « Benedikti XV ».

Me admirim po shofim se këto Komunitete arbëreshe tash 400 vjet e më tepër ruejnë, posë gjuhës e traditavet, një kujtim të gjallë të të madhit Gjergj Kastriotit, nga bashkëlufëtaret e të cilit rrjedhin, e trimnitë e të cilit përjetësojnë ndër tregime e kangë popullore. Dhe bashkë me kujtimin ruejnë edhe Fenë e Tij, baras me përkushtinë ndaj këtë Selí Apostullike, për shërbim të cilës ata dhuruen njerëz të përmendun për dije e vërtet, si, me të kënaqun po e kujtojmë, ndër ata që hypën mbi Kathedrën e Shën Pjetrit, Parardhësin Tanë Klementin XI, Albani, i cili mburrej për rrjedhën e tij të moçme shqiptare. Ata mandej që e ruejtën dhe ritin linduer, e bënë tue i u përshtatun njëj sajimi të dijshtëm të Provanisë Hyjnore, që të përbájshin një dëshmi të pandërprëme të katholicitetit të Kishës dhe, tue qindruet mes popullsisë latine, të bájshin të njoftuna e të adhurueshme rite e tradita

---

(1) Liber *Brevium Callisti III*, n. 298 foglio 122.

të ndryshme me të cilat stoliset e njëjta dhe e vetmja Kishë e Krishtit. Dhe Na, tue e mbështetun shpresën Tanë në të përtrimet e tyne simbas Konqilit Ekumenik Vatikan, po shprehim urimet më të mirat që ata mund të gjëjnë rrugë të re për veprimtarinë shpirtnore që dikur zhvillojshin në Shqipëri, e që ato Kishna vendëse riti linduer të dinë të marrin një pjesë edhe më me randësi në atë shpirt e në atë vepër eku-menike që frvmëzon e vën në lëvizje Krishtënimin.

Porse kujtimi i Papës, ndërta nuk i harron të gjithë ata Shqiptarët e shumtë të mërguem me shumicë nëpër botë, u siellet sidomos komunitetetve katolike të mbetuna në tokë shqiptare edhe mbas pushtimit otoman e mbas humbjes së pamvarsisë kombëtare. Sadoqë të rrethuem nga elemente tjera besimesh, tue nãm vëllazën të shtërnguem nga nevoja e nga shpata të ndahen nga feja e të parvet, ata qindruen heroikisht në besë të Krishtit dhe të Selisë Apostullike. Dhe kjo, si muniti më mirë, i mbështeti dhe i ndihmoi nëpër veprim të Propagandës e të Kongregacionit Linduer, nëpër zell të priftërvet shqiptarë e arbëreshë e të rregulltarvet, si Franciskanët, Basiljanët, Jezuitët dhe Lazaristat. Mbaiti dhe përforcoi hierarkinë kishtare. Itoi e rriti ndër institute të veta klerikët e tyne dhe ngrahi për ta në Shkodër nri Kolegjë Papënore.

Të shumta janë meritimet e këtyne bijve Tanë fort të dashun shqiptarë e arbëreshë, qoftë në lamë të shpirtit qoftë në atë të letërsisë e të kombësisë, përpara e mbas fitimit të Pamvarësisë Kombëtare në 1912, dhe s'ka kush që nuk i njeh.

Në ásht se atyne u shprehim në mënyrë të veçantë dashuninë Tanë atënore, po e bëjmë pse i kemi veshtrur hap për hap në këto vjett e mbrame ndër vështirësit e ndër mundimet e tyne nga shkaku i kufizimevet të padrejta që i vëhen lirisë së tyne fetare e të salvimit të bajtun sidomos prej Barijvet të tyne.

Ta dinë ata bijt Tanë të dashun, të cilët u nënshtrohen cenimeve kaq të randa ndër pasuní më shëjte e më të paprekëshme qi i përkasin njeriut, se zëmra e Papës ásht me ta dhe për ta i lutet Zotit të gjithfuqishëm dhe zëmërdhimbëshëm, që t'i ngushëllojë e t'i trimënojë.

Kujtimi i Ynë u siellet edhe, me të dashun, të gjithë Shqiptarvet jo katolikë, Orthodoxë e Myslimanë, mirë tue dijtun se të gjithë të bashkuem ndër kujtime të traditavet historike e lavdiplote t'atdheut, gjithmonë kanë këqyrë kah Selija Shëjte si kah mprojsja e Kombit të tyne, dhe veçanërisht kanë tregue mirënjohje për përkrahjet e saj në kohë kritike të Pamvarësisë qyshë prej 1912 e tektej.

Me siguri të përtrimë po i thërrasim sot ndërhyrmjes amnore të Zojës së Këshillit të Mirë, e cila ç'prej kohës së vdekjes së Skanderbegut nderohet në Gjenacan, dhe njëfet nga Shqiptarët porsí Zoja e Shkodrës.

Ndër kambët e Saja Na duem të bijmë ndër gjithë bashkë me Jue, të dashun Bij t'Anë, tue e shkri me zâne të katolikve shqiptarë zânin t'Onë lutës për të kërkue qi zëmrat e të gjithvet të zbuten e të hapen për të pranuem këshillet e Perendisë, dhe që e ardhëshmja e Kombit Shqiptar bujar të jetë e dënjë për të kaluemen e tij të lavdishme e për atë misjon që Zoti në këtë shekull i ka shënuem.

Me këtë urim Ju apim përzëmërsisht, Bij t'Anë të gjith Ipeshkvijvet, Meshtarë e besnikë shqiptarë, n'atdhë e jashta atdheut, si peng të dashamirsis së veçantë t'Onë, Bekimin Apostullik.

Romë, pranë Shën Pjetrit, 17 kallënduer 1968, në të pestin Vjet të Pontifikatit t'Onë.

Kjo letër e thekëshme e Shëjtit At Pauli VI jemi të sigurtë se ka m'u pritë me mirnjohje së thellë nga çdo zëmër shqiptare pa kurrnji dallim besimi ase ideje. Në të kumbon e lartë lavdija e Prisit të Madh t'onë dh'e popullit qi Ai udhëhoq në një varg të shkelqyeshëm fitoresh. Dridhet nëpër rrjeshta të saj një kujdes i veçantë për Atdhën t'onë dhe një dishir urimtar ditësh më fatbardha për në t'ardhëmën. Ati Shëjtë na porositë mos me dyshue në fatet e kombit e, për me na bindë, përmendë kalesën e lavdishme, meritat qi fituen Shqiptarët tue mprojtë në XV qindvjet qytetnimitin europjan. Përkujton me shprehje të larta çmimi Fatosin Kombtar t'onë e na nxitë me ndjekë gjurmat e tija sidomos në flakim të ndiesive vëllaznore.

Çdo fjalë e Papës zgjon jehonë të gjënë botnore. Me letër të Tij të 17 kallëndorit 1968, Pauli VI tërhoq vërejtjen e botës mbarë mbi meritat e motshëme të popullit shqiptar dhe mbi mjerimin e gjendjes së tij të sotshëme.

Pak janë ata të huej qi na përfillin, dikush na urren, shumica harron se ka një komb shqiptar. Kemi nevojë për kuptim e mbështetje sepse shumë paragjikime ushqejnë përgjithësisht të huejt mbi në dhe çashtjet t'ona. Prandej fjala lartushtuese e Papës së Romës, në rasën e Pesëqindvjetorit të Vdekjes së Gjergj Kastrjotit Skanderbeg, tue i a kujtue botës qënjen t'onë dhe vuejtjet e padrejta qi na kanë mbulue, i sjell një shërbim të pashoq Shqipnis e Shqiptarvet.

Me përkushtim mirnjohse I shprehim Shëjtnis të Tij Paulit VI falnderimin tonë e të shumicës së Shqiptarvet qi mendojnë e ndiejnë si na por gjinden në pamundësi, për rrethana të dijtuna, me shfaqë lirisht mendimin edhe ndienjat e veta.

PILGRIMAGE TO THE OLD CHURCH OF THE MADONNA OF SCUTARI.

Giorgio Castriota Scanderbeg nella storiografia

di GIUSEPPE GHETTI

Dalla tesi di laurea « Giorgio Castriota Scanderbeg nella tradizione popolare e nella storia » di Giuseppe Ghetti traiamo il capitolo iniziale che è una acuta e accurata rassegna delle fonti storiografiche castriotiane. Con questo suo lavoro il dott. Ghetti coronò il 2 dicembre 1964 la sua preparazione accademica, dopo aver assiduamente frequentato per due anni i corsi albanologici dell'Istituto di Studi Albanesi nella Facoltà di Lettere e Filosofia della Università di Roma. Ottenne il massimo dei voti a cui la Commissione esaminatrice aggiunse la lode (Cfr. Shêjzat (Le Pleiadi), Anno VIII, 1964, nr. 11-12).

La tesi, oltre che di questo, consta di altri due capitoli e di un'interessante appendice riguardante il Castriota nella iconografia.

Nel capitolo pubblicato in questo numero, il Ghetti procede a una perspicace serena disamina delle opere storiche che tratteggiano la grande figura del Castriota. Forse il suo giudizio negativo sul Biemmi avrebbe subito qualche modifica se egli avesse avuto sottocchio i recenti studi di Dilaver Radëshi, sulle battaglie di Scanderbeg in cui i particolari dati dal Bresciano risultano autentici per quanto riguarda la topografia e la toponomastica del luogo ove avvennero. Il Radëshi, alto ufficiale dell'esercito albanese e lucido studioso di strategia militare, dimostra negli ultimi suoi accurati studi sull'arte bellica del Castriota, che molte notizie del Biemmi sono da considerarsi esatte. Si tenga presente che la dissertazione del dott. Ghetti è del 1964.

L'importanza che la figura di Scanderbeg ha avuto dal XV secolo fino ai nostri giorni, è attestata dalla numerosissima storiografia e dai vari studi intorno all'eroe. E' vero però che in essa la qualità è in ragione inversa della quantità, ma non per questo è meno interessante: se non altro serve a testimoniare l'ampia risonanza storica che l'eroe ha suscitato attraverso i secoli e la simpatia e la popolarità che egli si è procurata con le nobili gesta in difesa della patria. Il difetto comune di tutte le principali storie e biografie intorno al personaggio è quello di presentarcelo sotto una visione più leggendaria che reale e di rifarsi, chi più chi meno, alla *Historia Scanderbegi* del Barlezio (1), intorno

---

(1) MARINUS BARLETIUS: *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis* - (Alla Fine): Impressum Romae per B.V.; in Folio 159 f.f. e 8 p.p. (al principio) - (Biblioteca Vaticana).

alla cui importanza storica, come poi vedremo, dalla critica moderna si è assai discusso.

Dobbiamo arrivare ai tempi a noi vicini per trovare studi e monografie in cui il Castriota ci appaia sotto un punto di vista critico più giusto ed in una luce storica più serena e più tranquilla. A questi risultati hanno senz'altro contribuito, prima di tutto, le recenti scoperte di documenti relativi al condottiero albanese, negli archivi di Venezia, Milano e Napoli che hanno avuto il merito di chiarire avvenimenti ritenuti prima oscuri. Poi l'attenzione particolare che gli studiosi moderni hanno avuto per l'eroe e tra questi meritano di essere ricordati quelli italiani: questo è comprensibile anche a causa delle relazioni strette che tra Italia ed Albania esistettero nel passato. Nel nostro caso sarebbe impossibile prendere in esame tutte le biografie e storie scritte su Scanderbeg, che sono assai numerose. Ci limiteremo ad alcune di esse e precisamente alla biografia del Barlezio (2), alla storia di Gian Maria Biemmi (3), a quella pubblicata a cura del Conte Giovanni Maria Bonardo e da lui attribuita al prete Demetrio Franco (4), alla « Memoria » di Gjijn Musachi (5) ed alla storia di Chalcocondyles (6). Infine esamineremo alcuni studi e storie della storiografia moderna che presentano la vita del Castriota sotto una visione più reale e critica.

Georg Stadtmüller, dopo aver riassunto per sommi capi la storia dell'Albania fino alla morte di Scanderbeg, così continua (7): « quel tempo dei combattimenti di Scanderbeg contro i turchi era la vera e propria epoca gloriosa degli albanesi; e qui per la prima volta, ebbe inizio la storiografia degli albanesi: Marinus Barletius scrisse la storia degli albanesi partendo dai combattimenti di Scanderbeg ».

Barlezio nacque probabilmente intorno alla metà del XV secolo e morì, come sembra, nei primi decenni del secolo successivo. Oltre

---

(2) Opera già citata.

(3) DI GIAN MARIA BIEMMI, prete Bresciano: *Historia di Giorgio Castriotto detto Scanderbegh* - II ediz. - In Brescia 1756 - Dalle stampe di G. Maria Rizzardi - Con Licenza dei Superiori.

(4) « *Gli illustri et gloriosi gesti et vittoriose imprese fatte contro turchi dal Sig. D. Giorgio Castriotto, detto Scanderbeg, principe d'Epirro.* Dove si mostra la vera maniera del guerreggiare, di governare eserciti, di far pronti soldati al combattere e di restar vincitori in ogni difficile impresa ». In Vinegia, presso Altobello Salicato - 1584 - alla libreria della Fortezza - Essa porta un ritratto di Scanderbeg del XV sec. in cornice ovale ove è scritto: « Vera effigie dell'invitto Scanderbeg ».

(5) GHIN MUSACHI: « *Breve Memoria de li discendenti di nostra casa Musachi* » in Karl Hopf: « *Croniques greco-romanes inédites ou peu connues* » - Berlino 1783 pp. 270-340.

(6) Laonici Chalcocondylae atheniensis *Historiarum de origine ac rebus gestis Turcorum* libri X (Corrado Clausenero Tigurino interprete); in: « *Corpus Historiae Byzantinae* - Francofurti ad Moenum - anno MDLXXIII ».

(7) GEORG STADTMÜLLER: « *Die Albanische Volkstums-geschichte als Forschungsproblem* » In: *Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa* 1941 - citaz. pag. 74.

la biografia di Scanderbeg scrisse il *De obsidione Scodrensi* (8) dove viene descritta l'eroica difesa contro i turchi a cui il nostro aveva partecipato. Poi il compendio delle vite dei papi e degli imperatori (9), terminata dallo scrittore, a dire del Pall (10), tra il 1510-12; fu pubblicata a Roma nel 1555.

Dopo la caduta di Scutari in mano turca nel 1479, il Barlezio si trasferì a Venezia. In suolo italiano il nostro ebbe così l'occasione di venire a contatto con il movimento umanistico in pieno sviluppo sulla fine del 1400 e principio del 1500.

Anche se il Barlezio nel quadro generale dell'umanesimo ci si presenta di modeste proporzioni, non possiamo prescindere, mentre ci accingiamo ad analizzare la biografia di Scanderbeg, da questa corrente culturale che ebbe tanto influsso sullo spirito dell'autore e sulla composizione dell'*Historia*. L'opera che a noi interessa si intitola: *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis* (Alla Fine). Impresum Romae per B. V. in folgio 159 ff. e 8 p.p. (al principio) non num. Essa porta un bel ritratto di Scanderbeg di fattura Veneziana (11) con la scritta « Signor Scanderbego ».

L'*Historia* è preceduta da una prefazione a Don Ferrante Castriota, nipote dell'eroe. Come si può notare, nel titolo manca l'anno di pubblicazione; del tipografo poi ci sono solo le iniziali del nome e del cognome. Sebbene l'anno di pubblicazione non sia certo, si può tuttavia stabilire un termine post-quem: il 1510 (12). Infatti l'edizione della *Historia* avvenne non dopo il 1510, poiché in quell'anno Gjin Musachi, un esule Albanese nella Puglia, scriveva la sua « Memoria » (13) per i figli, e come il Fan S. Noli (14) ha potuto chiarire, egli conosceva già la storia del Barlezio.

Le iniziali B.V. sono tutt'uno con quelle del Veneziano Bernardinus

---

(8) *De obsidione Scodrensi* ad Serenissimum Leonardum Lauretanum, aristocratiae Venetae principem, conciones variae a Meumethe Turcarum principe et ab aliis militiae praefectis artificiose compositae (Alla Fine) - Impresum Venetiis per Bernardinum Venetum de Vitalibus - Anno Domini 1504, die 10 mensis Januarii, in 4° (piccolo), 72 ff. non num.

(9) *Compendium vitarum summorum pontificum usque ad Marcellum II imperatorumque Romanorum ac icones eorum Costantinopolitarumque omnium usque ad Carolum V nec non regum illustriumque Consulum Romanorum nuper in lucem aeditum* - Romae apud Valerium et Aloisium Doricos Fratres Brixien-ses, 1555, in 8° (piccolo), 6 pp. non Num., 109 pp. num.

(10) FRANCIS PALL: *Marino Barlezio*, uno storico umanista - Estratto dal volume *Mélanges d'Histoire Générale II*, Cluj, 1938 - Pag. 16.

(11) KRISTELLER PAUL: *la Xilografia Veneziana* - in Archivio Storico dell'Arte - IV (1892) Roma - pagina 118.

(12) F. PALL: op. cit. pag. 14.

(13) GHIN MUSACHI: op. cit.

(14) FAN S. NOLI: *Historia e Skënderbeut* (Storia di Scanderbeg) - Boston 1921 - tradotta in italiano da Francesco Argondizza - Roma, V. Ferri - 1924 - pag. 17-18 (citazione).

Venetus De Vitalibus (15), che è anche il tipografo che figura nel *De obsidione Scodrensi*. La storia del Barlezio ebbe parecchie edizioni nei tempi successivi la morte dell'autore e numerosissime traduzioni in quasi tutte le lingue europee incontrando dovunque il favore e la curiosità degli studiosi e dei lettori. Si capisce che così larga fortuna fu dovuta oltre a quella che era una preoccupazione comune: la lotta della cristianità contro il turco, anche per lo stile scorrevole e vivace del suo latino umanistico. Ma soprattutto per la fama delle gesta eroiche del Castriota che agli occhi dei contemporanei dovevano presentarsi come un qualche cosa che sapeva del leggendario e del soprannaturale.

Anche se così esaltata e letta, l'*Historia* non è rimasta esente da critiche e da riserve da parte degli studiosi e su di essa si sono dati i più disparati giudizi. Le accuse che di solito si rinfacciano al Barlezio sono quelle di avere esagerato nella descrizione delle azioni del protagonista, di avere narrato cose poco credibili, di essere poco preciso nella cronologia e nella topografia, di aver ingigantito fuori del normale la lotta di un popolo insieme al suo condottiero contro il turco. Soprattutto però lo si accusa di non aver avuto per niente la mentalità dello storico, di aver mancato in obiettività e serenità di giudizio. Già lo Spondanus, un calvinista francese del XVII sec., poi vescovo cattolico e continuatore degli annali del Card. Cesare Baronio, notava che lo scutarino aveva narrato cose « *quae nemo credat nisi qui fabulis delectatur* » (16) e questo atteggiamento si è riflettuto un po' in tutti gli studiosi moderni fino ai nostri giorni. Per lo Jorga « *Barletius a principalement visé à plaire aux lecteurs. Des événements il ne discute guère leur historicité et paraît même avoir inventé pour mieux atteindre son but; bref, son Historia serait bien plus un panégyrique qu'une biographie* » (17).

Recentemente il Babinger ha addirittura tacciato il Barlezio di essere stato un « Favoleggiatore » (18), cioè di aver trasfigurato il personaggio di Scanderbeg.

Meno severo è invece il romeno Marinescu, maestro del Pall, il quale ha potuto constatare che tutto ciò che è detto dallo scutarino « *ne répose pas sur une invention; parfois ce qu'il avance se trouve confirmé par les données des documents* » (19).

---

(15) RODOTÀ PIETRO POMPILIO: *Dell'origine, progresso e stato presente del rito greco in Italia*, osservato dai Greci, monaci basiliani e Albanesi, t. III - Roma 1763 - t. III, 24.

(16) HENRICUS SPONDANUS: *Annalium Eminentissimi Cardinalis Caes. Baronii continuatio ab anno 1197, quo is desiit, a dñem 1640* - Tomo II - Parigi 1641 - cit. pag. 354.

(17) NICOLAE JORGA: *Brève Histoire de l'Albanie et du peuple albanais* - (Publication de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-orientale) - Bucarest 1928 - cit. pag. 45.

(18) FRANZ BABINGER: *Maometto il conquistatore ed il suo tempo* - Torino 1957 - Cit. Libro III, pag. 236.

(19) COSTANTIN MARINESCU: *Alfonse V, roi d'Aragon et de Naples et l'Albanie de Scanderbeg* - In: *Mélanges de l'École Roumaine en France* - Paris 1923 - cit. pag. 8-9 n. 1.

Scanderbeg, incisione tratta dal libro: «Vitae et icones Sultanorum Turcicorum Principum... et aliorum illustrium heroum... illustratae a Ja. Jac. Boissardo Vesuntino... in aes incisae per Theodorum de Bry Francoforti ad Moenum A. D. MDXCVI. (Biblioteca «Male Braće» Dubrovnik).

SCANDERBEG

DRAMA PER MUSICA

DA RAPPRESENTARSI IN FIRENZE

Nel Teatro degl' Illustriss. SS. Accademici Immobili
potto in Via della Pergola.

Nell'Estate dell' Anno M.DCC.XVIII

SOTTO LA PROTEZIONE

DELL' ALTEZZA REALE

DEL SERENISSIMO

GRAN PRINCIPE

DI TOSCANA.

Biblioteca del Principe Gabrielli

Roma. 1804.

IN FIRENZE,

Da Anton-Maria Albizzini: da S. Maria in Campo.

Con Licenza de' Superiori.

Frontespizio del libretto « Scanderbeg » melodramma di Antonio Salvi, Firenze 1718.
(Biblioteca Nazionale, Roma), (Syprinë e veprës « Scanderbeg » të Anton Salvi-t).

Non meno critico di ogni altro studioso è il russo Makushev, il quale è dell'opinione che la *Historia* dovrebbe essere usata molto cautamente: la sua testimonianza è da accettarsi solo se le altre fonti non la contraddicono (20). Prima di entrare nel vivo della storia di Scanderbeg, teniamo a precisare che non si vorrà qui fare una apologia o meno del Barlezio. Saranno dei punti di vista che noi esporremo man mano. Saranno considerazioni che sono scaturite dal vivo contatto con l'opera. Infine cercheremo di dare un nostro giudizio sull'*Historia*. Ci possiamo domandare, prima di tutto, i motivi che hanno indotto il Barlezio a scrivere la vita dello Scanderbeg e quale scopo si prefiggeva con questa opera. Quando il Nostro incominciava la storia della sua sfortunata patria, di questa esisteva ormai un triste e malinconico ricordo: l'Albania aveva cessato di esistere come nazione autonoma e libera e la maggior parte degli albanesi era fuggita in cerca di terra ospitale e tranquilla. Incominciava per l'Albania il periodo dell'oscurantismo medioevale, della barbarie culturale, la fine della coscienza politica e nazionale degli schiavetti. Un popolo che aveva vissuto nella prosperità e nella agiatezza dell'epoca in cui stava sotto le signorie locali, che si reggevano sotto il patronato di Bisanzio e che aveva conosciuto la gloria e la vittoria sotto la guida di Scanderbeg, prendeva la via della schiavitù e dell'oblio.

Ma le gesta di Giorgio Castriota che avevano ritardato, ma per poco, la fatale rovina, erano più che mai vive nel cuore degli albanesi: il turco aveva privato gli albanesi della loro terra, non aveva però cancellato l'amor patrio.

Il Barlezio è uno dei tanti fuggiaschi che in Venezia aveva trovato una seconda patria e che forse più di qualche altro era stato toccato dalla triste condizione dell'Albania. Il Pall sostiene che lo scutarino « non avrebbe potuto trovare un soggetto più adatto per lui pieno di nostalgia per quel glorioso passato (antichità classica), che sentiva ancor vicino, per esercitare il suo slancio retorico »; inoltre sarebbe stato spinto a scrivere la biografia dell'eroe « per ambizione e desiderio di celebrità », anche se lo studioso aggiunge che in lui non mancava l'ammirazione, come prete e come albanese, verso colui che rappresentò la cristianità intera in lotta contro il turco ed il desiderio di contribuire, col suo scritto, a svegliare i popoli cristiani sonnolenti contro gli ottomani (21).

In realtà è vero che lo storico vive in quel periodo in cui l'antichità classica diviene modello di vita e di perfezione, mondo nostalgico in cui si trovavano le manifestazioni dell'eroismo più brillante e che in questo clima, così nuovo, egli dovette trovare l'incentivo per la realizzazione di un monumento letterario e storico in cui Giorgio Castriota doveva eternare la fama dell'Albania e dell'autore; però a noi sembra che lo storico sia stato indotto alla composizione della biografia da ragioni intime e profondamente sentite. E' significativo per noi che

---

(20) VIKENTIJ VASTILEVICH MAKUSHEV (1837-1883): *Historicheskia Razyskania o Slavjanah v Albanii v Srednie Veka* - (Ricerche storiche riguardo agli slavi nell'Albania nel medio evo) - (in russo) - Warsaw 1871 pag. III note 5.

(21) F. PALL: opera citata - Citaz. pag. 109.

l'autore nella prefazione dell'opera si esprime con accenti di umano dolore « *Nunc illo sublato (Scanderbeg) confusa repente veluti dolore omnis abiit fortuna, virtusque, ex quo non locum, non corpus, (ut saepius repetam) non animum non vocem liberam in ea provincia contigit inventire, et eo calamitatis est eventum, ut mirer saepius quomodo aut ipsi ad ea patienda sufficiamus...* » (22). Scrivere la storia di Scanderbeg era per il Barlezio un po' rivivere la storia delle miserie della sua patria. Era anche una rivincita contro la cattiva sorte e la dimenticanza che stava per avvolgere il suo paese. Era la convinzione di eternare, tramite le gesta del Castriota, tutta una civiltà fiorente, tutto un popolo, tutta un'era gloriosa e battagliera: l'Albania. Era un voler richiamare a tutti i connazionali quegli ideali di libertà e di amor patrio: Scanderbeg non era vissuto invano; la sua lotta aveva servito a qualche cosa e quello si doveva tenere presente ed imitare in ogni futura riscossa della patria; e in questo lo scutarino quasi precorreva i tempi; non a caso Gerolamo De Rada, l'apostolo dell'indipendenza albanese, si rifarà all'epoca gloriosa del Castriota: da lì egli inciterà i suoi connazionali a ripartire; da lì esorterà loro a trarre lo stimolo per la lotta e per la vittoria. Era anche un esaltare il cristianesimo ed i valori della fede che la Provvidenza Divina aveva voluto salvaguardare dagli infedeli per mezzo del suo paladino e « *defensor ecclesiae* ». E voleva inoltre essere lo sprone della cattolicità ad una azione comune contro il turco. A parte le riserve possibili circa il suo valore storico, resta, a nostro giudizio, fondamentale nella *Historia* la ragione intima ed ideale che la sollecitava. Considerando l'opera dal punto di vista storico, ci viene spontanea una osservazione: tutto lì sa del portentoso, dello straordinario e dell'esagerato. Dubiteremmo persino, se non avessimo fonti scritte, sulla veridicità di ciò che si narra. Scanderbeg ci appare sovrumano e gigantesco e nella lotta e nelle vicende; la fortunosa fuga dalla Turchia, la riscossa della patria, le vittoriose battaglie sui feroci ottomani, sanno quasi di pura leggenda. Le sue schiere vincitrici sembrano guidate dalla mano divina come nelle guerre bibliche; egli stesso ci appare nelle azioni belliche, teatrale come gli eroi del mito o del Roland delle *Chansons de geste*. Ma l'eroe albanese è storicamente e veramente vissuto. Allora perché il Barlezio ha voluto tramandarcelo sotto una luce così poco storica e reale?

Secondo noi ha nociuto allo scrittore il suo troppo acceso e sentito umanesimo; poi la mancanza di fonti sicure. Il Barlezio sentì l'umanesimo essenzialmente come un ritorno all'antichità. « Egli era un imitatore e un ammiratore dei classici latini, particolarmente di Livio, arrivando fino a plagiarli » (23).

Scanderbeg doveva reincarnare l'eroe delle opere classiche; infatti nella sua *Historia*, il Castriota e gli albanesi combattono in terra d'Albania ma per lo scutarino essi sono proiettati nel tempo antico, lì agiscono, si muovono e vivono. E' il mondo in cui l'autore vorrebbe ritornare a vivere e renderlo attuale nel presente. Donde quella nostalgia e quell'accorato rimpianto per quelle età ancora semplici e genuine in

(22) M. BARLETTIUS; op. cit. (Vaticana) prefaz. pag. 11.

(23) F. PALL; op. cit. pag. 139.

cui la lotta era risolta con la sola forza di contro ai progressi dei tempi moderni in cui tutto è cambiato: « *Cum nullus tormentorum usus, nullum machinarum inventum, urbium salutem tunc inestabat in militum tantum pectoribus et fortium virorum dextera omnia bellorum munia erant reposita. Atque utinam adhuc tam insignis inventor artis (del Cannon) lateret et eo munere nostra carerent saecula, plures fortasse Hectoras, plures Hepaminondas, plures Scipiones Habere-mus* » (24). Questo tempo il Barlezio visse oltre che spiritualmente anche nello stile dell'opera: « *Livio e Cicerone furono i suoi modelli, l'uno per l'attraente esposizione, l'altro per l'ampiezza dello stile e l'impeccabilità del periodare* » (25). E' nel fervore e nell'intenso voler rivivere quel glorioso passato ormai tramontato ma che vedeva di nuovo nelle azioni del Castriota, che il Barlezio venne trasportato nella narrazione fino all'eccesso ed all'abnorme.

Se consideriamo poi quello che abbiamo prima sostenuto, che cioè lo storico si accinge a scrivere sotto l'impulso di un forte patriottismo, ci possiamo rendere conto benissimo di tutto ciò che nella lettura sa di sovrumano e di straordinario e di epopea. Però, e qui entriamo nell'altra parte della questione, è anche vero che allo scrittore facevano difetto fonti storiche sicure sul periodo di Scanderbeg.

Infatti l'*Historia* è stata scritta non su ricordi personali, in quanto l'autore non fu partecipe alle gesta dell'eroe, ma si fonda soprattutto su informazioni orali di « *uomini degni di fede* » (26) partecipi e testimoni dei fatti descritti « *a quisbusdam qui etiam interfuerunt visa* » (27) e poi, però, anche sulla tradizione popolare. Dunque è la tradizione orale indiretta che sta alla base della sua biografia. E qui vogliamo fare un'osservazione: che, cioè, se spesse volte si nutrono seri dubbi sulla attendibilità della tradizione orale diretta in quanto la testimonianza di un personaggio è fallace dal punto di vista statistico, dall'angolo visuale dell'osservatore, — per le esaltazioni: ognuno esalta il proprio contributo e invisce quello degli altri, — per la cronologia: le persone non si ricordano a distanza di pochi anni e non sanno dare esatte notizie cronologiche degli avvenimenti, figuriamoci quando si tratta di testimonianze indirette tra loro, il più delle volte, anche contraddittorie

---

(24) M. BARLETIUS: *Cronicorum turcicorum, in quibus vita, indoles at adversus turcas res gestae Georgi Castrioti, Epirotarum principis (qui propter egregia et praeclara facinora Scanderbegus, hoc est Alexander Magnus, cognominatus fuit) libri XIII describuntur a Marino Barletio, Scodrensi Sacerdote, Tomus Tertius, cum gratia et privilegio Caesareo Impressum Francoforti ad Moenum, - cit. Libro VII pag. 121 v. - (Fa parte della raccolta Lonicero) - Non essendoci stato permesso di consultare adeguatamente la preziosa *Historia* del Barlezio, edita a Roma circa il 1510, ora alla Biblioteca Vaticana, (da noi citata in principio) ci baseremo d'ora innanzi della fedelissima riedizione di Francoforte sul Meno del 1578 (sopra citata) - Tale edizione però manca della prefazione del Barlezio; ragion per cui ogni citazione di tale prefazione va riferita all'edizione della Biblioteca Vaticana.*

(25) F. PALL: op. cit. pag. 116.

(26) M. BARLETIUS: op. cit. (Vaticana) pref. pag. 11.

(27) IDEM: prefaz. pag. 2.

è poco vicine alla realtà. Non vogliamo qui mettere in dubbio la buona fede e la veridicità di quanto avranno raccontato i compagni del Castriota, ma sono sempre notizie di parte, di chi aveva interesse ad ingrandire il più del normale le cose e i fatti; tanto più che essi stessi erano stati protagonisti di quegli avvenimenti. Scanderbeg poi era entrato ed uscito dalla scena del tempo come un mito, ci possiamo quindi ben immaginare che era naturale che quei suoi fieri seguaci tendessero ad esaltarne il più di quello che era stato, se non altro per un sentito nazionalismo e per una rivalsea contro la triste conclusione delle vicende. Si aggiunga, poi, che le versioni saranno state anche tra loro contrastanti. Partendo da questi presupposti non ci stupiremo se troviamo le cifre dei morti nemici quasi sempre di gran lunga superiori a quelle che indicano i caduti fra le file del Castriota; se è sempre l'eroe albanese che grandeggia sulle due schiere combattenti; se un piccolo nucleo di albanesi riesce ad infliggere serie perdite e a volte anche a sconfiggere il nemico più forte e numeroso. Del resto questo è un fenomeno comune in tutti i tempi. Si pensi, per es., ad Erodoto (V sec. A.C.) che scrive le sue Storie non molto tempo dopo le guerre persiane: eppure, secondo lui, poche centinaia di migliaia di greci confederati avrebbero sconfitto più di 5 milioni di Persiani (28). Si potrebbe però obiettare che lo storico non deve lasciarsi trasportare dall'entusiasmo e dal patriottismo e che è suo preciso dovere l'imparzialità e la serenità di giudizio. Soprattutto gli si richiede la capacità di sapere vagliare, nella varietà delle fonti, il vero dal falso. Di ciò il Barlezio sembra essere convinto poiché dice che il vero è « *quod Historia maxime quaerit* » (29) e ancora « *quod me attinet contendam ut nemo vel infedelem vel segnem operam meam in hoc iure possit arguere* » (30) anche se, nel corso dell'opera, sembra smentirlo, ad es. quando ostenta i suoi troppi riguardi verso la repubblica di S. Marco. In ultima analisi a noi però sembra che il Barlezio più che avere il temperamento dello storico, è un letterato e un umanista. « *Egli è uno scrittore della Rinascenza che scrive solo per esaltare il sentimento dell'Albania* » (31). Il suo interesse è solo per Scanderbeg ed è il « *defensor fidei et ecclesiae* » che egli analizza e descrive. Tutto nella biografia è in funzione di esaltare il suo personaggio ed è sempre l'eroe che domina nelle vicende. Siamo però di parere contrario verso quei critici moderni che esagerano nel dire che tutta la storia di Scanderbeg del Barlezio è un pallone gonfiato. Non si deve infatti dimenticare che il punto centrale della sua storia è un fatto storico sul quale non vi dovrebbe essere alcun dubbio poiché altre fonti ce lo confermano. E dice bene il Fan S. Noli in un passo del suo secondo lavoro su Scanderbeg: « *Nel 1443 Scanderbeg prese la fortezza di Croya e la difese contro il sultano Murad II (1421-51) e Mehmed II (1451-81) successivamente, per un quarto del*

(28) HERODOTE: *Histories* - libro VII (Polymnie) - Texte établi et traduit par LH-E. Legrand - Paris - Belles Lettres 1951 - pag. 185 paragrafo 186.

(29) M. BARLETIUS: op. cit. (Vaticana) prefaz. pag. 1.

(30) IDEM pag. 11.

(31) A. GEGAJ: Opera citata introduz. pag. IX.

(32) FAN S. NOLI: *George Castrioti Scanderbeg* - August. 1947 pag. 1.

secolo XV. *Croya cadde solo nel 1478, dieci anni dopo la morte di Scanderbeg* » (32), se tutto questo è un fatto stabilito e certo, aggiunge ancora l'autore, « *le esagerazioni dei biografi di Scanderbeg hanno solo rapporto con minori dettagli e questi dettagli non indeboliscono, dopo tutto, il fatto centrale cioè che il sultano non sconfisse Scanderbeg e non catturò la sua piazzaforte* ». C'è quindi nella biografia, pur nella sua incredulità di varie parti, un nucleo fondamentale di verità che nessuno potrebbe porre in dubbio. La topografia dei luoghi, descritta dallo scutarino, risponde con fedeltà ai luoghi dell'Albania e molti avvenimenti ritenuti prima poco storici, oggi sono stati controllati con fonti parallele. Ci pare dunque che in fin dei conti il Barlezio non era del tutto un favoleggiatore, come qualcuno lo ha tacciato, e che nonostante i discorsi inventati, scene immaginarie, lettere finte, la *Historia* contiene un notevole materiale di valore storico. Non vogliamo ora prendere una posizione particolare nei confronti di tanti illustri studiosi; ci interessa solo sottolineare che, malgrado la critica negativa che ha un po' perseguitato lo scutarino attraverso i secoli fino ai nostri giorni, l'*Historia Scanderbegi* resta nella storia dell'Albania come quella pietra miliare per la conoscenza della vita dell'eroe e come quel vecchio albero, nudo e rugoso, che sarà difficile spiantare e sradicare del tutto. La sua importanza non è stata poca: da essa ha avuto origine tutta quella serie di rimaneggiamenti e di vite del Castriota e a nessuna riuscì di sottrarsi al suo influsso ed alla sua autorità. La stessa diversità di opinioni e di giudizi che ancora oggi si danno dell'opera, ci testimonia che la *Historia* continua ad essere uno dei problemi più interessanti dell'Albania del XV secolo. Inoltre senza lo scritto del Barlezio la figura di Scanderbeg avrebbe certamente perduto quell'alone di celebrità che le spetta e l'Albania sarebbe stata privata, presso i posteri, della fama di un astro così splendente. E questo, a nostro giudizio, sembra essere il merito principale che si deve riconoscere al Barlezio. Non molti anni fa, il Pall, in un suo articolo « *Die Geschichte Skanderbegs im lichte der neueren Forschung* » ha espresso un giudizio sempre critico ma meno severo e negativo dei precedenti studiosi, sullo scutarino: « *Barlezio malgrado tutte le riserve, non solo rimane la fonte narrativa base dell'epoca del Castriota, ma è anche l'unico che ci abbia tramandato un quadro unitario, commosso e pieno di vita di questa carriera eroica* » (33).

E ora veniamo all'impudente « ciarlatano » Biemmi, per dirla come Franz Babinger (34). E' l'altro famoso punctum dolens della storiografia di Giorgio Castriota. Oggi, sebbene ancora ci sia qualcuno che persevera nel sostenere l'autenticità, come fonte storica, dell'opera di Gian Maria Biemmi, non si dovrebbero avere più dubbi circa la falsità di un tale scritto. Il Biemmi era un prete bresciano, nato nel 1708, morto nel 1778. Il suo lavoro ha questo titolo: *Historia di Giorgio Castriotto detto Scanderbeg* — Brescia 1742 (II ediz. 1756). L'autore ci dice di aver composto l'opera non tanto tenendo presente il Barlezio ma un'al-

(33) FRANCIS PALL: *Die Geschichte Skanderbegs im Lichte der neueren Forschung* - Leipziger Vierteljahresschrift für Südosteuropa 1942 - pp. 85-98 - cit. pag. 96.

(34) F. BABINGER: op. cit. pag. 236 (libro III).

tra fonte più precisa ed attendibile: un incunabolo latino che aveva, come autore, un albanese: un certo « *Antibarensis* » (35) o come dice il Biemmi, « uno che dalla sua patria di Antivari nominarò per sua distinzione Antivarino » (36). Il Bresciano ci ha anche conservato il titolo latino di questo incunabolo, come egli lo vide nel foglio di chiusura (17): « *explicit Historia Scanderbegi editam per quendam albanensem Venetiis impressa Erhardi Radolt de Augusta — Anno Domini 1480 die 2, mensis Aprilis, ducante Joanne Mocenygo inclito duce* ». Il Biemmi dunque, da buon storico, ci dà anche il nome del maestro tedesco di Amburgo Radolt che avrebbe edito a Venezia la storia dell'Antivarino (38). L'Autore tiene anche a sottolineare che l'incunabolo latino « *era per cattiva sorte così guasto e lacero che manca per affatto nel principio, e nel fine di più in un luogo è mutilato d'una carta e in un altro di due* » (39). Le vicende poi avevano inizio non tanto dalla nascita di Scanderbeg ma « *ove l'istorico riferisce le sollecitudini di Scanderbeg per stabilirsi nel suo principato che di fresco aveva recuperato dalle mani dei Turchi e termina al passo della Historia in cui Scanderbeg è mostrato bisognoso d'aiuto altrui per tentare il soccorso di Croja che era assediata da Bellabano e dai Turchi* » (40). Sempre a dire del Biemmi, l'Antivarino « *avea un fratello che ufficiale di quei soldati di Scanderbeg dal quale presente a tutto ciò che avvenia ne riceveva i ragguagli con ogni particolarità: e quasi per bocca di quello egli rapporta tutti i successi come testimonio più di vista che di udito* » (41). Inoltre l'Antivarino si sarebbe scusato se, nella narrazione della spedizione transmarina del Castriota in aiuto di Ferdinando re di Napoli, mancava della solita esattezza e dettaglio; la colpa non era sua in quanto il fratello « *uffiziale* » non seguì Scanderbeg perché era ammalato: « *Venia mihi detur si in hac transmarina Scanderbegi expeditione aliquòd aut veri omiserim aut falsi immiscuerim. Cum Frater meus qui in ipsi's domini stationariis ordines ducebat, cuius traditiones ego potissimum sequebar, eo tempore morbo implicitus domi manere coactus fuerit* » (42). Chi è questo Antivarino? Non lo possiamo identificare con certezza.

Per alcuni, come il Fallmerayer (43), uno studioso tedesco del XIX sec., egli sarebbe l'arcivescovo di Durazzo, Paolo Angelo, che era nativo di Antivari ed aveva un fratello che serviva nell'esercito di Scanderbeg. Il Gegaj (44) pensa invece che l'Antivarino e il Vescovo Paolo Angelo

(35) A. GEGAJ: op. cit. introduz. pag. VII.

(36) G. M. BIEMMI: op. cit. pref. pag. 6.

(37) IDEM: prefaz. pag. 3.

(38) IDEM: prefaz. pag. 3.

(39) IDEM: prefaz. pag. 3.

(40) IDEM: prefaz. pag. 3.

(41) IDEM: prefaz. pag. 4 (verso).

(42) IDEM: prefaz. pag. 5.

(43) FALLMERYER J. PH.: *Das albanesische Element in Griechenland*, in *Abhandlungen der historischen Klasse der Koeniglichen Bayrischen Akademie der Wissenschaften* - Vol. IX (sez. III pp. 1-110) pag. II - citaz.) Munich 1866.

(44) A. GEGAJ: op. cit. pag. VIII (introduz.).

non siano la stessa persona in quanto la storia dell'Antivarino venne pubblicata, a dire del Biemmi, « Anno Domini 1480 » (45) e l'arcivescovo era morto 11 anni prima. Però chi ci dice che il 1480 non sia una data escogitata a caso dal fantasioso Biemmi di cui il Gegaj è un convinto sostenitore? Oppure, se è esistito veramente questo enigmatico Antivarensis, potrebbe darsi il caso che l'autore sia il Vescovo Paolo Angelo; nel qual caso l'opera sarebbe stata pubblicata solo molti anni dopo la sua morte da un amico o qualche parente. Sono solamente pure supposizioni nostre che, come vedremo in seguito, non avranno più ragione di sussistere dopo quanto la critica moderna ha chiarito sul Biemmi.

Già fin dal 1931 il Babinger esprimeva il sospetto che l'opera del bresciano era una « falsificazione letteraria » (46). Ma è stato merito di uno studioso di incunaboli, il tedesco Kurt Ohly, di aver sfrondata, due anni dopo, la verità su tutto quanto il Biemmi ci dà da intendere. Il critico (47) dopo aver espresso i suoi dubbi circa l'esistenza del predetto incunabolo, che è stato introvabile malgrado gli sforzi dello studioso, e circa il fatto che lo storico tace sia sull'origine come sulla sorte del libro, considera la prova più lampante della mistificazione letteraria « solo la considerazione della personalità e delle opere dello storico bresciano » (48). Prima della storia di Scanderbeg il Biemmi ha inventato due cronache locali bresciane; la « *historia scripata omnium rerum dignarum quae Brissianae civitati acciderunt imperantibus Franchis, di Ridolfus Notarius* » (49) e l'« *Historia di Ardiccio degli Aimoni e di Alghisio de Gambarà* » (50).

La critica storica moderna ha constatato che queste due opere sono due falsi nel vero senso della parola. E' significativo che in entrambe ci sia una prefazione che ha tutta l'aria del romanzesco e che ricalca pressappoco il tono fantasioso di quella della *Historia di Giorgio Castriotto*. Nella storia di Brescia dice per es. così: « *La cronaca di Ridolfus Notarius (XI secolo d.c.), scritta in latino, l'ho trovata nel carteggio dell'Abate lateranense Teodosio Borgondio morto nel 1726, che raccolse molto della storia della chiesa della sua città di Brescia. Sebbene io abbia trovato soltanto la copia dell'originale, la genuinità della cronaca è provata dalla scrupolosità dello stile e dalla corrispondenza con tutte le notizie che sono state accertate come vere* » (51). Questa cronaca era stata accolta senza alcun sospetto da parte di studiosi come un Tira-

---

(45) G. M. BIEMMI: op. cit. prefaz. pag. 3.

(46) F. BABINGER: *Die Gründung von Elbasan*, in: Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen zu Berlin, II sez., Jahrgang XXXIV, 1931 - pag. 94.

(47) KURT OHLY: *Eine gefälschte Ratdoltinkunabel*, in: Gutenberg Jahrbuch, Magonza 1933 pp. 53-61.

(48) KURT OHLY: op. cit. pag. 55.

(49) G. M. BIEMMI: *Istoria di Brescia*, t. II - Brescia 1749.

(50) G. M. BIEMMI: *Istoria di Ardiccio degli Aimoni e di Alghisio de Gambarà* - Brescia 1759.

(51) G. M. BIEMMI: op. cit. prefaz. non num.

boschi (52), un Alessandro Manzoni (53); solo nel 1851 il Bethmann (54) si accorse della falsificazione; e nel 1859 Teodor Wustenfeld (55) si scagliò veementemente contro le subdole arti del Biemmi e dopo controlli critici, poté constatare che l'opera era una invenzione. Non diversamente è stata giudicata l'altra cronaca. « Se » aggiunge l'Ohly (56) « lo spiritoso e studioso Biemmi ha passato la sua vita producendo cronache di fantasia, così dobbiamo giudicare negativamente la sua *Historia di Giorgio Castriotto* ». Lo studioso tedesco ha potuto accertare che il Bresciano « per rendere accettabili le sue invenzioni sceglie un'epoca in cui le fonti storiche non danno che poche e inconnesse notizie » (57), anche se i nomi di Ridolfus Notarius e Ardiccio degli Aimoni sono presi da documenti. Quando invece, osserva l'Ohly (58), corre il rischio di sbagli in precisazioni con fatti sicuri, trova scuse molto ingenuie come per es. nella spediz. di Scanderbeg in aiuto di re Ferdinando, temendo di tradirsi, inventa la malattia del fratello dell'Antivarino. Tuttavia l'elemento che nella sua opera desta grandi e fondati sospetti è che egli tace sempre in che modo è venuto in possesso del documento e in tutte e tre le composizioni non dice mai se i documenti siano controllabili (59). Dei tre scritti del Biemmi, per l'Ohly (60), « *La storia di Scanderbeg è la più riuscita* ». Lo studioso che è uno specialista di incunaboli non ha potuto constatare nulla di anormale dal punto di vista incunabolistico, anzi, i documenti, a prima vista, danno una buona impressione (61). E' anche felix inventio che il Biemmi metta come editore della storia del Castriota Erhard Ratdolt, il quale « per quanto la sua attività editoriale era nel campo della liturgia e nella letteratura matematico-astronomica, ha anche stampato opere che riguardavano il pericolo turco verso la fine del XV secolo » (62). Anche se poi il Biemmi scriveva che il nome dell'editore come « Radolt », invece di « Ratdolt », all'Ohly ((63) non sembra nulla di anormale in quanto il Biemmi, che

(52) G. TIRABOSCHI: *Storia dell'Augusta Badia di S. Silvestro di Nolantola - Modena 1784* - « ...siamo debitori alla pregevole cronachetta scritta nell'XI secolo, pubblicata dal Biemmi... » T.I. pag. 74.

(53) A. MANZONI: *Discorso sopra alcuni punti della storia Longobardica in Italia*: cap. I parag. 6 pag. 332 - 3, In: *Tutte le opere di A. Manzoni* - A cura di Giuseppe Lesca - Firenze 1923.

(54) A. BETHMANN (Critico storico tedesco): *Die Geschichtschreibung der Longobarden* - pag. 386-7 im Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde (pp. 335-414) vol. 10 - Hannover 1851.

(55) TEODOR WUSTENFELD (Professore di storia a Gottinga): nella falsificazione di alcuni documenti concernenti la storia d'Italia nel Medio Evo. In: *Archivio Storico Italiano, Nuova serie, 10 - Parte I (1859) pp. 81-86.*

(56) KURT OHLY: op. cit. pag. 58.

(57) IDEM: op. cit. pag. 58.

(58) IDEM: op. cit. pag. 58.

(59) IDEM: pag. 58.

(60) IDEM: pag. 58.

(61) IDEM: pag. 59.

(62) IDEM: pag. 59.

(63) IDEM: pag. 59.

evidentemente dovette aver consultato stampati dell'editore amburghese, per essere coperto da parte della storia dell'imprimeria, non cadeva in errore, poiché nelle pagine finali dei libri editi da Ratdolt, si trovava anche la formula Rodolt. E' la grande accuratezza e scrupolosità con cui il Biemmi ha composto l'*Historia* che ha ingannato lettori e studiosi. In realtà chi si accosta all'opera dello storico di Brescia dopo aver letto il Barlezio, si convince facilmente di trovarsi di fronte ad un'opera di grande autenticità. L'Ohly dice (64) che anche Franz Babinger riportò l'impressione che essa non destasse sospetto. Difatti, rispetto allo Scutarino, essa differisce in molti punti e sembra avere la più grande verisimilità. Topograficamente la storia non ha nulla da invidiare e pare proprio che chi narrava quelle cose avesse dell'Albania una chiara conoscenza. Inoltre essa dà spesso notizie precise ed esatte sulla maggior parte degli avvenimenti e a volte critica il contegno di Scanderbeg al contrario del Barlezio che lo esaltava sempre. Nella sua prefazione il Biemmi (65) lamenta la sua insoddisfazione dopo la lettura del Barlezio: però, malgrado tutto, si nota che egli non può prescindere dallo storico albanese; infatti molte parti della sua storia (66) come per es. le pagine 37 e seguenti dove si narra della lega di Scanderbeg con i principi albanesi, costituiscono, anche se liberamente, una esposizione secondo lo Scutarino.

Il Pall (67) è ancora più drastico: « *La storia del Biemmi è una maestra combinazione di uomini, dati e particolari inventati, generata su uno strato di notizie tolte da varie parti: dall'Historia Scanderbegi del Barlezio (68), del Sansovino (69) (uno storico veneziano del XVI secolo che rese popolare Giorgio Castriota in Italia), del Chalcocondyles (70) (storico bizantino del XV secolo), dai Commentari di Pio II (1405-64) (71), dal Rainaldi (1644-77) (72), (un continuatore degli Annali ecclesiastici del Cardinale Baronio) e dal Sagredo (1619-96) (73) » , e non basta; anche se procede nel raccontare con la sua cautela, a volte si contraddice ugualmente; nel 1444, dopo aver raccontato della Vittoria di Scanderbeg su Ali Pascià, così dice: « *Contrassero gli albanesi da ogni canto una pugna assai pericolosa e di molto sangue essendo caduti morti combattendo Paolo Cucca, Pietro Spano, Pietro Strusimero**

(64) IDEM: pag. 59.

(65) G. M. BIEMMI: op. cit. prefaz. pag. 2.

(66) G. M. BIEMMI: op. cit. pag. 37 e sgg.

(67) F. PALL: *Marino Barlezio* op. cit. pag. 68.

(68) M. BARLETTIUS: op. cit.

(69) F. SANSOVINO: *Dei fatti illustri del Signor Giorgio Scanderbegh* in: *Historia universale della origine et imperio de Turchi - in Vinetia MDLXVIII.*

(70) *Laonicus Chalcocondyles*: op. cit.

(71) Pius II, Aeneas Sylvius Piccolomini: *Commentarii Rerum memorabilium*, a R.D. Gobellino - Roma 1584.

(72) ODORICUS RAYNALDUS: *Annales Ecclesiastici* ab anno MCXCVIII ubi desinit Cardinalis Baronius - t. X - Lucca 1753.

(73) GIOVANNI SAGREDO: *Memorie Istoriche de' Monarchi Ottomani*, Venezia 1679.

e alquante altre persone di rango» (74). Queste stesse persone ricompaiono poi in altre vicende: Paolo Cucca sarà invitato da Scanderbeg ambasciatore presso il Papa nel 1446 (75); gli altri due saranno partecipi col Castriota alla guerra contro la Serenissima (76). Ma malgrado tutto, però, l'opera del Biemmi ha riscosso fino ai nostri tempi il favore di molti studiosi. Infatti essa ha la caratteristica di essere chiara e almeno obiettiva nei giudizi. A nostro giudizio è proprio questa la ragione se la storia, attraverso tutto l'800 fino ai nostri giorni, è stata esaltata come autentica e superiore a quella del Barlezio. Tutte le altre biografie o storie su Scanderbeg si rifanno, chi più chi meno, al grande Scutarino e tutte risentono della caratteristica sua dominante: la tendenza ad esaltare Scanderbeg e gli Albanesi. Col Biemmi ci troviamo di fronte ad un altro tipo di narratore apparentemente sincero e veritiero. Evidentemente l'astuto bresciano doveva avere avuto sentore di questa intima connessione fra le storie di Scanderbeg e l'archetipo Barlezio; e infatti quando dice nella prefazione « *Pertanto (oltre il Barlezio) mi accinsi nella lettura di quegli storici che erano noti aver trattato delle imprese di sì grande uomo; ma non ebbi mai la ventura di trovare una che bastasse ad appagare le mie brame interamente* »(77), sembra proprio darci questa convinzione nell'insoddisfazione di non aver trovato una storia che si differenziasse e che fosse lontana dall'influsso di Barlezio. Nel suo desiderio di gloria e notorietà, non poteva scrivere se non un'opera che difettesse dell'enfasi retorica nell'esaltare il Castriota e gli Albanesi e che avesse tutta l'aria di essere creduta come autentica. Il Biemmi aveva un buon fiuto storico: in parte rifacendosi al Barlezio, ma con blandezza ed attenzione, in parte agli altri autori che avevano trattato dell'argomento, in parte documentandosi con minuziosità sulle altre fonti parallele, egli riusciva a prendere per il naso lettori eruditi. « *Certamente la molla principale che spinse il Biemmi ad un tale falso era «superbia di erudito» ma, però, rispecchia, dice l'Ohly, anche la tendenza comune della erudizione italiana del secolo del Razionalismo che considerava la scienza come un gioco elegante dello spirito e una occasione di mostrare destrezza dialettica e non come un « purum studium eludicandae veritatis* » (78). Di questa età sono i famosi falsificatori Francesco Maria Patrilli e Giovanni Tafuri (79) che hanno edito una numerosa serie di cronache finte della Bassa Italia. Di tale schiera fa parte anche il Biemmi. Ma una osservazione

(74) G. M. BIEMMI: op. it. libro I pag. 51.

(75) IDEM: libro II pag. 93.

(76) IDEM: libro II pag. 118.

(77) IDEM: prefaz. pag. 2.

(78) KURT OHLY: op. cit. pag. 60.

(79) *Francesco Maria Patrilli*: antiquario, nato a Capua nel 1689 e morto a Napoli nel 1763. Era un sacerdote. Si occupò di studi archeologici e storici. Pubblicò varie opere storiche. Lasciò anche manoscritta una storia di principi Normanni in 6 volumi. *Giovanni Bernardino Tafuri*: letterato ed erudito nato a Nardò (Lecce) nel 1695, morto nella stessa città nel 1766. Scrisse moltissimo. Insieme con l'Abate Pietro Polidoro da Lanciano impiantò un'officina per la falsificazione di documenti antichi.

si potrebbe muovere alla critica di Kurt Ohly: che cioè in via di massima egli si fonda non tanto su una indagine accurata della storia del Bresciano, quanto invece sulla personalità dell'autore. A nostro parere una tale obiezione non avrebbe ragione di sussistere poiché qui non si tratta di dire che la *Storia* è un falso perché anche le altre due cronache composte precedentemente dal Biemmi sono state considerate come falsificazioni. Ma ci sono ben altre ragioni e la più grave di tutte è che lo storico, benché con l'entusiasmo della solita formula stereotipa ci dica « essendo io a questo lavoro difficile, un felice caso mi fece venir nelle mani quel documento senza prezzo » (81) non ci dice mai dove e in che posto gli venne tra le mani quel vecchio libro di latino d'un tale d'Antivari e nemmeno chi lo possedeva. Evidentemente la sua scaltrezza aveva dei limiti che non poteva oltrepassare, senza compromettere la sua invenzione. Qualcuno potrebbe dire che molti avvenimenti che lo storico narra non sono campati in aria ma rispondono alla realtà dei tempi. E questo lo ammettiamo. Però che dire degli altri che mancano di un controllo sicuro e di tante altre stranezze che il Biemmi ci dà da intendere come le fallaci visioni che Scanderbeg racconta, d'accordo con alcuni vescovi, ai suoi sudditi per rinforzarne il morale (81) e dei nomi dei capi e dei soldati albanesi: Eperanio (82), Darenio (83), Rumizio (84), mai sentiti prima d'ora? Comunque oggi non manca chi esalti ancora il Biemmi come fonte storica di grande interesse ed importanza: è il Fan. S. Noli. Lo studioso infatti giudica la conclusione dell'Ohly un po' troppo affrettata (85) mentre del Babinger dice così: « *Il Babinger dimostra di aver letto l'Historia del Biemmi solo qua e là, come affaticati scolari devono qualche volta nel caso di lavori che non appartengono al loro campo* » (86). Dunque il Fan. S. Noli è rimasto ancora, per quanto riguarda il Biemmi, alle posizioni del suo precedente lavoro del 1921 su Giorgio Castriota (87). Evidentemente ha dato scarso valore a tutto quello che la moderna scienza storica ha sfrondato sul Biemmi, che cioè durante tutta la sua vita ha collezionato sempre falsi; anzi nelle carte trovate dopo la sua morte è stato rinvenuto un manoscritto (è stato accertato che era anch'esso una contraffazione) di terza cronaca medievale (88); l'Ohly dice che « *Biemmi ha sprecato diligenza, erudizione, la forza d'una vita intera per sacrificarsi per una strada falsa, per una nullità che invece della fama sospirata, al suo nome rimane attaccata la macchia del falsificatore* » (89). Lo storico moderno albanese Aleks Buda, pur condividendo le tesi a

(80) G. M. BIEMMI: *Storia di G. Castriotto* op. cit. prefaz. pag. 3 (recto) - *Storia di Brescia* op. cit. pag. I - *Storia di Ardiccio* ecc. op. cit. pag. 3.

(81) G. M. BIEMMI: *Storia di G. Castriotto* op. cit. libro III pp. 228-30.

(82) IDEM: libro IV pag. 228.

(83) IDEM: libro IV pag. 228.

(84) IDEM: libro VI pag. 396.

(85) FAN S. NOLI: op. it. (1947) pag. 78.

(86) FAN S. NOLI: op. it. (1947) pag. 78.

(87) IDEM: pag. 78.

(88) KURT OHLY: op. cit. pag. 58.

(89) IDEM: pag. 61.

cui sono giunti l'Ohly e il Pall, per cui il Biemmi dovrebbe sparire dagli studi storici, si domanda quali conseguenze si avrebbero in tal caso: « *Se noi cancelliamo la storia di Scanderbeg, gli avvenimenti, i luoghi, e non sono pochi, per i quali abbiamo come una vecchia fonte "l'Antibarrensia", dovremo eliminare dalla storia di Scanderbeg una serie di persone, avvenimenti, luoghi, i quali ci sono diventati familiari* » (90). Il fatto è, però, che Noli, Gegaj ed altri sono rimasti, in un certo senso, sordi agli studi dello Ohly e hanno inspiegabilmente continuato ad usare come fonte prima, l'opera del prete di Brescia. Il problema dell'Antivarino, rimane dunque ancor oggi vivo ed attuale anche se il Biemmi non gode più di quella fama e di quella accoglienza che un tempo ricevette incondizionatamente da tutti i critici e i lettori.

Nel corso del XVI secolo si stamparono, in lingua italiana, due libri sulla vita di Scanderbeg; il primo, che manca dell'autore, fu edito a Venezia per la prima volta nel 1539 (altre edizioni nel 1541 e nel 1545) come « *Commentario de le cose de' Turchi e del Signor Giorgio Scanderberg, principe di Epiro*, con la sua vita e le vittorie per lui fatte con lo aiuto dell'altissimo Dio e le inestimabili forze et virtù di quello degne di memoria ». Tale testo, per quanto da parte nostra ci si è sforzati nella ricerca presso le varie biblioteche d'Italia, non ci è stato possibile reperire e di conseguenza ci rincresce di non poterlo prendere in esame in questo capitolo. L'altro (91), che invece abbiamo a disposizione si intitola così: « *Gli illustri et gloriosi gesti et vittoriose imprese fatte contra Turchi dal sig. D. Giorgio Castriota, detto Scanderbeg, principe d'Epirro*; dove si mostra la vera maniera del guerreggiare, di governare eserciti, di far pronti soldati al combattere e di restare vincitori in ogni difficile impresa ». Esso fu stampato a Venezia presso Altobello Salicato, nel 1548 a cura del conte Giovanni Maria Bonardo, un gentiluomo scrittore (XVI sec.) di Fratta Polesine (territorio di Rovigo) il quale ne assegnava la paternità al Prete Demetrio Franco. Chi è innanzi tutto Demetrio Franco? Il Bonardo nella prefazione al Signor Gerolamo Angelo Flavio dice che « *Costui fu personalmente in tutte quelle guerre e di tutti i valorosi gesti di quello principe (Scanderbeg) molto bene istruito ed informato* » (92). Sarebbe stato il tesoriere di Scanderbeg e nipote dello Arcivescovo Paolo Angelo, come ci dice il Pall (93) che ha letto la notizia del « *Commentario* » da noi sopra citato, e sarebbe morto nel 1525. Oggi però si dubita che l'autore sia il personaggio sopraddetto e perciò si suole parlare di uno pseudo-Franco. Per il Pall (94) la ragione che maggiormente osta a tale identificazione è che l'autore, se veramente era un dignitario del Castriota, non sarebbe stato così vago nel raccontare i fatti e le notizie. Inoltre la biografia riporta pedissequamente molti passi del Barlezio, copiando per giunta anche quei passi che sono stati controllati come errati, cioè

(90) ALEKS BUDA: *Fytyra e Skënderbeut në dritën e studimeve të reja*. « *Buletin i Institutit të Shkencave* », Tirana 1951 - cit. pag. 140.

(91) Opera citata: vedi nota 3 pag. 3.

(92) BONARDO - Pseudo-Franco: op. cit. prefaz. (non num).

(93) F. PALL: *Marino Barlezio*, op. cit. pag. 97 e nota I.

(94) IDEM: op. cit. pagf. 98.

come inventati dallo Scutarino. Si deve però notare una cosa importante: nella storia occupano un posto particolare i componenti della famiglia degli « Angeli »; infatti dell'Arcivescovo Paolo Angelo l'autore fa un ritratto più ricco di elogi e di particolari di quello del Barlezio e di altri rampolli della famiglia si narrano azioni belliche che hanno tutta l'aria del panegirico. Per questo l'autore del libro « scritto in lingua latina del Rev. Demetrio Franco » come dice il Bonardo (95), potrebbe essere uno della famiglia degli Angeli come ha supposto il Pall (96). Sono solo delle supposizioni ma di certo non si sa nulla. Comunque questo ignoto Biografo, come pensa il Pall (97), avrebbe composto una storia di Scanderbeg in latino e questa sarebbe stata pubblicata, in versione italiana, sotto forma di « *Commentario* » da noi già citato, però, come annota il Bonardo nella prefazione: « *Con molte superflue parole oltra l'originale* » (98) cioè con aggiunte tratte dal Barlezio. Il Bonardo fece un confronto tra l'originale latino e il commentario e, dopo aver eliminato ciò che non corrispondeva al manoscritto latino, preparò la sua edizione. Quindi la storia del Bonardo non è che una traduzione della storia attribuita allo pseudo-Franco. Chi ha letto la *Historia Scanderbegi* del Barlezio, si accorge facilmente che questa biografia non prescinde da essa. Interi passi, come la descrizione del lago di Ocrida (99), sono la fedele traduzione del latino dello Scutarino. Non possiamo spiegarci l'opinione di Karl Hopf, uno studioso tedesco del XIX secolo (1832-1873), il quale pensa che Franco sia più critico del Barlezio (100). Forse perché lo pseudo-Franco, anche noi vorremmo chiamarlo così, qualche volta si discosta dallo Scutarino e per questo sembra darci notizie più pregevoli ed autentiche. A nostro giudizio l'autore di questa storia in lingua latina non aveva una conoscenza particolareggiata della vita del Castriota. Il nucleo fondamentale della sua storia lo ha attinto dal Barlezio e le altre notizie che non si trovano in esso, probabilmente gli provengono da via indiretta o dalla tradizione popolare. L'autore per es. non sa o fa finta di non sapere che Hamëza, nipote di Scanderbeg, è un traditore; ma ce lo presenta come un qualsiasi Sandghak: « *In quella scaramuccia fu preso il detto Amesabeg con Mesitbeg, ambedue sansacchi* » (101). Inoltre vi sono altre grossolanità e contraddizioni. La storia poi è narrata in maniera molto sintetica e riassuntiva. In conclusione si tratta di uno scritto di minima importanza dal punto di vista storico. Il suo valore è solamente per il fatto che ci testimonia come l'eroe albanese continuasse per tutto il Cinquecento ad essere di attualità e di grande interesse.

Vorremmo ora soffermarci su un'altra opera storica scritta pres-

(95) Op. cit. prefaz. (non num.).

(96) F. PALL: *Marino Barlezio*, op. cit. pag. 104.

(97) IDEM: pag. 96.

(98) BONARDO - Pseudo-Franco: op. cit. prefaz. non num.

(99) IDEM: cap. 31 foglio 60.

(100) KARL HOPF: *Griecheland im Mittelalter und in der Neuzeit*, in: *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*, herausgegeben Von J. S. Ersch und J. G. Gruber - vol. 86 - Leipzig 1968 - cit. pag. 122.

(101) BONARDO - Pseudo - Franco: op. cit., cap. 19, pag. 37.

sappoco non molti anni dopo la morte dell'eroe albanese. La opera ci interessa non tanto dal punto di vista storico, perché, come poi vedremo, si rifà molto al Barlezio anche se in varie parti tende a discostarsi, quanto per lo spirito che l'anima; vogliamo alludere alla « *Breve Memoria de li discendenti di nostra casa Musachi* » di Gjin Musachi (102). Essa infatti si presenta in netto contrasto con la tradizionale storiografia dell'epoca susseguente alla morte dell'eroe perché ci presenta Castriota Scanderbeg sotto una luce poco brillante anzi gli è addirittura ostile. Gjin Musacchi era un commilitone di Scanderbeg che lasciò l'Albania per l'Italia solo dopo la caduta di Scutari nel 1479 (103). Egli trasse lo spunto per scrivere questa opera da una crociata, poi non fatta, che si stava preparando nel 1510. La storia rimase ignota a tutti fino al 1863, quando Karl Hopf, la scoprì in un manoscritto nella Biblioteca Brancacciana di Napoli e riuscì ad ottenerne una copia dalla Libreria Volpicella (104). L'Hopf nel 1873 ne pubblicava l'edizione completa nelle « *Croniques greco-romanes* » (105). Tralasciando la parte della genealogia delle varie casate albanesi, ci occuperemo della parte che a noi riguarda e cioè della vita di G. Castriota di cui egli parla incidentalmente; per la verità il Musachi, per quel che riguarda la biografia di Scanderbeg, non si discosta in linea di massima dal Barlezio, anzi potremmo osservare che in più parti spesso concorda pedissequamente; non però sempre. Alcuni critici si chiedono il perché di tale rassomiglianza con il Barlezio; non si deve dimenticare che oggi certi studiosi, come il Fan. S. Noli (106) danno una qualche importanza all'opera del Musachi per certe informazioni di valore storico che essa contiene. Ma accordarsi alla narrazione del Barlezio e per giunta proprio in quella parte della prima vita eroica di Scanderbeg, dall'adolescenza presso il sultano fino allo sconcertante ritorno in Albania e la riscossa della patria, tanto aspramente criticata e rimproverata alla maniaca fantasia dello Scutarino, ci fa sorgere il dubbio se lo Scutarino sia proprio quel favoleggiatore spesso tanto bistrattato. Il Gegaj è sbrigativo (107): per lui il Musachi avrebbe conosciuto e quindi attinto al Barlezio. Noi vorremmo fare una considerazione. Abbiamo accennato che Gjin era stato compagno di armi di Scanderbeg, quindi, più di ogni altro, poteva essere ben informato sulle vicende degli Albanesi e del Castriota. Allora come si possono spiegare quelle palesi somiglianze con il Barlezio? Potremmo fare una ipotesi: il Musachi scrisse le sue memorie nel 1510, cioè circa 50 anni dopo la morte del condottiero albanese. Ma mezzo secolo di distanza da un avvenimento non è poco; molte cose non si ricordano più o addirittura vengono deformate. Probabilmente poi il Musachi non doveva sapere molto di quei leggendari inizi della carriera di Scanderbeg, per cui si potrebbe pensare che quelle notizie così concordanti con il

(102) GHIN MUSACHI: op. cit.

(103) IDEM: pag. 276.

(104) KARL HOPF: *Croniques*, op. cit., pag. XXXIV.

(105) KARL HOPF: già cit.

(106) FAN S. NOLI: op. cit. (1947).

(107) A. GEGAJ: op. cit.; *Introduz.*; pag. XI.

Barlezio, abbiano una radice comune: la tradizione popolare del tempo che farneticava e inventava sul Castriota; cioè quella stessa fonte che ebbe una parte importante per lo storico di Scutari nella composizione della *Historia*; altrimenti non rimane che pensarla come il Gegaj. La caratteristica principale della Memoria di Gjin Musachi è l'ostilità che l'autore di mostra verso l'eroe albanese. E' sorprendente che Scanderbeg, così inneggiato e gloriato dopo la morte, ci venga presentato come un « villano » e un « usurpatore » (108) avido di conquistare con ogni sorta di astuzie i territori degli altri principi albanesi. Però riconosce il suo indomito valore contro i Turchi: « Finché visse detto Signor (Scanderbeg) sempre con la sua virtù e valore ed aiutato da quelli Signori (i signori albanesi) fé gran strage de' Turchi con molte vittorie non senza morte de' nostri signori e cavalieri » (109). Evidentemente all'origine di tale aspro giudizio c'erano vecchi rancori e disaccordi con il Castriota derivanti forse da invidia per l'ascendente e la potenza raggiunte da Scanderbeg e forse anche da quel malcelato risentimento che gran parte dei principi albanesi, timorosi e sospettosi della sua politica, non aveva mai nascosto. Non si dimentichi che il Musachi apparteneva ad una casata nobile dell'Albania del Sud. Del resto non ci stupiremmo di questo, quando si pensi alle difficoltà che Scanderbeg dovette superare per riunire attorno a sé i malfidi principi albanesi che male tolleravano un assolutismo da parte di un principe locale. Non apparirebbe quindi strano se proprio da un nobile albanese si tenda a mettere in cattiva luce il Castriota; proprio per tale carattere, la memoria di Gjin è le mille miglia lontano da quel tono di panegirico che è un po' comune a tutti i biografi di Scanderbeg che posteriormente si rifecero a Barlezio. A nostro parere, proprio l'essere una voce ostile in mezzo all'entusiasmo generale che seguì la morte dell'eroe, è l'interesse principale che la storia del Musachi ci può offrire. Come fonte totalmente indipendente dal Barlezio, esamineremo brevemente uno storico Bizantino del tempo: Laonicus Chalcocondyles di Atene (XV sec.) (110). E' sorprendente notare che gli storici bizantini dell'età di Scanderbeg sono, quasi tutti, anticattolici ed antialbanesi; il Chalcocondyles è anche filo-ottomano. Georgius Phrantzes (1401-178?) di Costantinopoli non può trattenere il suo odio ed il disprezzo per l'Albania che chiama « *la nazione più malvagia e indegna* » (111). Il Chalcocondyles non è da meno. Veramente nella sua storia l'autore non è che parli per esteso di Scanderbeg, ma solo qua e là quando gli avvenimenti del tempo lo portano a parlare per forza dell'eroe albanese. Possiamo ben immaginare con quale astio ed odio egli parli di Giorgio Castriota e del mondo cattolico di cui questi in quel periodo era il paladino ed il difensore. Egli ridicolizza e si prende beffa del papato del quale minimizza l'importanza religiosa e la funzione storica; anzi sarcasticamente dice sul-

(108) G. MUSACHI: *op. cit. in Hopf: Croniques* ecc. pp. 229-301.

(109) IDEM: pag. 275.

(110) *Laonicus Chalcocondyles: op. cit.*

(111) GEORGIUS PHRANTZES: *Chronicon* in « *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* » - Ed. da E. Bekker - Bonn 1938, cit. Libro IV cap. XVI pag. 391.

l'elezione del papa: « *ubi autem (Cardinales) suffragia collegerunt et pontifex fuerit declaratus, domi eum continent explorantes num reliquis placeat electio. Pontificem pronunciatum insidere iubent sedile foramen habenti, ut testes ex eo propendentes, aliquis, cui hoc munus iniunctum est, tangat, qui appareat pontificem Virum esse. Nam constat mulierem quondam esse subiectam quia sexus ignorabatur. Nam Italiae occidentales pene omnes barbas radunt. Cum autem illa mulier gravida esse facta, et ad festum, sive sacrificium prodisset, puli. Qua proptes ne decipiantur iterum, sed rem cognoscat neque ambigant pontificiscreati virilia tangunt; et is quis tangit, acclamat: Mas nobis dominus est » (114). Ugualmente Scanderbeg ci viene presentato sotto una luce sfavorevole; dopo essere stato portato « *in Januas regis* » lo storico dice « *conncubinus est factus* » (113) però non può passare sotto silenzio la virtù bellica del Castriota che sconfissè parecchie volte i Turchi; ed è con un po' di rammarico che egli dice che Mehmed II e suo padre non poterono mai vincerlo (114). Questa affermazione è di grande importanza quando si pensi da quale lingua ostile ci perviene questa constatazione. Come storico non dobbiamo aspettarci un gran che dal Chalcocondyles: infatti è poco preciso e fa molte confusioni tra le date e i luoghi. Egli ci interessa unicamente per le poche riflessioni che ogni tanto, a denti stretti, è costretto a fare, cioè che Scanderbeg uscì sempre invitto. Leggendo la sua storia si sente che è molto tendenzioso e parziale e questo è facilmente comprensibile.*

Nei secoli che ci dividono dal Barlezio, si è continuato a scrivere in abbondanza su Giorgio Castriota Scanderbeg; infatti abbiamo tutta una serie di compilazioni sull'eroe albanese, ma in gran parte sono prive di spirito critico; sono riduzioni o sunti liberi della Storia dello Scutarino e nessuno ha la pretesa di dire più di quello che già conosciamo dal primo biografo.

E' certamente una produzione che dal punto di vista storico non ci dice proprio niente, però è importantissima come testimonianza di quella fama che l'eroe albanese ha goduto presso tutti i popoli europei.

Una vera e propria storiografia critica della vita e della personalità del Castriota ha avuto inizio in tempi a noi vicini e precisamente nel corso della prima metà del XX secolo. Il merito di aver presentato nel 1938 una solida indagine critica della figura dell'eroe albanese e del suo biografo Barlezio, è stato dello studioso romeno Francis Pall. Nel suo studio (115) su: « *Marino Barlezio, uno storico umanista* », l'autore ha dato un ampio quadro di tutto il periodo del Castriota ed ha fatto una sottile analisi della personalità dello storico Scutarino. In verità anche nei secoli passati non sono mancati giudizi critici sul Barlezio come per es. lo Spondanus (116), che si può considerare il primo storico critico di Scanderbeg e del suo biografo; però nessuno studioso ha saputo chiarire, come il Pall, con acutezza e genialità molte delle incon-

(112) L. Chalcocondyles: op. cit. libro VI pag. 98.

(113) IDEM: libro VII, pag. 103.

(114) IDEM: libro VIII, pag. 112.

(115) F. PALL: op. cit.

(116) HENRICUS SPONDANUS: -op. cit.

ATTORI GRECI.

5

SCANDERBEG Re dell' Albania.

Il Sig. Gio: Battista Carboni.

DONECA sua Sposa in abito di Pastorella.

La Sig. Francesca Cuzzoni, Virtuosa dell' A. R. la Sereniff. Violante Gran Principessa di Toscana, e Governatrice di Siena.

ARONIZ Principe dell' Epiro Padre di Doneca in abito di Pastore.

Il Sig. Antonio Ristorini.

ORMONDO Conte d'Urana Generale dell'Armi.

Il Sig. Gio: Pietro Sbaraglia, detto il Pesciatino, Virtuoso dell' A. R. la Sereniff. Violante Gran Principessa di Toscana, e Governatrice di Siena.

CLIMENE Capitano di Scanderbeg.

La Sig. Anna Guglielmini.

ATTORI TURCHI.

AMURAT II. Monarca de' Traci.

Il Sig. Gaetano Mossi.

ASTERIA Principessa sua Figlia.

La Sig. Agata Landi.

ACOMAT Generale d'Amurat amante d'Asteria:

La Sig. Rosa Venturini, Virtuosa di Camera di S. A. S. il Sig. Principe Antonio di Parma.

La Musica è del Sig. D Antonio Vivaldi, e l'invenzione degli Abiti del Sig. Giuseppe Serantoni.

A 3

MU-

gruenze e delle zone d'ombra che gravavano sulla questione. Lo studioso non si è limitato solo all'analisi del Barlezio dell' *Historia Scanderbegi*, ma a tutta la sua produzione storica; inoltre in base ai riferimenti ed alle notizie di risalire alle fonti sia orali che scritte a cui il Barlezio avrebbe attinto. Prima di passare alla carriera eroica dell'albanese, il Pall fa un'ampia dissertazione critica sulla figura dello storico, inquadrandolo nel tempo in cui visse e mettendo in evidenza i rapporti con la corrente umanistico-rinascimentale e gli influssi che ne avrebbe subito. Dello Scanderbeg lo studioso narra minuziosamente tutte le tappe della sua gloriosa vita, soffermandosi a correggere gli errori storici e cronologici, in cui il Barlezio è caduto, sulla base di documenti storici passati e recentemente scoperti ed annotando diligentemente tutti i passi dello Scutarino plagati dagli scrittori della Roma classica, specialmente da Tito Livio. Il lavoro porta inoltre alla fine una aggiornatissima bibliografia.

A nostro giudizio lo studio del Pall rimane ancor oggi di fondamentale importanza sulla questione Scanderbeg-Barlezio, anzi esso è da considerarsi indispensabile per chi vuole iniziarsi ad una indagine critica del Castriota. Sul dibattuto e controverso problema del valore storico del Barlezio, il contributo del romeno è stato veramente importante: con imparzialità egli ha messo in evidenza i lati positivi e negativi di questo originale storico dell'Albania; è merito suo avere, nella sua giusta misura, rivalutato l'*Historia Scanderbegi* come fonte prima ed essenziale per la conoscenza della vita dell'eroe e di contro auspicato l'eliminazione dagli studi di Scanderbeg, della falsificazione del Biemmi (117). Tuttavia, prima ancora del Pall, non sono mancati interessanti studi sui vari momenti della vita dell'albanese. Nel 1903 l'italiano Cerone (118) e nel 1923, il romeno Marinescu (119), maestro del Pall, si occuparono delle relazioni politiche tra Scanderbeg ed Alfonso, re di Napoli e d'Aragona. I loro lavori sono tuttora fondamentali, perché si basano su documenti di archivio inediti; lo stesso Pall nel 1933 (120) aveva già esaminato i rapporti tra Scanderbeg e l'Ungheria, su cui però rimangono ancora molte incertezze. E' di pochi anni dopo, nel 1937, anche il voluminoso studio del Gegaj (121). In realtà, però, l'autore è ancora fermo ai vecchi pregiudizi sul Barlezio e tiene in grande considerazione il Biemmi, di cui egli è un convinto assertore dell'autenticità come fonte storica, mostrando così di non conoscere affatto l'acuto studio dell'Ohly (122) sul Biemmi (che non nomina mai), apparso qualche anno prima. Comunque il suo lavoro si basa moltissimo su fonti d'archivio ed è minuziosissimo nella narrazione.

---

(117) F. PALL: *Die Geschichte Skanderbegs* op. cit.

(118) FRANCESCO CERONE: *La politica orientale di Alfonso D'Aragona*. In «Archivio storico per le provincie Napoletane», t. XXVII-XXVIII. Napoli 1902-1903.

(119) CONSTANTIN MARINESCU: op. cit.

(120) F. PALL: *Les relations entre la Hongrie et Scanderbeg*, in «Revue Historique du Sud-Est Européen» - vol. X - 1933.

(121) A. GEGAJ: op. cit.

(122) KURT OHLY: op. cit.

Nel 1939 ed anni seguenti abbiamo in Italia una serie numerosa di studi intorno all'eroe. Più che nell'interesse scientifico, lo Steltner, ne vede la causa nelle condizioni politiche del tempo: « *Lo scopo dei lavori italiani è chiaro: si doveva convincere l'Albania della "geopolitischen" Zusammengehörigkeit* " con l'Italia, perché il fascismo italiano aveva bisogno delle ricchezze sotterranee dell'Albania e del territorio albanese come appoggio per i suoi piani di conquista sulla penisola Balcanica. Doveva prestarsi anche Scanderbeg al quale si erigeva perfino un monumento a Roma; si doveva provare al mondo i giusti diritti dell'Italia sull'Albania » (123).

Il Fini è ancora più chiaro: « *Il 16 aprile 1939, XVII anno dell'Impero splendevano in Italia e in Albania il tricolore e la bandiera rossa con l'aquila nera di Scanderbeg vicini nel sole primaverile. Questo è un fatto storico. Il destino del popolo albanese il quale Scanderbeg, nella sua lotta per la libertà contro il comune nemico, voleva vedere vicino all'Italia, si collega oggi al destino glorioso dell'Impero Italiano. Vittorio Emanuele III, re d'Italia e d'Albania, guiderà ambedue i popoli verso la gloria e potenza più grande* » (124). Nel medesimo anno usciva il primo lavoro del Cutulo su Scanderbeg (125), molto succinto e scarsamente importante. Subito dopo apparivano gli Studi di Gennaro Maria Monti (126) che si servì di materiale storico di grande interesse. Il suo lavoro è importante perché lueggia con acutezza la partecipazione del Castriota alla guerra di successione napoletana, dopo la morte di Alfonso V di Aragona.

Angiolo Biancotti (127) scriveva una romanzesca biografia del condottiero albanese; Francesco Ercole (128) si occupava dei rapporti tra l'Italia e Scanderbeg. Sempre nel 1940 è il secondo e ben più importante studio del Cutulo (129). Esso però presenta lati positivi e negativi. Se si considera che la monografia utilizza documenti di archivi segreti milanesi, prima sconosciuti, è facilmente comprensibile che essa costituisca un progresso negli studi su Giorgio Castriota. Però il Cutolo, come ha notato il Pall, ha addirittura tenuto presente nel suo lavoro, il Giorgio Castriota Scanderbeg del Fan S. Noli del 1921 (130), che, a dire

---

(123) WILLY STELTNER: (professore di Storia alla Karl Marx Universität di Lipsia). *Zum Geschichtsbild des Albanischen Nationalhelden Georg Kastriota genannt Skanderbeg*. In « *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* » - IV Jahrgang Heft 5 - 1956 - pp. 1033-1044 - cit. pag. 1039.

(124) G. FINI: *Giorgio Castriota Scanderbeg*, 1939, « *Rassegna Nazionale* », vol. XXVII, Maggio 1939, pp. 326-330 - cit. pag. 330.

(125) A. CUTOLO: *Vita eroica di Giorgio Castriota detto Scanderbeg*. « *Nuova Antologia* », Roma 1939 - p. 176-179.

(126) G. M. MONTI: *La spedizione in Puglia di Giorgio Castriota Scanderbeg*, in « *Japigia* », 10 (1940).

(127) ANGIOLO BIANCOTTI: *Giorgio Castriota, lo Scanderbeg* - Torino 1940.

(128) F. ERCOLE: *Scanderbeg e l'Italia*, in « *Rivista d'Albania* » - 1940.

(129) A. CUTOLO: *Scanderbeg* - Milano 1940.

(130) F. S. NOLI: op. cit. (Il Cutolo ha potuto attingere notizie alla traduzione fattane da Francesco Argondizza - Roma 1924).

dello storico romeno, per quanto il Cutolo non lo menzioni mai: « è la fonte più importante, spina dorsale del suo lavoro » (131). Aggiunge inoltre il Pall che « non solo Cutolo cita letteralmente molte frasi, ma ripete alcuni palesi errori e fantasticherie del Noli » (132) su cui tutta la critica è concorde nel ritenere lo studio più un romanzo che una storia. Il Buda per es. è dell'opinione che il Noli ha disegnato una figura eroica « la quale si può confrontare a una Jeanne d'Arc della leggenda ma non ad una figura reale » (133).

Per la questione Biemmi, il Cutolo non sembra tenere nel debito conto i risultati dell'Ohly e usa senza scrupoli, come fonte storica, l'opera del prete di Brescia però, come dice il Pall, in via indiretta: « Cutolo non ha preso le creazioni della fantasia patologica del Biemmi direttamente da lui, ma per mezzo del lirico e patriottico Noli che copia il parroco di Brescia e lo cita pagina per pagina » (134). In conclusione il Cutolo, pur usando materiale inedito, non analizza criticamente la personalità del Castriota perché si fonda ancora sulle conclusioni romanzesche del vescovo Noli. Ultimamente, nel 1947, il Fan S. Noli è ritornato con un secondo trattato su Scanderbeg (135). Esso si può considerare l'ultimo studio, di una certa corporatura, della personalità e dei tempi dell'eroe schipetaro. I leggendari inizi della carriera del Castriota sono presentati dal vescovo sotto una visione più storica e critica, valendosi di documenti e fonti letterarie scritte. La gioventù di Scanderbeg è vista dall'autore sotto una nuova luce in quanto ritiene che il Castriota fu mandato presso il sultano quando era già grande e che partecipasse alle spedizioni insieme agli eserciti turchi in qualità di vassallo. Inoltre lo studioso ha cercato di inquadrare la lotta dell'eroe contro i turchi nelle reali condizioni dell'Albania del tempo ed ha analizzato i fattori economici, geografici, sociali che contribuirono ai successi di Scanderbeg. L'opera si loda inoltre perché porta, oltre a una abbondantissima ed aggiornata bibliografia, anche un florilegio delle fonti storiche sull'eroe ed è ricchissima di note. Quello che si può criticare al Noli è il suo persistere, per il Biemmi, sulle tesi del suo precedente studio. Anzi egli ha poca considerazione delle conclusioni dell'Ohly sul Biemmi che giudica troppo affrettate.

Inoltre fa meraviglia che egli non citi nella bibliografia l'Ohly e che nel capitolo « *Lavori e collezioni di Fonti* » (136) non parli del contributo del Pall negli studi su Giorgio Scanderbeg.

Anche per il Barlezio, esso ha poca considerazione. Noi abbiamo accennato alla vivace polemica sul Barlezio, che non è solo di questi tempi, e ci è sembrato che malgrado tutte le critiche essa resta d'importanza fondamentale. Se infine dobbiamo dare un giudizio sui progressi della storiografia intorno all'eroe albanese, ci sembra che ancor oggi

---

(131) F. PALL: *Die Geschichte Skanderbegs in Lichte der neueren*, op. cit., pagina 87.

(132) IDEM: pag. 87.

(133) ALEKS BUDA: op. cit., pag. 139.

(134) F. PALL: *Die Geschichte Scanderbegs...*, op. cit., pag. 88.

(135) FAN S. NOLI: già cit. (vedi nota 1 pag. 32 del capitolo).

(136) FAN S. NOLI: op. cit.: cap. VIII, pag. 87.

sia valido il pensiero del Pall « che manca attualmente una storia di vita realmente critica di Scanderbeg » (137). Come si vede, da fare ce n'è ancora e intanto l'esistenza del più grande figlio degli Schipetari è sempre il centro dell'interesse di critici e studiosi: è la prova del fascino e della simpatia che Giorgio Castriota Scanderbeg ha avuto nei tempi passati e continua tuttora ad avere.

(137) F. PALL: *Die Geschichte Skanderbegs...*, op. cit., pag. 96.

... On ignore de quelle souche humaine les Albanais sont les rejetons. On les retrouve sous le nom d'Illyriens dans leurs forteresses natales avant les Grecs, les Hongrois, les Germains, les Vénitiens, les Turcs.

... Leur beauté, mâle chez les hommes, majestueuse et virile encore chez les femmes, est célèbre dans l'Orient. Ce sont les Circassiens et les Circassiennes de l'Adriatique.

Le Caucase en Asie, l'Albanie en Europe, semblent se correspondre géographiquement et moralement du fond des deux grands golfes de la Méditerranée, qui unissent leurs eaux par le courant du Bosphore à Constantinople. Les Albanais sont des Circassiens d'Europe, les Circassiens sont des Albanais d'Asie. Ces deux groupes de montagnes semblent avoir enfanté les mêmes hommes, les mêmes femmes et les mêmes mœurs. C'est de ces deux sources, comme des neiges de leurs sommets, que découlent depuis cinq siècles, par le mélange fréquent des trois sangs, la beauté et l'intrépidité qui retiennent la race et la vigueur des Ottomans. Ils aiment les armes, les combats, les aventures, les courses sur terre et sur mer, les brigandages périlleux, les champs de bataille sans acception de causes, les engagements militaires dans les camps des sultans d'Égypte, de Syrie, de Constantinople. La discipline trop régulière des armées européennes leur pèse, ils préfèrent l'éclat des exploits individuels, la licence des camps ottomans, le combat corps à corps sur les chevaux impétueux de l'Arabie ou de la Transylvanie, la civilisation qui permet aux esclaves de monter, au caprice du maître, de la servitude au rang de vizir ou de pacha, la religion qui donne des harems et des esclaves aux héros.

Leur esprit est poétique comme leurs mœurs; leurs chants populaires, surtout ceux de leur époque héroïque sous leur compatriote Scanderbeg, rappellent les chants homériques plus que les chants amollis de la Grèce moderne. Ils mêlent, comme Achille, la poésie, la musique et la danse à la guerre. Dans le loisir de leur vie, tour à tour somnolente ou fiévreuse, on les voit nonchalamment couchés au soleil, sur la plage ou sur la terrasse de leurs maisons, chanter, en s'accompagnant des sons d'une lyre rustique, leurs propres exploits, ou danser, comme des femmes, aux rythmes tour à tour belliqueux ou efféminés de leurs instruments.

A. DE LAMARTINE: *Histoire de la Turquie*
Tome Deuxième - Paris, 1855, pp. 59-60

SCANDERBEG

nga VOREA UJKO

*Kah heshtja e malevet
arrijnë zërat e herojvet
dhe në vallen e shekujvet
trokllon hyjnia shkaltore
e fytjrës s'ate luftare.
Trokllon dhe mendim'i im
e mua bëshas m'çelen n'zëmër
me një vrull mallëngjimi,
ditët e lavdisë s'tokës.
Skanderbeg i pavdekshëm,
ora e fisit,
thirmë e parë e lirisë
nër krahinat e Shqiprisë.
Ti i vetëm te mëngjesi
kur dolli nga harresa populli:
atdheu i fisit shqiptar.
Të gjitha shpatat përpara t'vûme
mbi shêjet t'Krishtit t'bekuar.
Kapidani thotë, i rrethuar nga dielli:
këto male dhe këto maja
këto fusha dhe këto ograja
këta lumenj dhe këto lugina
këta shkorrete dhe këto pylla
këto kasolle dhe këto kulla
për Shqiptarët janë t'caktuara.
E n'goft' se dikush na mësÿn,
qe shpatat, o burra, o djelm,
lirin me mbrojtë, tue derdhur gjak.
E këtë do të jet varr'i tij.
Kështu n'emër t'Krishtit dhe t'Shën Gjergjit
sot e përgjithmonë un'urdhroj.
Një thirmë e egër nga tok'u ngre
e malet mbushi me trimri.
E shpat'e jot'e pamundshme
shëndritë përmbrenda meje
e ende vizaton
në qiejt të vrërët
një shêj që bashkon
nën diellin Shqiptarët.
Shkëmb me flatra:*

rejat t'errta
t'e qepin mallotën
dhe stuhitë t'e fryitin
suvalën e krahorrit.
I mermertë rreth'i shpatullavet
dhe fytyra e xhevahirtë.
Sýt pra gjithë një shkeptim.
I zoti i majavet
ti hedh fatosat tënd
në vijat e lumturisë.
Trokllon në krahun tënd rrufeja.
Ti je kalors'i vdekjes
dhe për tij vdekja
një mbulësë ari.
I trëmbur Turku
rrukulliset n'luginë.
Kjo ë dita e Shqiprisë,
kjo ë dita e lirisë.
Un jam një bir i yt i largët
i shprishur nga vdekj'e jote,
por kudo që më qelli halli
frym'e jote qe ushqimi
e gjithmonë un luftova
dhe gjithmonë do t'luftoj'
për besën dhe për nderën,
për nderën e për lirin.
Tash njerëz të zjarrtë
me sý të haptë e t'zbrazët
shkojnë për rruga vetare
të shprishura me kafka.
Të gjitha vravashkat t'shuara
dhe përmbi kryet
një tufë sorrash.
Vetëm malet e bjeshkat
mbajnë zëmrën e pafajshme
e ti kur sërposet,
me fluturim të kadalshëm
mbush' hapësirën e qiellit
si një shqiponjë madhshtore
e shpresë t'ré në damarët shkrep.
Pse ti je i gjall, Skanderbeg,
në sheshet e Arbreshëvet
në mallkimet e stërgjyshvet,
në kengët e vashavet
te dredhja e vallevet.
Ti je i gjall
në jehonat e djepavet

në shertimet e t'mërguarvet
në gjakun e luftëtarvet.
Unë të lus, o i madhi Zot,
për Skanderbegun tënd besnik,
për lotët e mëmavet
për hidhnimet e motravet
për hallet e vëllezërvet
për veprat e trimavet,
Shqipërisë një ditë
për me ja falë lirën,
Bijës më të bukur,
Bijës së paralindur
n'kopshtije t'shpirtit t'onë.

... Pare che le perdite dei Turchi siano state tuttavia del doppio. Le sconfitte di Varna e di Cossovo oscurano la fama di Giovanni Hunyadi, fama che egli avrebbe potuto assicurarsi per lo meno nel 1448, se avesse aspettato l'aiuto promesso dall'Albania e avesse preso le sue disposizioni militari insieme con Scanderbeg.

F. BABINGER: *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*
Giulio Einaudi editore, Torino, 1967, pag. 59

* * *

... Dovunque Mehmed II volgesse lo sguardo nell'Europa sud-orientale, dopo l'inattesa morte di Giovanni Hunyadi, non c'era più praticamente nessun avversario veramente pari a lui per condizione che potesse costituire un pericolo per la sua crescente potenza e per la sua marcia verso occidente. Un solo antagonista gli si opponeva ancora sul campo di battaglia occidentale, e per di più uno che conosceva nel modo migliore per esperienza personale le abitudini e le istituzioni ottomane, il modo di pensare e le intenzioni di Mehmed: Giorgio Castriota, principe di Albania, detto Scanderbeg. Proprio così: la storia di quest'uomo, che papa Callisto chiamò una volta « atleta di Cristo » e che per quasi un quarto di secolo oppose con successo la più valida resistenza alle truppe turche, sempre di gran lunga superiori per numero e armamento, si legge quasi come un romanzo,

IDEM: pag. 163

L'Opera «Scanderbeg» dell'Abate Vivaldi

di P. Vincenzo Malaj

Nelle mie ricerche per raccogliere dati bibliografici rari e possibilmente inediti sulla vita e le gesta di Giorgio Castriota Scanderbeg, attirò la mia attenzione un libretto d'opera dal titolo « *Scanderbeg* », scritto da *Antonio Salvi* e pubblicato a Firenze nel 1718. Questo dramma, il cui esemplare trovasi nella Biblioteca Nazionale di Roma (Segn. 37.7 - B. 31, 4) è stato musicato, come risulta da una nota a pag. 5 del libretto, dal grande musicista *Antonio Vivaldi*. Questa notizia mi spinse a compiere ulteriori ricerche per rintracciare lo spartito o per lo meno qualche brano del testo musicale di quest'opera vivaldiana, a cui si fa cenno in modo molto incerto negli indici bibliografici albanesi.

Venezia, in piena decadenza politica all'aprirsi del sec. XVIII, rimaneva sempre un centro di vivo fulgore artistico. La Serenissima, dopo undici secoli di gloriosa grandezza, si spegneva fra le luci d'uno sfavillante tramonto, avvolta nella porpora delle sue memorie imperiali. Tutte le arti vi fiorivano, come ravvivate da un ultimo soffio di vigoria creatrice, ma specie la sua scuola musicale riusciva a mantenersi sul solco delle sue più nobili tradizioni e a conquistare nuove eccelse mete artistiche. I nomi di Marcello, Lotti, Caldara, Galuppi, Bertoni, Gasparini, Pollaioli ne fanno chiara testimonianza. Fra quei valorosi compositori emerge la singolare figura di Antonio Vivaldi, il « Prete rosso », per la portentosa attività, la inesauribile ammirevole vena melodica, per la novità del tessuto musicale delle sue composizioni che precorrono i tempi. L'Abate Vivaldi è appunto considerato oggi un precursore di Bach, un compositore che aprì nuove vie alla musica sinfonica.

Poche notizie abbiamo della sua vita, desunte in gran parte da una lettera scritta da lui stesso. Non si sa con precisione la data di nascita che si fa risalire al 1675. Il padre violinista lo avviò allo studio della musica, ch'egli continuò sotto la guida del celebre Logrenzi.

Iniziò la sua vita ecclesiastica nel 1693, celebrò la prima messa nel 1703. Sofferente di mal di petto, fu costretto a lasciare i compiti religiosi assegnatigli e venne nel 1709 assunto dal famoso Seminario musicale dell'Ospedale della Pietà detto Conservatorio di Venezia, in qualità di maestro di violino. Nel 1711 il posto gli fu confermato e nel 1713 ebbe l'autorizzazione di « *potersi portare fuori di Venezia per mese uno al impiego delle sue vertuose applicazioni* » (Arch. St. di Ven.). Da quest'anno cominciano le peregrinazioni dell'irrequieto musicista attraverso l'Italia e l'estero durante le quali certamente diresse la rappresentazione delle opere musicali da lui composte.

Nel 1716 il Vivaldi fu designato come direttore dei concerti nell'Ospedale della Pietà. Poi il suo nome non appare più nei registri

Principal difficulties in learning the Albanian language

(Nr. 1-2-3-4 [1967] p. 18)

by JANET BYRON

III.

There are several problems involving the object clause and clauses in general:

Clauses may function as direct object of certain transitive verbs signifying knowing, thinking, perceiving, telling, and the like. Such verbs are, for example, the following: *dij* « know », *dua* « want », *dëgjoj* « hear », *shpresoj* « hope », *shoh* « see », etc.

If the verb of the object clause is in a *non-conjunctive* mood, *se* or *që* is used to introduce this subordinate clause. The use of a conjunction in this instance is obligatory; e.g.

E dijmë shumë mirë *se* koha e parë ndryshon
me të sotshmen. (Hil Mosi)

Kur vete më tej, kujton trastënë, edhe sheh
që s'e ka. (Naim Frashëri)

If the verb of the object clause is in the *conjunctive* mood, *që* only is used. But *që* may be omitted, particularly if the subject of the subordinate (i.e. object) clause is identical with either the subject of the principal clause or with a nominal or pronominal object of this clause:

E porosita *që* të vijë sonte tek unë.
(M. Domi, Gramatika e Gjuhës Shqipe,
Pjesa e dytë, Tirana, 1957, p. 159)

Shko shpejt e i thuaj modhistrës s'ime
[conjunction omitted] të vinjë këtu këtë
čas. (Kristo Floqi)

If the object clause is introduced by an interrogative adjective, interrogative pronoun, or interrogative adverb, only the conjunction *se* is used. It may, however, be omitted; there does not appear to be any set practice in this regard, at least in the written literature.

Tek Ti vinin njerzitë *që* moti
për të mësuar *se* ç'urdhëron Zoti.
(Andon Zako Çajupi)

Kujtoj kush ka vdekur, mentoj ç'kanë qënë.
[conjunctions omitted] (Andon Zako Çajupi)

e le sue vicende contro i Turchi... tratte dalle « *Memorie storiche de' Monarchi Ottomani* » di Sagredo e dalla « *Vita di Scanderbeg* » di P. Duponcet.

p. 5 *Attori Greci*: ... (cioè Albanesi).

Attori Turchi: ... In fondo della pag. 5: La musica è del Sig. D. Antonio Vivaldi, e l'invenzione degli abiti del Sig. Giuseppe Serantoni.

p. 6 *Mutazioni*: ... (descrizione dei scenari dei tre atti).

p. 7 - 64 (63) *Testo* in tre atti, suddivisi in scene. Atto I = 14 scene; atto II = 12 scene; atto III = 12 scene. Complessivamente 38 scene.

Antonio Salvi, autore del libretto

Nacque il 17 gennaio 1664 a Lucignano in Val di Chiana (prov. di Arezzo) e morì il 21 maggio 1724 a Firenze. Esercì a Firenze la professione della medicina, dedicandosi anche alla pittura e soprattutto alla poesia drammatica, la quale lo fece annoverare fra i soci delle Accademie Fiorentina, degli Apatisti e dei Fisiocratici. I suoi drammi lo resero noto in tutta Italia.

Oltre ai versi di molte cantate e serenate, scrisse anche sonetti e liriche varie. « *Scanderbeg* » è uno dei suoi 20 drammi. Per Vivaldi compose altri due libretti: nel 1727 « *Ipermestra* » e nel 1736 « *Ginevra, Principessa di Scozia* ».

La musica dello « Scanderbeg »

I brani musicali autografi del Vivaldi, che appartengono al melodramma « *Scanderbeg* », si trovano nel Volume II della Raccolta Foà e sono i seguenti:

1) No. 25: « *Nelle mie selve natie* », aria per soprano, violino e basso; Vol. II, fol. 56v-58v, testo nel libretto a pag. 30, atto II, scena II: Doneca, sposa di Scanderbeg fatta prigioniera da Amurat, è decisa a morire piuttosto che macchiare il proprio onore arrendendosi alle insane voglie del tiranno.

2) No. 39: « *Fra catene ognor penendo* », aria per soprano e quartetto; Vol. II., fol. 84r-87r; testo nel libretto a pag. 18, atto I, scena VIII: Doneca prigioniera dei Turchi pensa che se il suo sposo Scanderbeg avesse saputo della sua cattura, avrebbe affrontato anche la morte per liberarla...

3) No. 49: « *Con palme ed allori* », aria per alto, trombe, aubois, violini e basso; Vol. II, fol. 117r-123v; testo nel libretto a pagg. 40 e 41, atto II, scena IX. Al contrario dei due pezzi musicali sopraccennati, questo e il pezzo successivo contengono non soltanto le arie finali delle scene ma le scene intere, cioè anche il recitativo o melologo. Scanderbeg si dimostra generoso verso il suo generale Ormondo o Urana Conte perdonandogli il tentativo di tradimento...

4) No. 50: « *S'a voi penso, o luci belle* », aria per alto, violino e basso. Vol. II, fol. 124r-126v; testo nel libretto a pagg. 41 e 42, atto II, scena X: monologo di Ormondo, quando vergognandosi del suo tradimento, paragona se stesso a una farfalla, che pur bruciando le ali

alla fiamma, che l'attira, gode consumandosi in quella gioia ardente. Così anche lui è pronto, spinto da un folle amore, a essere tacciato col nome di ribelle e traditore del suo duce Scanderbeg, pur di ottenere un sorriso da « *le luci belle* » della sua prigioniera Asteria...

Essendo la struttura melodica delle arie (arie col « da capo »), specialmente nel libretto di tipo « serio », internamente compiuta e rappresentando ogni aria un pezzo autonomo (« pezzo chiuso »), esse potevano stare anche isolate, da sé, per servire da elemento integratore del melodramma. Sistematicamente erano accodate ai recitativi del libretto e tutte insieme facevano la ghirlanda delle arie, servendo pure da interludi tra atto e atto.

Ed è noto infatti che a teatro i cavalieri e le dame si recavano come a un concerto, prestando la loro attenzione principalmente alle arie.

Il recitativo o melologo del melodramma era più o meno libero, recitativo « secco » o « accompagnato ».

Le quattro arie dello « *Scanderbeg* » e le due scene integralmente conservate compreso il recitativo, possono darci un'idea del valore musicale di quest'opera del Vivaldi.

Bibliografia:

A. SALVATORI, *A. Vivaldi (Il Prete Rosso)* note bibliografiche. Estratto dalla *Rivista della Città di Venezia*, Agosto 1938.

U. ROLANDI, *Opere ed oratori di A. Vivaldi*, Sansoni 1939.

—, *A. Vivaldi, note e documenti*. Accademia Chigiana, Siena, 1939.

O. RUDGE, *Catalogo delle opere vocali inedite di A. Vivaldi*, esistenti nella Bibl. Naz. di Torino, pubbl. in *La scuola veneziana*, Accademia Chigiana, Siena 1941.

Giornale dei letterati d'Italia, vol. XXXVI (1724).

Enciclopedia dello spettacolo, vol. V e XI.

Enciclopedia italiana Treccani, vol. IV e XXV.

Since the clause can function as subject or object of a verb, it shares one of the characteristics of a noun. Like the noun, for example, an object clause can take a pleonastic pronoun; e.g.:

Një njeri që njih vethen e tija,
E di se ç'është dhe Perëndija.
(Naim Frashëri)

In Albanian, the clause functions, more specifically, like a feminine noun, since its attributive adjectival modifiers must be in the feminine gender; e.g.:

Si ishte *e mundur* të mos hanin vezë?
(Sterjo Spasse)

Note also that when a demonstrative is needed to refer back to a clause, the demonstrative used is *kjo* (fem.):

Që gjuha shqipe ka qenë shkruar përpara
shekullit XIV, *kjo* provohet nga dëshmi të
ndryshme. (M. Domi, op. cit., 157)

IV.

The pleonastic pronoun is used with a definite substantive; e.g. *e pa djalin*. There are some peculiarities in the use of the pleonastic pronoun: It occasionally occurs with a substantive which is grammatically indefinite; e.g.:

Kur u vjen ndonjë e keqe, ata vështrojnë
t'i mbështeten *ndonjë tjatri*. (Gjerasim Qiriaz)

In other instances we find it absent with a definite; this is particularly true in expressions formed with a transitive active verb followed by a definite noun: such a unit functions as a set verbal phrase, and the systematic absence of the pleonastic pronoun may be regarded as an essential characteristic of the phrase. For example: *marr pagën, ushtror avokaturën, çaj kokën, marr tatëpjetën, zë vendin*, etc. A definite accusative, adverbially used, can never take a pleonastic pronoun; e.g.:

Gjergji Kastrioti proponoj që t'u binin
Turqve *natën...* (Fan Noli)

SKËNDERBEU

nga ETËHEM HAXHIADEMI

Etëhem Haxhiademi leu n'Elbasan me 1902 e kreu shkollën fillore në qytetin e lindjes, studimet e mesme edhe eprorë n'Austri e Gjermani. Letrar shumë mirë i përgatitur, Ai me veprat e shumta të tija përfaqëson ndër në rrymbën klasike. I falë letresis shqipe një vëllim vjerrshash origjinale me titull «*Lyra*» dhe disa përkthime të përpikta nga latinishtja. Muer pjesë ndër lëvizje letrare t'adheut, n'at këthesë interesante historike që është periudha 1930 e tutje. Emni i tij jet sidomos i lidhur me një varg të çmueshëm veprash dramatike që ai botoi ç'prej 1921 e deri me 1939. Të gjitha tragjedit e tija janë të hartueme mbas normavet më të shtrëngueta të shkollës klasike. Argumentat, Ai i merrte nga bota e lashtë e Helades: *Ulisi, Akili, Aleksandri, Pirrua, Diomedi*, që titujt e disa veprave të tija. Dy tragjedi dalin jashta vargut helenik: *Abeli* që rrjedh nga një frymzim prej Bibljes dhe *Skanderbeu* që shtjellon një subjekt kombtar. Haxhiademi dallohet për pastrë gjuhe e përsosmenë metrike në hartim të vargjevet. Me ndiesi bujare pajisen vehtjet e krijueme prej tij. Ideale të nalta njerzore paraqiten në vepra të tija si pikë arrijtjeje të jetës.

Na kemi vendosë të botojmë, gjatë këtij vjeti kushtue përkujtimit të Gjergj Kastriotit, tragjedinë e tij ku Heroji i ynë Kombëtar shfaqet në plotninë e vertyteve burrnore, të sigurtë se, tue nxjerrë në shesh emnin e Haxhiademit, që një kriter zvogluës i vlerave t'ona kombtare dënon n'errësi të harresës, do të gëzojmë miratimin e pelqimin e lexuesavet.

E. K.

A K T' I P A R E

SCENË E PARË

HAMZAI, ZANFINA

HAMZAI

*Urdhno, princeshë e prekun prej idhnis,
Se tash vjen dhe mbretnesha e Shqipnis.
Mjaft hana u përtrën për rrotull dheut
Dhe s'të kam pa n'pallat të Skënderbeut;
Prandaj dhe sot s'ke ardh'pa ndonji shkak
Dhe për këtë gjë dyshim nuk kam as pak.
E prâ më thuëj se ç'pikëllim i ri
Të pruni ktu, dëshir' ku nuk ke ti.*

ZANFINA

*O ti shkëndi e vetme dhe me vlerë
E princit që ndërroi jet' si kallogjerë,
Gëzohem që e paç këtë fat të bardhë*

Ty të takoj, mbassi për ty kam ardhë.
Vetëm me ty çmallohem prej vetiut:
N'fëtyrën tande shoh të Moisiut.
Dhe helmin t'im të math kúr s'e duroj,
Me shok' të 'tij të luftës e largoj,
Se turpin qi më la po e pagujë,
O princ, un ditëzeza ktu në Krujë.
Për muë nashiti kan' perënduë lumnitë;
Mallkuë goftë ora qi më nxuërr në dritë!

HAMZAI

Nga fjalët t'uëja prekem me pa hirë,
Se gjendjen tande e kuptoj fort mirë.
Mbi gjith' rreziqet qi na kan' rrethuë,
Dhe ky mjerim i ri nashiti u shtuë.
Me ikjen e l'yt shoqi guximtár,
Ka ran' në zi krejt populli shqiptár,
Se te ay gjith' shpresat e atdheut
Qen' varun, o princesh', mbas Skënderbeut.
Por ylli i shpëtimit për gjithmonë
Ka perënduë, si duket, për vend t'onë.

ZANFINA

Dhe deri sá e t'fortit asht e drejta,
Barbari do t'sundoj' në dit të shpejta.
Nuk e dënoj aq tepër Moisin,
Pse iku mbshehtazi dhe la Shqipnín,
Por pse me të pabesët u bashkuë,
Qi hanzën e përgjakshme duën me vuë
Mbi kishat t'ona t'shenjta, ku bekohen
T'krishtenët nga mëkatat qi t'largohen.
Ky faj i math muë mendjen m'trubullon,
Por për atdhën kujdeset kush e gzon.

HAMZAI

Nuk më pëlqen të flaç në kët' mënyrë,
Princesh', se ç'do shqiptar e ka detyrë
Për vend të vet gati të jet' për or'
Me vdek', se ndryshe quhet tradhëtor.
Jo veç Sulltani i tërbuëm s'lejohet
Të shkeli tokat t'ona, por s'durohet
As shpata e krishtenit t'huëj t'kalojë
Mbi viset t'ona dhe mbi na t'sundojë.
Me popuj t'perëndimit bashkftarë
Na jemi, por si komb jemi shqiptarë.

ZANFINA

Nga buzët e një princi këtë fjalë
Un nuk pandehja se kishin me dalë,
Atdheu qi më përmend kúr ka nevojë,
Të mjervet duhet gjaku t'u kullojë,
Por princat dhe fisnikët e gëzojnë
Dhe porsí pron të prindve e trashgojnë.
E ti kërkón të vdesish për atdhen
Qi t'rríj' Donika n'fron me Skënderbën?
O princ, mendohu mos puno së koti,
Se n'dejet t'uëja rrjeth gjak Kastrioti.
Me ç'shoh ty vetëm emni princ të mbeti,
Mbassi krahinën tande t'a muër mbreti;
Dhe ti më duket fare s'po kujtohe,
Se rob i thjesht' nga gjíndja numurohe.
E prá me ç'shpres' ti rrin a nuk më thuë,
Kurse yt ungj nashti má u martuë
Dhe munt t'a lindi shpejtí një trashgímtár,
Qi t'síguroj' má von' fronin shqiptar?
Mendohu pak dhe bahu má i gjallë;
Kush nuk fiton me t'mír', fiton me pallë.

HAMZAI

Asht e vërtet', princesh'; ktu jam me ty,
Se muë im ungj të drejtën m'ka rrëmbyë.
Kúr ikëm na prej Adrianopoje,
Më tha se mbas atíj do t'a trashgoje
Un fronin e Shqípnís po t'mbes' e lirë,
Se të martohesh vet' nuk kish dëshirë.
Kështu më tha ahëre qi t'më bindi,
Por tash si u martuë dhe djál do t'líndi.
E veç me kte pastaj ay s'mjaftoi,
Por dhe çka paç nën urdhën m'i pushtoi.
Kto un i shoh fort mir'; por për këtë faj
Të tíj a duhet edhé na pastaj
T'harrojm' detyrat t'ona sí Shqiptar
Dhe shtegun çel' t'i lam' Turkut barbar?
T'a lam' Shqípnin e dashme të mjeruëme
T'sundohet nga atá me fe t'gabúëme?
Sot dhe fshatari qi nuk ka shtëpi
Për vend të vet dëshron të bahet flí.
Nuk sheh se nuk ka mbetë as një banór,
Qi burrin tand të mos e quëj trathtór?

ZANFINA

Kte e besoj; për dit' para shtëpís
M'thërresin: « posht trathtori i Shqípnís ».
Por duhet na qi quhemi fisnikë

Handwritten musical score for Continua l'aria «Nelle mie selve natic...». The score is written on six systems of staves. The first system includes the title and the tempo marking «a moderacione». The lyrics are written in Italian and Albanian. The notation includes various musical symbols such as clefs, time signatures, and dynamic markings.

Nelle mie selve natic...
 a moderacione
 Në këmbë të gjelbra të këmbës
 Në këmbë të gjelbra të këmbës
 Në këmbë të gjelbra të këmbës
 Në këmbë të gjelbra të këmbës
 Në këmbë të gjelbra të këmbës
 Në këmbë të gjelbra të këmbës

Continua l'aria «Nelle mie selve natic...» (Folio 57). (Vazhdon muzika për «Skanderbën» e Vivaldi-t).

55

Nelle mie selve nate...
 con l'aringo del suo...
 scoglio sempre in fretta in amore...
 mi mostra in gioventù con l'esempio del...
 suo tempo sempre in fretta in amore...
 mostra in gioventù sempre in amore...

L'aria: « Nelle mie selve nate... » del Vivaldi nell'Opera « Scanderbeg » (Folio 58).
 (Vazhdon muzika shkrue nga Vivaldi për operën « Skanderbeg »).

*Prej popullit të vogël t'kemi frikë?
T'im shoqi rrugën e trathtis ja rrfëu,
Mprojtës' i krishtenimit Skënderbeu.
Ay mâ parë e pat harruë atdhën
Dhe turk qe bâ, sa pat ndërruë dhe fën.
Pra Moisiu të banj' gjâ tjetër s'diti
Përveçse veprën e t'yt ungj përsriti.*

HAMZAI

*Ate dobsija e t'im gjysh e çoi
Qëkur qe foshnje n'Adrianopoj'
Bashk' me t'im at dhe me vëllaznit t'jerë,
Qi vdiqën n'burgje dhe si kallogjerë.
Dhe pse Sulltanit pastaj i shërbeu,
Trahtor nuk munt t'thërritet Skënderbeu,
Se me ushtri t'anmikut mâ von' s'erdhi.
Bashkkombasvet të vet gjakun t'u derdhi.
Ndonse Sulltani mjaft e adhuronte,
Për vend të vet detyra e shtrëngonte
Dhe pa mendumun gradë edhë stolí
U arratis dhe erdhi në Shqipni.*

ZANFINA

*Me fjalët, princ, qi fole s'më kënaqe,
Se në Shqipni e prun' të t'jera shkaqe.
Nuk erdhi ktu se pati tepër mallë,
Por kishte frik' se nuk e lishin t'gjallë.
Ndonse me na nuk erdhi të luftoj',
Por shpatën mbi krishten' të t'jerë e lshoi.
Rrëmuq ndër lufta bani; kisha doq
Dhe mâ shum' se sa Turku u përpoq.
Qysh? Me t'vërtet' kujton se për atdhën
E shtyni malli t'iki Skënderbën
Nga çerdhja e Sulltanit? Deri sá
e pati punën mir' me 'të s'iu ndá.
Luftoi për te me mbretna të Krishten'
Dhe fanë i dha barbarit në krejt dhën.
Si kundra 'tij Sulltanin e kallxuën
Të t'jer' dhe jetën në rrezik ja vuën,
Ahere prej andej muër arratin
Dhe erdhi ktu qi të shpëtoj' Shqipnin.*

HAMZAI

*Vërtet ashtu qe shkaku kryesor
I ikjes së atij, por sot theror
Po bahet për vend t'vet dhe e liroi
Nga një fëqi e madhe qi shkretoi
Gjith' shtetet mâ të mdha se ne t'Ballkanit.*

*Kush t'jetër trim i ndejt për ball Sulltanit
Veç ungjit t'im me disa shok' me vlerë
Tyke dërrmuë me tufa jeniçerë?
Veç krahut t'Skënderbeut i detyrohet
Lirija qi shijojm' dhe kjo s'mohohet.*

ZANFINA

*Me gjith' mend flet, o princ, a s'i beson
Ti vet' kto fjalët qi më kuvendôn?
Pse ndenjti kaq koh' dhe për Turqin luftoi,
Kurse Sulltani vllaznit i helmoi?
Si s' pyëti ky një her' për vllaznit kurr
Dhe kurr pat ardh' në moshë e qe b' burr?
Yt at idhnuë për të helmuëmit n'burg
U fut në manastiret porsi murg
E ky për t'i shpaguë as pak s'mendonte,
Por vende t'huëja për Turqin pushtonte.
Nëqoftse me Sulltanin sot lufton,
Kunorën qi i falët siguron
Dhe gjaku i Shqiptarit derdhet kot
Për t'i ardh' keq edhe të madhit Zot.
Qi Turku vjen të gjithve u fut frikën
E fronin e gëzon bashk' me Donikën.*

HAMZAI

*Princesh', më preke mu në helm të vjetër.
Prandaj të nisim një bisedim t'jetër,
Fort mirë un i kuptoj këto që thuë,
Por n'koh' t'rrezikut s' duhen m'u kujtuë.
Pra pse im ungj' i ka këto të meta,
A duhet vendet t'ona t'i lam' t'shkreta?
A asht mâ mir' t'i bindem një Shqiptari
Me faj a po t'i bindem një barbari?
Im ungj asht trim dhe di si të luftojë
E sot për te Shqipnija ka nevojë.
Për mprojtje t'Krishtenimit dhe t'atdheut,
Na duhet qi t'i bindem Skënderbeut.
Me një an' dëshirat t'ona t'i lam' sot,
Se na shpërblehen prej të madhit Zot.*

ZANFINA

*O princ, dhe Turku kurr Shqipnjin pushtoi
Të drejtat e fisnikve i pranoi,
Krahinat e të parve ndën zotnim
Ç'do princi n'hije t'vet ja la trashgim,
Aq tepër lavdin t'on' nuk e rrëmbeu
Sa kushërin' i gjakut Skënderbeu.
Kurr paska ardh' veç vegjëlën të mprojë*

*Edhë traditat t'ona t'i shkretojë,
Ahere ç'far' ndryshimi nga barbari
Ka ky qi numurohet fis shqiptari?*

HAMZAI

*Ç'të bajm, princesh'? Detyra na shtrëngon
T'i bindemi atij qi na sundon.
Dhe Moisiu qi qe në rradh' të parë
Mbi gjith' fatozat e kombit shqiptarë
Dhe qi aq tepër nga të gjith' nderohesh
Nuk duhesh me t'pabeset të bashkohesh.
Mbassi nga vendet t'ona t'shkojë anmiku
Dhe si të na largohet krejt rreziku,
Ahere kto gabime ja shikojmë
Dhe për të drejtat t'ona munt t'luftojmë;
Por sot qi kemi kët' rrezik në kryë,
Për një qëllim na duhet m'u mbërthyë.*

ZANFINA

*Jo, jo, se kúr të drejtën m'a pushton,
T'bashkohem me anmikun m'detyron.
Dhe n' asht se nderin Moisiu e fiku,
Pse shkoi n'Turqi e jo ke Venediku.*

HAMZAI

*Mos u rrëmbe, princesh', se dhomës s'onë
Pallat i Skënderbeut të gjithë i thonë
E duhet t'ruhemi pak dhe nga frika.
Ja, po afrohet ktu pran' nesh Donika.*

SCENË E DYTË

DONIKA, HAMZAI, ZANFINA

DONIKA

*Zanfina ktu? Ky asht një ças i rrallë!
Princesh', të shihja kam pas' tepër mallë,
Por shkuën kaq dit dhe ti na humbe fare.*

ZANFINA

*Mjerimet më larguën, mbretresh' bujare.
Kúr zemra e njeriut nuk asht e qetë,
Detyrën e harron qi duhet t'ketë.
Më duket se gënjen ay qi thotë*

*Se e shijon si duhet këtë botë.
Njeriu krijohet t'vuëj deri sá rron
Dhe qetësohet kúr dheu e mbëlon.*

DONIKA

*Zanfinë e ime, mos fol fjal' të kota.
Kaq dëshpërim të paska sjell ty bota?
Kúr flet ti kshtu, ahëre ç'do të bajë
I vorfni qi nuk ka as buk' të hajë?*

ZANFINA

*I vorfni, o mbretnesh'? Oh, sá zili
E kam ate má shum' se ç'do njeri,
Qi vehten e shikon në lumni t'madhe!
Ay punon gjith' ditën ndër livadhe
Dhe n'mbramje i gëzuë n'shtëpi këthehet
E n'brohoritje t'foshnjevët dëfrehet.
Në se uri ja ndonj' her' do t'a shtypi,
S'asht turp për te të dali e të lypi.
Kaq asht mundim'i 'tij dhe s'ka t'mendojë,
Si ju se cili luftën e fitoi;
As frik'nuk ka se mos ngel pa kunor',
As nuk rrëmbehet sá t'a quëjn trathtor,
Si Moisin dhe kshtu kalon i qetë
Tyke shijumun botën me t'vërtetë;
Por ju, mbretnesh', qi stoli t'madhe kení,
Nji gas të till'si t'vorfni nuk e gjeni.*

DONIKA

*Kto fjal'prej mendje t'madhe jan', Zanfinë;
Vërtet për t'a pas'ndezë asht vegjëlinë.
Gjithkush kujton se un rroj në lumni,
Si gruëja e sunduësit në Shqipni,
Por un jam má fatzeza nga gjith'grát,
Sa gjumi nuk më ze as ditë as nat'.
Gjithnji në mendje m'shkon fat'i atdheut
Edhë rreziku kundrejt Skënderbeut. —
Hamza, nga shesh'i luftës erth njeri,
Për t'na kallxumun ndonji lajm të ri?*

HAMZAI

*Po t'kishte ardh'ndokush do t'jau kish thanë,
E nalt'mbretnesh', në breng për t'mos ju lanë.
Sa her'qi me anmikun u takuë
Për t'mprojtun vendin mbreti ka fituë.*

DONIKA

*Ah, kto, Hamza, jan'krehje ngushullimi,
Porse kët'rradhë aq shpejt s'mbaron luftimi.
Beteja nuk po bahet si më par',
Mbassi lufton shqiptari me shqiptar.
Të lutem shih një her'se mos na gjeshë
Ndonji t'ardhun nga lufta.*

HAMZAI

Po, mbretneshë.

SCENË E TRETË

DONIKA, ZANFINA

DONIKA

*Zanfinë o motra e ime, s'kam dyshim
Për dashunin kundrejt personit t'im,
E shoh qi mjaft m'nderon pors mbretneshë.
Prandaj dhe un dëshroj afër t'më jeshë;
Dhe mbassi ikën dit e sot t'shikoj,
Ty zemrën t'ime hapët duë t'a zbloj,
Rreziqet i kupton qi na rrethojnë
Dhe egërsinat qi duën t'na shkretojnë,
E prâ më thuëj se ç'qe ky fat i zi,
Qi erth mbi kokat t'ona përsëri?*

ZANFINA

Mbretnesh', se ç'doni t'thoni s'ju kuptoj.

DONIKA

*Sa t'mos kuptohem, Zanfin', s'bisedoj.
Duë t'them se po çuditëm qysh yt shoq,
Qi aq më par' për vendin u përpoq,
Të shkojë e të bashkohet me anmikun
Për t'i madhuë atdheut të vet rrezikun!
Ay qi qe nga shtyllat e Shqipnis,
Të kthehet n'an'të bishavet t'Asis?
Ky asht një turp i math më duket muë,
Qi dhe me shekuj nuk ka m'u harruë.*

ZANFINA

*Mbretnesh', nuk quhet bujari mbretnore
Përpara një fatkeqje këso dore
Të silli edhe plagët t'ja cënoni.
Ju me m'turpnuë më tepër ndoshta doni?
Fajin e burrit t'im un e kuptoj
Dhe më shumë se ç'do t'jetër e dënoj,
Ahere pse, mbretnesh', me m'a kujtuë?
A mos me dashjen t'eme u shkaktuë?
S'duë Moisin t'a lehtësoj as pak,
Por ç'do veprim më parë e ka një shkak.*

DONIKA

*M'beso, Zanfin', se fare s'paç qëllime
Dhe desha t'flisje si me motrën t'ime.
Nuk kam dëshir', njeri të zemëroj,
As fatkeqsín e t'jetrit t'a ngacmoj.
Por mbassi Skënderbeu si mbret për her,
Gjith'trimavet fisnikë u ka bënë,
Nuk ngjante t'ishte më në funt shpërblimi:
T'kalonte në Turqi ay më trimi.
Kte duë t'a them si motër, në m'kupton;
Por kush i fisshëm sillet e pësën.*

ZANFINA

*Mbretneshë e madhe, me qi tash filloni
Nga ngjarja e tristuëshme t'bisedoni,
Ahere m'epni lej'muë për një ças
Si çashtjen e gjykoj lirisht të flas.
Me fisnikri të madhe ç'do banorë
I famshmi mbret i jonë e ka përdorë.
Këte e them dhe e besoj dhe vetë,
Qi asht më tepër se sa e vërtetë,
Por me shtëpit princore, me ç'kam kqyrë,
Nuk ngjan', mbretnesh', të jet'sjell'n'at' mënyrë.
Traditat e stërgjyshve s'ua ka lanë
Atyne për t'a bënë mbretnin më t'gjanë,
Krahinat ndën zotnim ua muër prej dore
Dhe u rrëmbeu të drejtën shekullore.
Kujtoni se nuk ka fisnik të marrë,
Qi bashk'me trumën t'bahet atdhetarë.
Atdhen fisniku e don t'a urdhnojë
Dhe veç për këtë qëllim del të luftojë.
E drejta qi ka pas'po t'i këputet,
Për t'a marr'prap dhe te anmiku futet.
Fisniku don të rroj gjithnji me vlerë
Dhe nuk thjeshtohet si banorët t'jerë.*

Kët'gjâ prâ mbreti ngjante t'a kuptonte
Përpara se fisnikët t'i thjeshtonte,
Se n'vënd qi të shëroj një plag' të vjetër,
Fillon të çilet pastaj një plag' t'jetër.
Vërtet se nuk ngjan t'kemi shtet mbi shtet,
Por koha edhe rasti duhen gjet.
Un kuvendoj si mbas mendimit t'im;
Më falni prâ, mbretesh; në kam gabim.

DONIKA

Kto fjal' t'papritme qen' për muë, Zanfin;
Guxim' i yt t'a kapër Xen fuqin.
Veprimet e sunduësit s'e besojë
Qi ti kaq me sy t'lik do t'i vështroje.
E prâ më thuëj se ç'far' të keqje pa
Prej mbretit t'vet qi iku dhe e la
Yt shoq i ngutshëm n'kohën e rrezikut
Tyke u fut në prehnin e anmikut?
Un di qi n'hije të Gjergj Kastriotit,
Lirija u këthye dhe feja e Zotit.

ZANFINA

Mâ gjat' pse m'shtyni, o mbretesh' fatlume,
Të përsëriten plagët e kaluëme?
E din' të gjith' se Moisiu ka vuëjt
Lirin e bjeshkvet t'ona tyke rujt'
Edhe ahë kûr s'pat ardhun ende,
Ay qi i gëzon sot këto vende.
Por për kto fli nga mbreti si shpërblim
Iu muër dhe Dibra qi e pat n'zotnim.
Kur një fisnikut don t'i marrsh fuqin,
Edhe ay e humb besnikërin.

DONIKA

Nashti kuptoj se me kto fjal' qi thuë,
Me mendjen e t'yt shoqi je bashkuë.
Dhe me këtë rast as fare s'u idhnova,
Kûr zemrën tande t'mbyllët t'a kuptova.
Lirija shumë e madhe nuk pëlqehet,
Se prej të voglit grushti të dëfthet.
E kûr i vogli t' madhit i kërrcnohet,
Me gjak fuqija duhet të kallxohet.
Mâ nalt nga t' gjitha duhet t' jetë atdheu;
I aft' t'a rregullojë asht Skënderbeu.

SCENË E KATËRTË

HAMZAI, DONIKA, ZANFINA

HAMZAI

*E udhës asht për burrin në betejë
Të gjindet, se atje duket i denjë.
Mbretëshë e madhe, bani një mëkatë
m' ungj qi muë më la këtú me gratë.*

DONIKA

*Të tilla fjal' përse i thuë, Hamza,
A mos nga lufta kemi gjâ të ra?
Prá tyke pritun mos më len të vuëj.
Nëqoftëse jasht ndëgjove gjâ më thuëj.
Beteja e përgjakshme si mbaroi
Dhe kush an' Marsit çmimin ja fitoi?*

HAMZAI

*Ende nuk dihet gjâ me siguri,
Mbassi nga shesh i luftës s' erth njeri,
Por thuhet se shqiptari kërrdin bani.
Sikur më ra në vesh se kthen Urani,
I çuëm prej Skënderbeut nga Oroniku,
Ku dendun tendat i ka ngreh anmiku.
E kúr të sosi ky në çaste t' pakta,
Ahere do të kemi lajme t' sakta.
Me gjith' këte muë më përmba durimi,
Sepse për her' ke na ka qen' fitimi.*

DONIKA

*Veç mali, o Hamza, nuk munt të tundet;
Fatozi qi fiton gjithnji dhe mundet.
Në ball të luftës gjindet Kastrioti,
Por trim kush u treguë rrall vdiq nga Zoti;
Prandaj dhe helmin nuk e ndij pa shkak,
Kúr fluturon në vende t' lyë me gjak.
Asht i rrëmbyëshëm edhe mjaft krenár;
Mbí gjith' kreshnikët don me qenë i par'.
Kúr kto më shkojn' në mendje shpirti m' ikën,
Ndonse mbretnesha s' duhet t' a ket' frikën.*

HAMZAI

*Mbretësh' një her' pastaj gruë luftëtari,
Ke ju të jet' trimnija ma së pari.*

*Dhe t' huëjit deri sá s' i jemi bindun,
Për luft' shqiptarin nana e ka lindun.
Për luft' ka le edhe për luft' do t' vdesi,
Me shpat në dorë anmikun do t'a presi.
Dhe kur t'i derdhet gjaku t' mos vajtohet,
Porse me kang' trimniqe të mbëlohet.
E prá, mbretnesh', shlirohu prej idhnis;
Ç' do gjá qi t' ngjaj' të jet' për ndër t' Shqipnis.*

ZANFINA

*Kështu do t' fliste zemra e ç' do t' riu;
Kështu më thosh për her' dhe Moisiu,
Por të qëndruëshëm nuk e la nakari,
Se vlerën po për mend e humb shqiptari.
T' uroj, Hamza, për këtë fjal' të flakta;
Me këi' gjallni shpresojm' në dit të pakta.*

HAMZAI

*Dhe un shpresoj, princesh', se do t' mundohem,
Qi biri i Reposit t' numurohem,
Të cilin e shkretoi aq shumë Sulltani.
Por ç' shoh? Mbretnesh, ja erth dhe kont Urani.*

SCENË E PESTË

URANI, HAMZAI, DONIKA, ZANFINA

DONIKA

*Urdhno, o kont, besnik i Skënderbeut;
Përpjekjet t'uëja famë i dhanë atdheut.
Prej gojës keni nxjerr' veç sihariqe;
Më thuëj prá si shkoi lufta n' ato brigje.*

URANI

*Ju përshëndes me përulsi mâ par',
Mbretneshë e madhe e kombit shqiptar.
Nga Oroniku ika me shpejti
Për t'ju gëzumun me këtë lajm të rí,
Se si gjithmonë ashtu edhe ksaj here
U mund prej nesh ushtria jeniçere.*

DONIKA

*Mâ t'bukur lajm nuk kishje si m'kallxoje,
O kont besnik qi mjalt lëshon prej goje.*

*E me kaq fjal' nuk duhet të mjaftojsh,
Por rrjedhjen e betejës duë t'kallxojsh.
Kush u treguë nga trimat t'on' me gisht
Dhe si luftoi ushtria përgjithsisht.*

URANI

*Dhe n'kët' betejë ashtu si kurdoherë,
Fatozi mbret u duk përmbi të t'jerë,
Por pas atij dhe Zaharija Gropa,
Me shekuj do t' përmendet nga Europa.
Porsa për ball dy ushtrit' qen' rradhitun
Nji jeniçer vigan dha nji t'bërtitun
Edhë me krenari gjaksore ftonte
Prej nesh ate mâ trimin të luftonte.
Ahere Zaharija nuk duroi;
Për dyluftim lej' mbretit i kërkoi.
Si s'pati kundrështim i dul për ballë
Dhe krisi ndeshja në midis me pallë.
Të dy furishëm shpatat i kryqsuën,
Por kolt u trembën edhé i rrëxuën.
Prap ngrihen dhe si marrin shpatat n'dorë,
E nisin rishtas luftën si kambisorë.
Me vrull përpigën shpatat e xillojnë,
Porse kët' rradh' nga durët u shpëtojnë.
Ahere Zaharija si rrëfë
I turret turkut dhe e lshon për dhë;
I rras pastaj me vrull nji shqelm në fyt
Dhe jetën ja grabit tyke e mbyt.
Kjo shembëll dëshpëroi anmikun fare,
Se po burrnisht luftoi ç' do trum' shqiptare.*

HAMZAI

*Lavdime past nga t' gjith' na Zaharija;
Lavdimet ja këndoft dhe krejt ushtria.
Në fat të luftës dhe në fat t'fitimit,
Ndhimon guximi i atij mâ trimit.
Deri sa t'linden burra si Urani,
Në vendet t'ona nuk shkel kurr Sulltani.*

ZANFINA

*Trimnija asht për muë nji fjalë n'erë;
Me fat i dohti duket trim me vlerë.
Por dhe mâ trimit fati kur s' i shkon,
Edhé i dohti luftën ja fiton.*

Fund' i aktit të parë

(vijon)

«Lo Scanderbeg disavventurato» (Skanderbeku i pa fanë) di Girolamo de Rada

Passi traslitterati e tradotti da GIUSEPPE GRADILONE

Nella figura di *Imotoe* (Libro III, C.V.) il De Rada ha cantato come motivo principale l'onore, che per la donna, nella concezione dell'esistenza propria degli Albanesi, vale più della stessa vita. Ma ad esso altri motivi aggiunge, come quello dell'inevitabile punizione che colpisce la disubbidienza alla volontà dei genitori, anch'esso parte integrante della weltanschauung deradiana.

Può tutto ciò sembrare duro al lettore di oggi, ma è vero!

Imotoe è andata sposa ad uno straniero di Bagdonia, non avendo dato ascolto ai presentimenti della madre morente, e lo ha seguito nella sua casa, dove si trova estranea, avvolta dal glaciale comportamento dei familiari di lui. Infine giunge l'ultima delusione, la più amara per una donna albanese, la morte morale, la prostituzione al Pascià, voluta dal marito. Le prime amare delusioni della giovine sposa trovano, dunque, il loro fatale epilogo nell'abominevole desiderio del marito, a cui ella prima cerca di sfuggire ad ogni modo (confida molto nella pioggia, che le impedirà di uscire); poi, di fronte alla tremenda realtà, suggella con l'uccisione del Pascià il suo triste calvario. Ma lei, donna, è sconvolta: anche per lei la morte è la liberazione da ogni male.

*Vënë mbë kuçë djalin, lërier
hapt qelqet (ka hëna
bij lé mbi pasiqiren)
vate, e gjumë i sqepur lotëshit
i qëlloi. Naten një mal
shih timpa të thellë me brethe,
nka hilq gjëmë era, e sheshet
tundëshin. U zgjua: lavinet
hit e frunkullervet
nistin shtrushëm; frushkullojin
kanalleta e gjithë një ré
siper, posht jeta një ronx.
Me gjith'ahëten e lurosur
hapi jashtin. Ka jeta
e marrë dita e Shën Mëris
e me të triesa e shkretë
e të qenit turk ashtu
i u fjantaks e ra për gjunj
mbë t'euharistuar. I hidhëshin
lotët harës: doj të zgjonej
djalith t'i jip sisë
hapi shtran e u kurkullo.*

Afëronej gjumë i lé,
 një vivil ia e reshtënej:
 mirr vesh e shiu bij,
 dita u dih e shiu bij.
 Tue rarë shi ndë meshë të madhe
 llega vanë mbë qishë. E atje
 me besë të harepsëme
 Imotoa te venti saj.
 Po njo mose më e shkëlqieme
 e veshur e priftëravet,
 vashat skemantile-bardha
 erqevet, gonevet
 dhezëshin e njihëshin,
 asaj çera e ture u shprishur.
 Njota e dielli ka qelqet
 verbëroi tek autari:
 një haré me fjalë grásh
 vantilet të hapura,
 e zbuluar Shen Mëria,
 u grenë e u nistin.
 Lule kë dëthiti dielli
 Imotoes i ra kurmi,
 njohu se m'e zú fati,
 e lënë se nkë gjegji t'ëmen,
 e asaj i u pruar me mall
 zëe-kotikune. U mbjodh,
 muar të bir j'e vú mbë sisë,
 pra e la të qëlluam te djepi
 të uratur. Dorë-treme
 u stolis si prindët e saj,
 si të kushërinjt ndë horet,
 e e bardhë, me sí këqí,
 ka jeta të shqitur, qerren
 hipi me të shoq e doli
 udhëvet përbaltëme.
 Ndë shpi të stolisur ari
 Imotoa hiri me shatër
 çë qëntruan te salla: e pritur
 se ka zoti.

Ust. Si të rri djali?

Im. E lé çë fjëj.
 Vane e ndë kamar
 e qelli të nkusht tutje
 me qiellzën hroa-vasha
 ndë vanj me ganjun të hita;
 cila e nd'uj të feksëm, cili
 çë dil te shura; e të vogël
 dritësorje e largë fania
 e jetës; shtrat atje i vjuar
 me di throne. Holqi deren
 Ustazadhi.

- Ust. Sá vjet ké?
- Im. U njëzet e di.
- Ust. Oh! i fanëm
ai çë lule të dëthiti!
I ndëjti doren te mushku.
Vasha u resht.
- Im. Zot, vetëhën
mos gënje. Leva u bulersh
e mosnjë ndë balt si grua
trolli të më shtiterrë.
- Ust. Nd'Harem
zonjë e te gjiri së Mires,
si na ë zakón, mbulihe
mbujnëshit e pa.
- Im. U i dhë
jatëri dorjen te qisha;
e Inë Zot çë as fjjet më
vet munden me zgjidhur.
- Ust. Qishen
kuelvet mij i'e bënj hade
sonte, e i Zoti i vjerrë nk'e dí,
ëngjëll i vartur.
I shtú doren
mbi keshën t'e puthnej.
- Im. Lem
Sbetë si te ftesa dreq.
- Ust. Qenë vaska dhe më të buta
këtu.
- Im. Lem... Poka e kërshité
e e arbresh se u jam!
- Ust. Më vrave!
E thiken pa mundur zënur
pjëntësit t'e hilq, rá.
Vasha i marrë umbren, je idhës
se buar nderen e pa ftesen
e nxjerrë ka jeta, u shtú
ka finestëra e lënë
ndër më të dreqët, e anakatosur
te zilona ra me shtekun
ndë gurë posht. Ahili! ne zë
e arbresh, ndër gjithë të huaj,
« Bir e zëmër oho! » valtoi (1).

(Libro III, C. V, pp. 134-142)

(1) Si fa presente che alla velare aspirata sorda, alla liquida dentale, alla liquida velare, indicate nell'odierno alfabeto albanese, usato nella traslitterazione, rispettivamente con le lettere *h*, *l*, *ll* corrispondono nella lingua del De Rada dei suoni diversi, cioè velare aspirata sonora, liquida palatale, liquida dentale.

Addormentato il bimbo e lasciate aperte
le vetrate, attraverso le quali lieve
la luna percuoteva lo specchio,
ella si buttò sul letto e in un sonno,
velato di lagrime, si assopì.
Vedeva in sogno una montagna dagli alti dirupi,
coperta di abeti, donde il vento traeva tuoni
che scuotevano i piani.
Si svegliò: l'acqua, dalle grondaie cadendo
rumorosa, nel suo gorgo trascinava
le ceneri dei falò.
Il cielo era una sola nube, un lago la terra.
Sebbene l'aria fosse umida, ella aprì
le imposte. Le parve che in tal modo
fosse passata la festa della Madonna
e il pericolo della triste mensa
del cane Turco ed in ginocchio cadde
per ringraziare Dio.
Per gioia abbondanti le scorrevano le lagrime.
Voleva destare il figlioletto per allattarlo;
infine scoprì il letto e vi si pose felice.
Le si avvicinava leggero il sonno,
ma lo allontanava la sua preoccupazione.
Ascoltava: l'acqua cadeva.
Spuntò il giorno e la pioggia cadeva.
La gente, piovendo, in chiesa andava
per ascoltare la messa.
Nel suo posto Imotoe stava fiduciosa.
Ma ecco brillare i sacri paramenti dei preti
e, di sotto gli archi, apparire le fanciulle
dai bianchi veli e riconoscersi.
Ella sbiancò in volto.
Il sole illuminò l'altare: gioia nel parlare
delle donne, bandiere spiegate.
Scoperta l'immagine della Madonna,
la processione si avviò.
Quale fiore arso dal sole, Imotoe si sentì
venir meno: si vide raggiunta dalla punizione
per non aver ascoltato la madre,
alla quale con affetto pensò di ricongiungersi.
Ritornò subito nel palazzo, prese
e allattò il figlioletto ed infine, addormentato,
lo pose nella culla, benedicendolo.
Con mano tremante si abbigliò
secondo l'usanza della sua casa.
Pallida, con lo sguardo estraneo al mondo,
salì nel cocchio a fianco del marito
e uscì nella via fangosa.
Nell'aurata casa Imotoe, accompagnata dai servi,
che si fermarono nell'atrio,
entrò, attesa dal principe.

- Ust.* « Come sta il tuo figliolo? »
- Im.* « L'ho lasciato addormentato ».
 Si avviarono: la condusse egli in una stanza angusta, nella cui volta erano dipinte fanciulle che stavano al mare insieme con giovani, chi trasparente nelle acque immersa, chi adagiata nell'arena.
 Da una stretta finestra si vedeva da lontano il mondo. Vi erano un letto e due sedie.
 Ustzade chiuse la porta.
- Ust.* « Quanti anni hai? »
- Im.* « Ventidue ».
- Ust.* « Beato chi ti colse in fiore ».
 Le pose le mani sulle spalle,
 ma la fanciulla si scostò.
- Im.* « Signore, non ingannare la tua persona.
 Sono nata io gentildonna e a nessuno permetterò di prostrarmi, come volgare femmina, nel fango ».
- Ust.* « Nell'harem in mezzo a ogni bene, o signora, come è tra noi usanza, tu starai lontana da ogni cura ».
- Im.* « Io ho già dato ad altri mia mano in chiesa davanti a Dio, che solo può da lui dividermi ».
- Ust.* « Ma io, fanciulla ingenua, stalla farò la chiesa questa sera, né Dio crocifisso lo saprà ».
 Con la mano le afferrò i capelli per baciarla.
- Im.* « Lasciami ».
- Ust.* « Altre fanciulle, come te, furono più mansuete. Calmati ».
- Im.* « Lasciami, perché son'io cristiana e albanese! »
- Ust.* « M'hai ucciso ».
 E impotente a trarre il coltello dallo stomaco, cadde supino.
 La fanciulla, sconvolta e addolorata al pensiero d'aver perduto l'onore e l'innocenza, fuori di sé, si gettò dalla finestra in cerca di un destino più giusto.
 Impedita dal vestito, cadde, battendo il capo in una pietra.
 Ma, ahimé, tra gli stranieri, voce albanese non alzò il compianto: « O figlia mia, o mio cuore ».

* * *

Bosdare, della nobile famiglia degli Stresi, è presentato dal poeta come l'eroe innamorato insoddisfatto. Egli ama Serafina Thopia, dalla quale è riamato, ma invano: essa è stata dal padre Andrea promessa sposa a Nicola Dukagjini, signore della Zadrima.

Bosdari i pritur jasht
 doli e heshi shapëkes
 kriet e bukur. Dritësorshit,
 nën qiell të mbjuar ré
 mali, me rehet të veshur
 rrëmpashit, tutje i shkepti.
 E një herje e stolime
 e vjuar nk'ajo psorë e shkretë,
 foka më i u fanarosur
 vajza, tharos e zëe
 mallme, i mundënej jeten.
 Oh! zëa, çë tek djali
 mose e fluruar jonash
 vashave me hie të gjëna
 ndë dhë, prëhet te gjumi,
 çë ftes pra se ashtu kollaj
 edhe kúr rritet, e marrë
 pas të bukurit harronet,
 e së doj të përjerë? Dëlrirë
 m'u sdrep tek e prisënjin
 me kalë e të helëmuar.
 Udhës, vetëm me di shater
 i vrëhej anëshit e i madhej
 jeta a më ngrihej egër;
 e te luca e zëmrës
 ré i u feks se, mbë të kitun
 lenë ashtu kish zonë Krisht
 ndë kunkimt shëjt. E mb'atë
 (se u kini ngjitur ndë përpjel)
 mbjodh ndër vesh e gjirit humbur
 kumborën e Krojës mbë lip,
 çë thërrit mone e parë. As mbajtin
 lakum shatert, e i meruami
 trim i qet ndieti se prapa
 vej sholartur zotënia
 nka kish gjakt e nderen. Ashtu
 (e një za e përmbrentëme
 i tha ndë zëet te pantehime)
 psora e huaj! Si corrobil
 çë e ndjek zoga e lefter,
 atë mose të gënjenj
 mall i vashje, bilë mixorësh.

(Libro I, C. VI, pp. 136-140)

Bosdare, atteso, uscì fuori
 col capo leggiadro dal cappello adornato.
 Sotto un cielo coperto di nubi
 gli apparve in lontananza il monte
 con le cime vestite di sole.

can. 9
 Quando a guardari, che mi mio
 can. e. Im.
 uera mio d'allo. Quando, che angia bianchi ag. mio a me. o. o. =
 = gati e nato e mio, nel campo ad non mi. in ga. no. v. h. e. a. ge. l'ho
 can. Im.
 E' vero, ma... Co' nel' in qual im. sono col publico inte.
 = ve. so. mio. gioia un ho puato Degno. rigore. suo. ai. mo

Altro autografo del Vivaldi (Atto II, Scena IX dello « Scanderbeg »). Raccolta Foà di Torino, vol. II, folio 117.

Qendra e Studimeve Albanologjike Shejzat-Pleiades

Scena Decima

Orm. Solo

che servi il mondo e più il suo Honor.

mano un trace, barbato di latom e più di fede di sede e in un tra tone.

da? Or tu mi terrate di quel voi spacio, ma in un un amore in un sol ser.

avall'adawato oggatto del valimento mio podo li unare.

Qendra e Studimeye Albanologjike Shejzat-Pleiades

Autografo della musica del Vivaldi per l'Opera «Scanderbeg» (Atto II, Scena X).

Raccolta Foà, vol. II, folio 124. (Tjetër fletë e dorëshkimit të Vivaldi-t).

A un tratto di scorgere in esso gli parve
la fanciulla d'Arta, nell'aurato vestito avvolta,
dalla dolorosa sorte della patria non rattristata,
ché vanto d'anima amante gli domava la vita.
O sorte strana dell'uomo!

Egli, nell'età prima, nel sonno si adagia,
cullato dai dolci canti delle fanciulle,
che graziose fioriscono sulla terra;
ma come subito è in colpa, se, cresciuto,
si smarrisce dietro la bellezza
e non vuol più in sé tornare!

Rasserenato il giovane scendeva
là dove coi cavalli l'attendevano
mesti i compagni.

Per strada solo camminava con due scudieri.

Rabbuiatosi il mondo e infinito
diventato, a lui nemico ogni calore negava.

Nel cuore, come nube, gli si pose
il pensiero di avere abbandonato,
quasi a disprezzo, Dio.

Intanto, giunto su un'altura,
le orecchie e il cuore smarrito gli colpì
la campana di Scutari, che dolorosamente
evocava il tempo antico.

Le lagrime non trattennero gli scudieri,
e afflitto il giovane in silenzio avvertiva
dietro ruinargli la patria,
dove a lui veniva l'onorata origine.

Gli pareva che una voce interna
nella coscienza presaga gli dicesse:

« Tale è il destino nemico!

Come un fanciullo tenta invano
di afferrare un libero uccello,
così te sempre illuderà l'amore
d'una giovane, figlia di gente spietata ».

Bosdare, bandito da Arta, abbandona la città, dove però lascia il suo cuore. E' questo momento di distacco dalle cose care, nel silenzio dell'ora mattutina, in un'atmosfera incantata, che il poeta rende con intense e originali immagini nel seguente passo:

*Te menatja njëhere
frinej nj'ajër; e garacvet
nga të përpjekur te porea
bëjin dellet si njeriu
çë shkonej. Për s'esulli
Bosdari i ngrëjtur drej
udhën e largë, ndënji ca herë
edhe të rronej si kish
zakón ndë horet, ku të mallme*

*lëj të bukur: te ajo herë
thomse të qelluar e linjes
të pushtruar, që frimes bënej
shpër qishë.*

(Libro III, C. IV, p. 88)

Al sorgere del mattino soffiava il vento.
Negli ovili, ad ogni suo impetuoso colpo,
le pecore belavano come ad uomo
che per di là passasse.

Bosdare si levò anzitempo per iniziare
il suo lungo cammino.

Ma si fermò per vivere ancora un poco,
come soleva, nella città, dove una giovane,
di lui presa, lasciava.

Forse ella ancora dormiva, nella camicia
avvolta, e lieve respirava e quasi sacra
rendeva la sua stanza.

* * *

Nella battaglia di Scutari, descritta dal poeta nel C. VII del libro I, rifulge il valore e il coraggio dell'eroe di Gianina, *Radavane*, il quale, proprio quando il pericolo è maggiore e la morte incalza, appare in scena e semina il terrore tra i nemici. Le virtù della stirpe sono le ispiratrici del suo indomito ardire.

*... Nkau përpara,
Radhavani murxharin,
i vetëm pra që i foli
vetëhës: « Ena, ti shoke,
tek këta gjithë i mundën. S'edhe
nd'ata sjellën hern e zezë
biemi të dejtur gjakut... Poka
i ndihëmi, kalë i dashur,
nderjes anë e besës kë patëtim
ka prindët e ponimë ». E posht
mbë t'u dorrokopsur, therti
me osten një zot të sharët
cilit vent i lëin, e mbal
atë më të vrërtin
që ju sul; e bashk mushkut
njatër rrëmpier, ndër kuelt
shtú te hundakosur, ngrah
e i shkelur me petikonit,
u shti ku fjamur i njohëtin
Turqit, e u reshtetin hapt,
parë vëdekjen...*

(Libro I, C. VII, p. 162)

Spronò allora Radavane il destriero,
dopo aver rivolto alla sua anima queste parole:
« Andiamo, anima mia, là dove tutti tu domerai!
Anche se essi a noi condurranno la nera Ora,
cadremo inebriati di sangue.
Difendiamo, dunque, cavallo a me caro,
il nostro onore e la fede, sacro retaggio
dei genitori rispettati ».
E, ruinando in basso, con l'asta ferì,
un guerriero altero, cui tutti cedevano,
e dopo il più feroce che su lui s'avventò,
un terzo infine afferrò per l'omero
e bocconi gettò tra i cavalli, che lo pestarono
coi ferrati piedi!
Riconobbero i Turchi lo stendardo
e, incalzati dalla morte, scompigliati fuggirono.

E quando il figlio di Saba Ali, ucciso un cavaliere, il figlio di Fughe, ostacola e assale i compagni venuti per prendere il suo cavallo, l'eroe, avido di gloria, ritorna in scena e fa pagare con la vita al giovane la sua audacia.

*... J'u errëtin sit
bularit, e pak i thënë
Miloshinit, pruar mbë shoperë
ka lufta e karrumpulluar
nd'ohite. Të madh çë e pa kopili,
pa u taraksur murgjarin
holqi e drodhi me e mbudhur
zëe — suvallëm; po an'e mb'anë
llegë i'u vunë perpara.*

Rad. « Dil!

*këta të më — korrë nani,
athun të vjonjën. Këtu
përpara, ndë kaluar
zëmra më të mbanë, të vish! ».
U irenuar trimi « Se reshti »,
thirri zote i gjithve;
e u hap. Po nd'atë i pari
i Arbreshi me të keqin
hekur të përgjakëm nka
ostën si dhokar i shtitur,
i shkepti. « Më vrau », si dreq
i vin, sa tha. Ne të jatër
ré, te ajo herë e vetëm,
se atë të prasmën se giella
e tij u sos ati mala
shkerë i shuati, nën pontëthin
mençër e shpuar. Ndër vithet
e kalit e pra, mbë truall*

*kolarti e ra një thirmë
i trantaksur pas. Aposhtaz
Turqit u rrusur përjashta,
shatert të birin e Fuhës
holqëtin nka lufta. E njota
me ortejet mundësore
poshtaze, drej e më liart
rrëvoi Xhibraltari, e armet,
qent mbi. Radhavanë për s'afër
pruartin e për së largu
ka gjith' Janet. Po akullit,
si të tremë frimes thellë
të zëmrës laoje, i shkisin
anes pa e nkarë, e gjaku
mbalë e ndaj i frushkullonej
e rritënej mixiren.*

(Libro I, C. VII, pp. 168-172)

S'oscurarono gli occhi al prode
che, rivolte poche parole a Miloscino, spronò
il destriero là dove ferveva la mischia.
Grande appena lo scorse, il giovane voltò il cavallo
e agitato gli andò incontro.
Ma da ogni parte i soldati, per proteggerlo,
dinnanzi gli si posero.

Rad. « Esci fuori!

Costoro, che falciati cadranno,
invano ti custodiranno.
Se il cuore ti regge sugli arcioni,
vienmi avanti! ».

Livido divenne il giovane e
a tutti « Scostatevi! » gridò e solo apparve.
Ma primo l'eroe albanese col funesto
ferro insanguinato, spinto dall'asta,
simile a trave, lo folgorò.

« Mi ha ucciso » appena disse,
come il colpo vide venirgli diritto.

Né altro pensiero ebbe in quell'ora estrema,
ché la sua vita, spenta dall'acuto ferro,
penetrato nella clavicola sinistra, finiva.

Si piegò sulla groppa del cavallo
e poi a terra stramazzo.

Alte grida seguirono tra i Turchi,
che fuggirono verso il lido.

Gli scudieri fuori della mischia tolsero
il figlio di Fughe.

Ed ecco Gibaltare con le sue schiere potenti
dirigersi verso l'altura.

Le armi e i cani spinsero da ogni parte
sopra Radavane.

Ma i dardi, quasi impauriti dal suo ampio
respiro di leone, a lato cadevano
senza sfiorarlo, e a lui vicino
e sulle armi zampillava il sangue,
che la rabbia, avida di strage, gli accresceva.

Dopo la battaglia di Scutari anche la *Madonna* abbandona l'Albania, invasa dai Turchi e si rifugia in Italia.

Il De Rada riprende qui la leggenda che vuole, dopo la morte di Scanderbeg (1468), l'esodo in massa degli Albanesi ormai incapaci di difendersi, cadendo però in un anacronismo, in quanto pone tali avvenimenti nel 1418. E' chiaro tuttavia che ciò agli effetti artistici ha poco valore.

La miracolosa Vergine volle seguire la gente a lei devota: staccatasi dalla parete della cappella di Scutari e attraversato l'Adriatico, venne nel Lazio, a Genazzano, dove è tuttora adorata col nome di Madonna del Buon Consiglio.

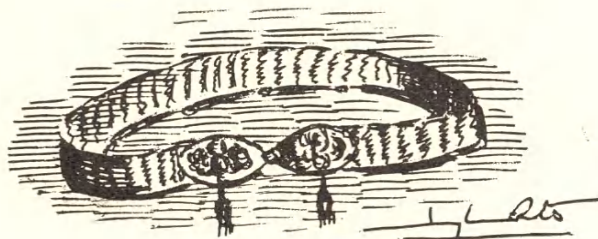
Il poeta crea l'atmosfera del prodigio, facendo uso dei mezzi tecnici consacrati dalla tradizione, quali terremoti e venti impetuosi. La rappresentazione della Vergine è improntata a decoro, che non esclude però la commozone.

*Këso reshi skumbisore
hiri i shpuar Humoj; e nka
te zëj lusin nkë çonej.
Largu mose i shparrëshin rët
e i prirëshin zalli të pergjakëm
me detin mbë rreth. E njo
i bumblli si me të shkundur
dheu nën këmbë. E aksafna
drethi që vruntulnej te muret
jasht, përhapit diert, qirinjet
rritur si ordhenit alartaz.
E u shqit nka qiellza
hroaza e Shën Mëris
ndër të kalthëra a të kuqe
drej jashtë e thießë. E shkonej
hie-madhe ndo se noreme
e të lëriervet; ajëri i ftohtë
i bijë ndër këmbë, e pa
thimosur sqepet; e vetieme
me mallë të qetëm, deq
qiellit vej. Karshi ca ré
të fritura mbi dejt
u nkuqëtin, posi dielli
që i shkëlqenej prosopís,
e të ndara qiellit nalt
i hënë vent si hënes. Afer
e larg te katundet vetë*

*bijin kumborët; e ndina
si s'marrë dheut te large
jonie i sinodhinej.*

(Libro I, C. VII, pp. 176-178)

Da tali sconfortanti pensieri preso,
Humoi entrò in chiesa e come iniziare
la preghiera non trovava.
Lontano gli s'involavano i pensieri
verso una spiaggia insanguinata.
Ed ecco sotto i piedi scuotersi la terra
e muoversi, e il vento, che di fuori colpiva
vorticoso i muri, aprire le porte e ai ceri,
quasi per divino ordine, accrescere la luce.
E si staccò dalla volta l'immagine
della Madonna coi suoi abiti azzurri
e vermigli, e fuori si diresse verso il sereno.
E avanzava con sacro decoro, sebbene pensosa
per quelli che abbandonava.
Il vento freddo le cadeva ai piedi,
né le gonfiava i veli.
Sola, contenendo i suoi affetti,
verso il cielo Ella si dirigeva.
Di rincontro alcune nuvole, alte sul mare
rosse divennero come il sole, che su loro
rifulgesse, e in cielo sollevatesi,
al Suo passaggio, come alla luna, si aprirono.
Nei villaggi vicini e remoti da sé suonavano
le campane e il tintinnio, alla terra rapito
dal vento, si confondeva con un canto
di angeli lontano.

BILBILI DHE LIRIJA

nga L. L.

— Zog i dashtun, zog i bukur,
Zog i larëm porsì flutur,
Qi po m' rrin si nji peri (1)
Në kafes për bukurì,
Thurun hijëshëm me tel ari,
Rreth e rreth lule behari,
S'kam dyshin se jë i qetë,
Me shum t'mira, si e din vetë.

M'a ké shtratin, si veziri, (2)
Butë prej mishkut,... dashamiri.
Edhe kup' e ën' e mashkër (3)
M'i ké afër, mir' e pastër
Për habi m'a ké pallatin!
Për zili m'a ké hajatin! (4)
Ké me hangër, ké me pi,
Sá kushdo t'a ká lakmi!...

Ké me pimë e ké me hangër.
Jë rrethue si vjami n'gjândër
S'ké nevojë për me kërkue;
S'ké arsyë, prá, me u ankue.
T'mos e tjerrim gjatë si krushka,
Tý t'ka pjellun, për fat, mushka!
E kurrjá, nuk të mungon.
Jë si mbreti për mbi fron!...

Sá bukur këcen e hidhesh,
Sá âmblë hecë e përdridhesh,
Kur mâtesh me fluturue,
Kur ngrë' kokën, tu' u lazrue.
Kur m'a ngrë' bishtin përpjetë,
Tue m'i shkundun krahë e fletë,
Aq gazmend ké për dashnorë,
Si me e kapë qiellin me dorë!

Prandej, nisìa me kangëtue!
Kudo, zâni, me t' ushtue!
Grahi kângë e grahi valle!
Mos rri shuk', mos rri me
halle! (5)
Limò shpirtë e pushtë zemra!
Mjekò plagë e pajtò shemra!
Rreth e rrotull, tue cicrue,
Zog i bukur, i prarue.

Grahi kângës me sharki (6)
Si Musaios-i n'Traki (7)
Qi, dikuër, me ton t'limuët,
I shëronte njerzt e smuët.
E kushdo, për Tý le t' thotë:
« K'si bilbili, s'ká në botë »;
E me vulë me t'dhânë
fermanin: (8)
« Hej, hej, heej, ç'e dredhëka
zânin! ».

— A nuk don, mor' t'unjatjeta?
A nuk din se c'âsht e drejta?
Ké gabim, or' lum zotnija:
Mos kujtò se granja e pija,
Dhe kafesi prej florini,
Me shtrat mishku, butë si lini,
Në kët gjëndje, sod, për mue,
Mund t' jenë gjâna me
m' lummue.

Nji grimë bukë për t'mbushun
mullëzën,
Nji pikë ujë për t' lagun buzën,
Jo n'kafes; por, dhe përjashta,
Nepër pyje e nepër ashta, (9)
Zakonisht, nuk ká mungue,
Për ata, qi kan mëngue!
As për shtrat nevojë do t' kenë;
Mishku e dushku, n'mal sá
t' jenë!

Anise krejt, janë prej ari,
Teshë, koteshë e ç' ká këtu pári,
Me kafes e tel e shtrata,
Me stolí e me hajata,
Dhe se haenat, varg si pasëm,
Shtrua janë, për dit, si
n' darsëm;
Por, për muë nuk kan kuptime,
Asnji fije, këto trajtime.

Asht, kafesi, fort i mirë;
Veçse, un', nuk jam i lirë!
Ku i kam malet me shpatina?

Ku i kam bjeshkët me kodrina?
Ku i kam fushat, ku i kam
sukat?

Ku i kam llugat, zallet, grykat?
Qi flutrojsha rrëm më rrëm,
Për të shkue n'koshtarin t'em?

Ky kafes, qi m' kan sajue,
Ky kafes, ku m' kan ngujue,
Për të vuejtun sá t' jem gjallë,
Ferrë e truell me i pasun mallë,
Nuk ásh t vend për me
m' gazmue;
Ásh t zindan, o burg për mue;

Ásh t zindan e botë mjerimi,
N' dash, një kamp, thuëj,
përqendrimi.

Me një t' bartun, ujë caliku,
S'bluen, mullini, mor' lum miku!
Trandafili, don bilbilin;
Dhe bilbili, trandafilin.
I lirë, kërkoj me jetue,
E jo si kali n' katue!
Prá, këndo, ndoshta, ndopak;
Porse zemra, m' kullon gjak!...

1) *Peri-ja*, pers., ef., shm. *Peri*-Krijesë e imagjinueme, qi përfaqson bukurin, e bukura e dheut. it.: *Fata*. 2) *Vezir-i*, arab., shm.: *Vezira*-Ministër. 3) *Mashkër-i*, em., shm.: *Mashkra*-Sahan i drujët (Lumë). 4) *Hajat-i*, em., shm.: *Hajata*-Ballkon, pjesa e shtëpis, ku rrijmë ndër hije (Krh.: *Hije*-dialektoren-*haje* dhe persishten *saje* dhe mandej *hijatë*, *hajatë* e *hajat*). 5) *Hall-i*, em. arab., shm.: *Halle*-Gjëndje e vështirë, kujdes. 6) *Sharki-ja* ef., shm.: *Sharkija* dhe *Sharkina*-Nji vegël muzikore me shumë tela në formë të mandollit (Kosovë). 7) *Musaios*-Mësuesi, mësimdhënësi, mjeshtri i Orfeut në Traki, ku ka pasë qënë folun, dikuër, shqipja. Në disa vende të Lumës e të Dibrës si dhe në thellësinë të Makedonis, shumica e foljeve të pá skájue, qi mbarojnë me « ue », përdoren: *me shkraue*, *me këndaue*, *me mtaue*, *me rrafshaue*, *me ndërraue* e tjera. Folja *me mësue*, përdoret: *me musaue*. Prej kësaj forme vjen cillësori: *MUSAUS*-*Mësuës*, *mësojës*, *mësonjës*. Prá, ata, qi merren me mitologji dhe nuk e dinjë shqipen, pandehin se « *MUSAIOS* », ásh t grekisht. 8) *Ferman-i*, em. pers. shm.: *Fermana*-Dekret, urdhën mbretnuer. 9) *Ásh t-ta*, ef., shm.: *Ásh t-Áhishtë*, pyllë ahi. Kët formë, e ká përdoron Poeti Kombtár, për nevojë rime.

SHKIDITA UCTPOSTE.

Giosafat Frascino, vjerrshatar arbresh nga Acquafamosa, të cilin lexuesat t'onë tashmâ mirë e njofin, kah fundi i vjetit të kaluem mbushi gjashtëdhëtë vjet. Arsyena teknike shtypi nuk na lëjuen t'a shenojmë në numrin e shkuem të *Shëzavet*. Z. Frascino ç'prej moshës mâ të njomë, u dashunue në Zânat edhe atyne u qindroi besnik për të tanë jetën. Të panumër janë vjerrshat, në ligjirim të kandëshëm të vendlindjes së tij, me të cilat gazmoi miq e dashamirë në rasa të pikatuna vetiake e shoqnore. Kështu Ai mban gjallë një traditë dhe kanga e tij, jehonë e kohnave të lashta, kumbon mbi prak t'ardhëmënis si një zâ burije qi do të zgjojë edhe në breznit mâ të vona dashunin për gjuhë arbreshe, krenin për zânafile bujare, besnikin ndaj doket e trashigueme. Bashkëpunoriti të vltërtë t'onë, z. Giosafat Frascino, i paraqesim përgzimet mâ të çiltëra për gjashtëdhëtëvjetat qi mbushi dhe urimet mâ të nxehta për një varg vjetsh tjera jete me shëndet të plotë e me dhurata Zânash për herë mâ të çmueshme.

Njij qenje për të verbër

16.7.1967

*Nji gene si Xhinka këtù ngë u kishë par
E ka atà që e dojin mir që e ndar.
Erdhë Xhinka ndë katund me një të helmuar
Ndomos se erdhë më zotin që e muar,
Ku, për s'vogli, më të jerat që e mësuar
Të qellinj ket udha dreq, atò që ngë shef
E mbiatu mbiatu një ditë, këtò njëf.
Të parat ditë mbajti mend vendet e saj
E ngë doj as më të mirin ngrënë të e haj.
Është një gene e madhe e pjetë pjetë me leshë,
E si dò ti i fjet, të ruan e të merr veshë.
Si e pé të parin hérë, fola me zotin
E Xhinks kocin ja ngava me dorin.
Ture ngar, kí me fjal të mira e muar
E ndë kurrizit e ngùt me duar.
Kushdò i shkon afër Xhinks, qò e ruan
Pse trëmbet se zotit, të i bien, duan.
Murga, ndë mëst gjithve duket si e bjërrë
E dreq dreq udhin e saj më këtò mérrë.
Ndër vendet ku zoti i thot se ka të vérë
Burraret të e qellinj kudò është një dërë
Vet fjalin qò gene e but nëngë ká
Që mbiatu mbiatu mban mend që dò pá.
Shum e shum veç ka tjetr qén Xhinka ë
Psé të vérë me një tjetër, zotin ngë e lë.
Besa është virteta shum shoke kësaj,
E këtò që dò keq mirë, nëngë e lë maj.*

Dy Firmoza të rea

21.7.1967

*Sot me një udhë të ré, e pjot shëpi
Gjëndet nga brinj që afër Shpellës rri
E udhëtari ndën din tijt sý
Edhë ana e Piakut kroj,
Me një tjetër Firmozë të ré qëndroj
Që i buthohet një e madhe shëpi,
Ku mbjidhet à që me Krishtin rri.
Kudò jan këtë shëpi të rea sot,
Gjithë kujtimet nga një i thot,
Ma përpara, i rri vet Ynzot.*

Ngë díj psé gjaku e tilq

25.7.1967

*Njëzetedy vjet kishin shkuar
E kí katund i qé i kultuar
Njij mamie që ket Bronte qé e léré
E ngë díj, si Arbreshëvet, i hapu një dérë,
Kur, Arbërin pesqint vjet prapëm lan,
E shëprishur, edhë ndë Siçilljet van.
Ndë ëndërrit përpara Firmoza i rríj,
E se si gjëndeje ahirna, e díj.
Lufta ishë e qasej se të mbaronej
E nga katund ndër lulet ngë gjëndeje.
Ndër ca shëpi vate gjet atà që njif
E me një të dishruar të fortë desh të i shif.
Qò edhë ndë shëpit të ime ërdhë e më gjet
E kuptova pse zëmra kësaj i fjet.
E si ndër pèsë o gjàshtë muaj që këtù mbet,
Ndër litinjt, fjalë arbreshë i díj qò vet.
« Pse është itallofonë e i qëndroj,
Gjakut arbreshë » fjala ime i thoj.
Me ëmërën Matranga ket Bronte jan
E kët ëmër vet Arbresht e kan.
Matranga Lluka, shkrimtar arbreshë,
Katër qint vjet prapëm, u muar veshë.*

Vreshta pjak

30.7.1967

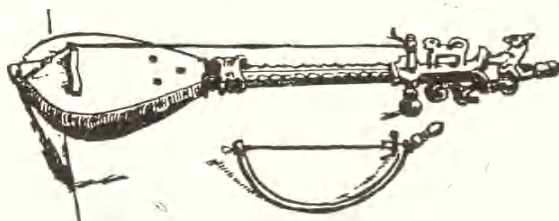
*Vreshta pjak, më fjet e që i më thot?
Fjet e fjet, e sýt më nxiarjin ndënjë lot,*

*Kur e ruanj, se si u ndërrua sot.
 Më kujton kur prindi im atjè rrij
 E a të kllloqizi ver që i jip e pij,
 E se si ato e ndreqnij, vet ai dij.
 Më kujton kur fiqt ndë spanituret vëj,
 E si vargarist të hafshin, kshetët lëj.
 Më kujtoj shekqin që vej e rrij mbë hjé
 E nani ngë ë më psé u thá e u pré;
 Llonxhelet, që me új mbjónij ket kroj,
 E pepra e kutunjol, që mbjidhë ket përroj.
 Ture qár, më se u, ndryshe shurbise më kujtoj
 E si moti, ndë pjeqërit, arvuret ndërroj.
 E vet qielli, se si ishë, qëndroj,
 E si tjerëtë krishter, prindi im ngë rroj.*

Gjashtëdhetë vjetori i lindjes të gjelles të ime është e qaset

30.10.1967

*Tridhjetë të Shënmitrit gjashtdhetë vjeç mbaronj,
 E njera sot, me gjellen të ime mir rronj,
 Psë Perëndia, më dha shëndet e fuqi
 E një zëmër, më duket, me aq butësi,
 Që me një mendje, gjëndet, pa limondí;
 Një mendje, që njera dhet vjet prapëm, ishë e fjoj,
 E qò me butësi, gjithnjíherje e zgjoj.
 Njera me jetrin këtò të dya, bashkë foltin
 E shpirtin arbreshë, një çik e ngrojtin,
 E than shurbise të rea, si u ndodhtin
 E me Arbreshin, patidur, ngë brodhtin
 E ket udha që kishin zgjedhur, ndonjtin.
 Lutënj se Perëndia, si njera sot,
 Për mua që, më se fuqi e shëndet më dhëft,
 Kështu mendja e zëmra mund fjasjin për mot.*

A GUSLE.

LA PASTORIZIA A FRASCINETO

a cura di ANTONIO BELLUSCI FRASNJOTI

MALATTIE DELLE PECORE E LORO RIMEDI (55)

— 44 —

Afta

Ësht nj'mallati ç'vjen nga kater o pes edhe nga shtat vjet. Dhent dalen shangata; buza i bëhet me dregaz; i ngjaten thundrat. Buza i bëhet edhe me marterje e mund i kalbet edhe grika. Vjen ka ajrat (56).

I sh'romi k'shtu: marrmi kripën me uthull e me nj'cinxull i ferkomi buzen për kater o pes hér se ato nëng mund hán e pra sh'rohen (57). Ndër këmbet i vëmi gelqere; bëmi nj'grop e atje shkomi gjithë dhent (58).

TRADUZIONE

« Afta »

L'Afta epizootica è una malattia che viene ogni quattro o cinque oppure ogni sette anni. Le pecore diventano zoppe, la bocca si riempie di piaghe; gli zoccoli gli si allungano, la bocca può anche diventare marcia. La malattia viene dai venti.

Le pecore le guariamo in questo modo: prendiamo sale con aceto e con una pezza strofiniamo la bocca per quattro o cinque volte; perché altrimenti quelle non possono brucare l'erba e poi si guariscono. Nei piedi mettiamo calce; scaviamo una buca ed ivi facciamo passare il gregge intero.

— 45 —

Miuca

Vjen kur del'ja pí ujë trubull. I frihet miuca e del'ja bën pish me gjak e dhopna ca dit pjesen. Masari e di se k'jo dele spovisen se ai di se ë miuc e k'shtu, pa bjërr mot, e merr e e rjepen, i hapen barkun e gjën miucen e frirret. Misht mund hahet (59).

TRADUZIONE

« Miuca »

La malattia della « miuca » viene quando la pecora beve acqua torbida. Gli si gonfia la milza e la pecora orina con sangue e dopo quaranta giorni scoppia.

Il massaro lo sa che questa pecora muore, perché egli sa che questa è « miuca » e così, senza perdere tempo, la prende e la scortica, le apre la pancia e trova la milza gonfia. La carne si può mangiare.

— 46 —

Fisholla

Fisholla i buth'tohet te pullmunt si n'j'pullmunith e i bëhet i tërë i verdh e pra spovisjen (60).

Ján dhent n'malt (61) e pra ven'e hán ndë Marinët bår me akuatín (është ajò e menatet) e pra dhenvet i bëhet si voc ndë gerlacit e s'bëjen më mir e te pullmunt mb'jidhet ujit e kúr e vrave s'mund menu te hásh.

TRADUZIONE

« Fisholla »

La « fisholla » gli si mostra nei polmoni come un polmoncino, il quale diventa completamente verde e poi muoiono.

Si trovano in montagna le pecore e poi vanno a pascolare alla Marina e lì brucano erba bagnata dalla brina (è quella del mattino) e poi alle pecore si fa il gozzo e da allora non fanno più bene e nei polmoni si raccoglie l'acqua e quando l'hai uccisa non la puoi nemmeno mangiare.

— 47 —

Siku

K'jo mallatí vien kúr ajri është'í shkatarruar. Rr'mbèn dhent tek sisa, i frihet sisa e shterpojen e si shterpojen zën'e sh'rohen; i rr'mben te sít e i çikaren, i frín gjunjet e i shangaren.

Per ti sh'romi i vëmi gjëmbe ndër vesh e sh'rohen tek sit. Te sisa vëhet një pumát. Per t'i sh'romi ndër gjunjet marrmi një jatri ç'është dreq gras o val t'ngrohtë e fare më gjë e i bëmi nj'vërë te kukuni e me nj'çikez drú marrmi e ja vëmi atjè te kukuni. Jatria i rr'mben gjithë kukunin: ján ato ç'sh'rohen e ato ç'nëng sh'rohen, pse i rr'mben më rëndë.

Siku gjëndet ndër markatet e ngjitet e vjen edhe tek t'ngrënit (62).

TRADUZIONE

« Siku »

« Siku »: questa malattia viene quando l'aria è guasta. Colpisce le pecore nella mammella, si gonfia la mammella ed esse cessano di dare latte e da allora incominciano a guarirsi. Le colpisce negli occhi e le acceca, le gonfia i ginocchi e le fa zoppicare.

Per guarirle mettiamo spine nelle orecchie e si guariscono. Nella mammella si pone una pomata. Per farle guarire nei ginocchi prendiamo una medicina ch'è come un grasso oppure olio tiepido e nient'altro e gli facciamo un buco sulla

coscia e con un pezzettino di legno glielo ficchiamo lì. La medicina abbraccia tutta la coscia: ci sono quelle che si guariscono e quelle che non si guariscono, perché colpite più duramente.

« Siku » si trova nei mercati e si attacca e viene anche dai cibi.

— 48 —

Kapgati

K'jo mallatí frín vet kriet e dhenvet. Per t'i sh'romi marrmi e i bëmi me thiken nj'kriqe tek një e nj'kriqe tek jetri vesh e k'shtu del si gjak e ujë. Pra ture vát edhe i pillaret kriet e prana i bëhet papá. Ka kapgati dhent mund sh'rohen edhe me nj'racjún. Kan jén di vet. I pari ture mbár delen me duar thot: ç'è a ranja? — Jo, përgjegjet jetri. E k'shtu per tri hér (63).

TRADUZIONE

« Kapgati »

« Kapgati »: questa malattia gonfia soltanto la testa delle pecore. Per guarirle prendiamo un coltello e incidiamo a forma di croce nell'uno e nell'altro orecchio e così esce come sangue ed acqua. A lungo andare la testa resta senza peli e poi crescono di nuovo. Da questa malattia le pecore possono guarirsi anche con una orazione. Devono essere due persone. Il primo, reggendo la pecora con una mano, dice: « c'è a ragna ». — No, risponde l'altro. E così per tre volte.

— 49 —

Kur i zë gjalpri

Ku është i friret e shpojen me nj'gelpërë cimbi cimbi e i del v'lleni e prana e ferkojen me nj'gúr o me tre o me pes o me shtat, pse vet num'ri spár ka nj'virtút. Bëhet k'shtu njera ç'sfrihet (64).

Kur delen e zë gjalpri marrmi na nj'gelpërë e ulmi prapa kët dele e me at gelpërë ture bën cimba cimba. Prana marrmi tre o pes gúr, pár jo ma sembri spár kanë jén pse ká virtuten. Marrmi e e frekomí me ata gúr ku bëmi cimbi cimbi e i iken ata v'llen e ajó merr e sh'rohet vet vet. Vet se kúr i zë te gerlaci sh'rohen. Ndëse ata e zën tek sísá mund jét se nëng sh'rohen e mund edhe t'i bjér sísá edhe mund spovisjen. Gjalpri zë o te gerlaci o te sísá (65).

TRADUZIONE

Quando le morde il serpente

Quando le morde il serpente, dov'è gonfio lo bucano con un ago pungi pungi ed esce il veleno e poi strofinano la ferita con un sasso o con tre o con cinque o con sette, perché soltanto il numero dispari ha una virtù. Si fa così finché non si sgonfia.

Quando la pecora è morsa dal serpente prendiamo un ago, adagiamo all'in-

dietro questa pecora facendo pungi pungi con quell'ago. Poi prendiamo tre o cinque sassi, pari no ma sempre dispari devono essere i sassi, perché hanno una virtù. Strofiniamo con quei sassi nel punto dove coll'ago facciamo pungi pungi e se ne va via quel veleno e quella pecora incomincia a guarirsi sola sola. Sol tanto che si guariscono quando sono morse nel collo. Se i serpenti le mordono nella mammella può essere che non guariscono e può anche perdersi la mammella e può anche morire. Il serpente morde o nel collo o nella mammella.

— 50 —

Kur i zë cilli

Pak dhen nëng spovisjen. Dhent s'muren kùr marren bër me vrudhàt. Sh'rohën kur i sanjaren; kanjan siu i pret nj'venez, del gjak e mund gavitohen ka mortja (66).

TRADUZIONE

Quando le pecore hanno la diarrea

Poche pecore non muoiono. Le pecore si ammalano quando brucano erba con brina. Si guariscono coi salassi. Vicino all'occhio si taglia una vena, esce sangue e possono salvarsi dalla morte.

— 51 —

Mallv'rrini

Kùr delet gjënden nder dherat e ëmbel e nëng ëshit bër i zë mallv'rrini, pse shkul shkul ajò há edhe boten. Ture vát spovisen. Kur ján shùm t'çavatuar dhent e ven'e pin ujë mund i zër mallv'rrini. Dhent frihen. Per mos t'spovisjen i sanjarjen e bin'e i del nj'çik gjak e hér'e hér del'ja mund t'gavitohet (67).

TRADUZIONE

« Mallv'rrini »

Quando le pecore si trovano nei terreni dolci e non c'è erba si ammalano col « mallv'rrini », perché bruca bruca quella (pecora) toglie anche la terra. Col tempo muore. Quando le pecore sono molto sazie e vanno ad abbeverarsi possono contrarre la malattia. Le pecore si gonfiano. Per non farle morire facciamo dei salassi e così togliamo fuori un po' di sangue e piano piano la pecora potrà anche essere salvata.

— 52 —

Vrudhatina

Dhenvet i kallaret gavaca me ujë. Misht nëng ë t'mir, pse është gjithë me fucka uji (68).

« Vrudhatina »

« Vrudhatina ». Alle pecore scende il gozzo con acqua. La carne non è buona, perché è colma di fistole d'acqua.

— 53 —

Kur çahet këmba

Kur n'jdele, n'dash, n'dhi, n'shtjerr o n'kaciq çan n'këmbë, masari i vë tavelezit ndër këmb e i shtergon me gjalm're e pra, kur i zë sjet këmba, i nxier tavelet. Tavelezit janë bënë me kallm're e k'shiu këmba rri drejtë. Më perpara animalli ecen me tri këmb, pse njerën nëng mund e kumbisenj. Nëse ë pjak m'non më shumë t'sh'rohet (69).

TRADUZIONE

Quando si rompe una gamba

Quando una pecora, un montone, un agnello o un capretto rompe una gamba, il massaro mette le tavolette nella gamba e le stringe con lacci e poi quando si aggiusta si tolgono. Le tavolette sono fatte con canne e così la gamba (rotta) sta tesa. All'inizio l'animale cammina con tre piedi perché l'altro non può appoggiarlo. Se l'animale è vecchio dura di più a guarirsi.

— 54 —

Nj'dhi o nj'dele çikat

Animalli bëhet çikat pse ju zbarth'tin sit per katërratet: është si n'vëll ç'i ulet. Per t'e sh'ronj marr një gëlpërë me n'pë t'zi — jo t'bardh, pse vet penjit e zi ka n'virtut. Peu i bardh i vete kunder pse s'ka virtut. Marr këtë gëlpërë me penjit e zi e ngrohenj malen te zjarri. Lidhenj dhin o delen, me n'dór e mbanj e me jatren k'llas gëlpëren te siu e i helq vellin e vete te penjit. Prana me gërshëret i pres vellin e ja nxier e dhia o del'ja shrohet dhopna di ditë (70).

TRADUZIONE

Una capra o una pecora cieca

L'animale diventa cieco perché gli si sono imbiancati gli occhi per le cateratte: è come un velo che si abbassa. Per guarirlo prendo un ago con un filo nero — no bianco, perché solamente il filo nero ha una virtù. Il filo bianco va contrario, perché non ha virtù. Prendo questo ago col filo nero e riscaldo la punta al fuoco, Lego la capra o la pecora, con una mano la tengo e coll'altra infilo l'ago nell'occhio e tiro il velo infilato. Poi colle forbici taglio il velo e lo tolgo e la capra o la pecora si guarisce dopo due giorni.

IBRAHIM KODRA: Scanderbeg. Studi per un ritratto dell'Eroe. (Studime për një fytyrë të Skanderbegut).

IBRAHIM KODRA: Vizatim për një fytyrë të Skanderbegut.

Buza

Kur s'muren te buza sh'rohen me murga vali.

TRADUZIONE

La bocca

Quando si ammalano sulla bocca si guariscono con la feccia dell'olio.

NOTE

(55) La presente raccolta è una continuazione del saggio sullo stesso argomento da noi pubblicato su questa rivista. Cfr. ANTONIO BELLUSCI FRASNJOTI, *La pastorizia a Frascineto, Shêjzat*, anno VIII, gennaio-febbraio 1964, pp. 46-57; *Ibid.*, marzo-aprile 1964, pp. 90-97; *Ibid.*, anno IX, marzo-aprile 1965, pp. 121-131; *Ibid.*, maggio-giugno 1965, pp. 178-186; *Ibid.*, luglio-agosto 1965, pp. 250-256.

Per il metodo seguito in questo lavoro si confronti quanto da noi scritto su *Shêjzat*, 1965. nn. 3-4, pp. 121-122.

(56) Raccolta *Lal Viçenxi Cikllindoqit* (Bellusci Vincenzo di Antonio) nato in Ejanina di Frascineto nel 1908, di professione pastore ed ora bovaro. Sa leggere e scrivere. La descrizione è frutto di osservazione diretta sul proprio gregge e ci mostra come il pastore guarisce coi propri mezzi empirici le malattie del gregge. Data della trascrizione (= *D. d. t.*): 4-6-1963.

(57) Il pastore *Lal Ndoni Lluiparit* (Bellusci Antonio) ci precisa come viene curato l'animale colpito da afta epizootica nella bocca e nei piedi. Su questo nostro informatore cfr. nota (28) di *Shêjzat* 1965, nn. 3-4, p. 130.

(58) Si scava un fosso e si riempie di calce e lì dentro vengono fatte passare tutte le pecore malate. *D. d. t.*: 8-6-1963.

(59) L'acqua torbida bevuta dalla pecora, quando è molto assetata, causa l'ingrossamento della milza e muore. Racconta *Lal Ndoni Lluiparit* (vedi sopra n. 57). *D. d. t.*: 8-6-1963.

(60) Malattia delle pecore quando brucano erba con brina. Il male si manifesta nel collo e nei polmoni, che diventano verdi. Racconta *Lal Viçenxi Cikllindoqit* (vedi sopra nota 56). *D. d. t.*: 8-6-1963.

(61) Racconta *Cje Resja Ngjanit* (Policastro Teresa). Cfr. *Shêjzat*, IX, nn. 5-6, p. 185, nota 39. *D. d. t.*: 24-9-1967.

(62) E' una malattia che viene dall'aria guasta, dai mercati, dai cibi. Racconta *Lal Viçenxi Cikllindoqit* v. n. 56. *D. d. t.*: 5-6-1963.

(63) Racconta *Lal Ndoni Lluiparit* v. n. 57. Pronunziando questa formula la pecora si guarisce subito. *D. d. t.*: 8-6-1963.

(64) Si tratta di morsi di serpenti non velenosi. La parte gonfia viene sgonfiata strofinandola forte con un numero dispari di pietre. Soltanto il numero dispari ha una « virtù » particolare, capace di guarire il male. Racconta *Lal Viçenxi Cikllindoqit* (vedi nota 56 sopra). *D. d. t.*: 4-6-1963.

(65) Altri particolari forniti da *Lal Ndoni Llupiparit* (vedi nota 57 sopra). *D. d. t.*: 8-6-1963.

(66) Racconta *Lal Gustini Buz'dhelprit* (Giordano Agostino), nato a Frascinetto nel 1879. *D. d. t.*: 2-6-1963.

(67) Racconta *Lal Gustini Buz'dhelprit*. *D. d. t.*: 2-6-1963.

(68) Racconta *Lal Gustini Buz'dhelprit*. *D. d. t.*: 2-6-1963.

(69) Succede spesso che qualche animale si spezzi una gamba. Il pastore provvede da solo a curare che il piede ritorni sano. Racconta *Lal Ndoni Llupiparit* (v. n. 57 sopra). *D. d. t.*: 8-6-1963.

(70) Il pastore con ago e filo si accinge ad operare l'animale divenuto cieco. Nota la credenza che soltanto il filo nero ha una « virtù » particolare. Racconta *Lal Ndoni Llupiparit* (v. n. 57 sopra). *D. d. t.*: 8-6-1963.

...Ferdinando di Napoli, successo allora al re Alfonso, sollecitava l'aiuto del Castriota nelle sue guerre contro Giovanni duca di Angiò, in compenso dei soccorsi fornitigli dal padre e della sincera amicizia che questi gli aveva portato sempre. Ed il Castriota, con circa un migliaio (1) dei suoi veterani delle guerre musulmane, salpò da Durazzo alla volta della Puglia. Era il luglio dell'anno 1461. Ferdinando, stretto d'assedio dal Piccinino in Barletta, fu allora liberato ed ebbe modo di marciare nell'Abruzzo contro gli Sforzeschi, mentre il Castriota rimaneva nelle Puglie a far testa al Piccinino medesimo.

Gli Albanesi, montati su velocissimi cavalli, usi ai combattimenti di montagna, alle rapide incursioni, alla guerriglia pertinace e sanguinosa, incalzarono i nemici asserragliati a Trani, ad Andria e sotto Taranto. La cavalleria italiana del tempo, impacciata dalle pesanti armature, non poteva schermirsi da questi audacissimi corridori schipetari, che seminavano ovunque la strage e lo spavento (2).

---

(1) Secondo il PONTANO, i soldati condotti dal Castriota nelle Puglie sarebbero stati 700. (I, 42). Vedasi anche il BIEMMI, *op. cit.*, pag. 397.

(2) Nel bel mezzo del secolo XV, la comparsa in Italia degli Albanesi avvezzi a guerre rudi, a guerriglie feroci, deve aver sconcertato l'arte militare compassata del tempo.

L'eco di questi avvenimenti è riportata dal BIEMMI. « Il Piccinino, egli scrive, fece molte scaramucce ed alcuni leggeri attacchi contro gli Albanesi, senza che mai potessero gli eserciti ridursi ad una azione decisiva, a motivo della differente forma che una parte e l'altra usava nel combattere. Perché gli Italiani, montati sopra grossi cavalli tutti carichi e coperti di ferro e di rame, erano dal peso e dall'uso obbligati ad una ferma e consistente battaglia; all'incontro gli Albanesi, leggeri e spediti d'armi e di cavalli, e secondo la disciplina dei Turchi veloci e presti, tanto a correre sul nemico quanto a fuggirlo nel punto che avanzavano per caricarlo, avevano più della vagabonda che della stabile pugna. In questa massima, lo Scanderbeg deluse tutti gli sforzi che fece il Piccinino per venire seco alle prese; ove non v'ha dubbio che sarebbero stati vinti gli Albanesi, per essere ignudi d'ogni sorta d'armature ed esposti in tutto ai colpi ».

E. BARBARICH: *Albania (Monografia antropogeografica)*

Roma, Enrico Voghera editore, 1905, pag. 188

Konferenca e profesor Zef Valentinit në Universitetin e München-it

nga MARTIN CAMAJ

Zef Valentini, profesor i rregulltë për albanologji në Universitetin e Palermës, mbajti një ligjleratë më 19 fruer 1968 në Universitetin e München-it mbi temën: « *Mundësitë praktike të një fushate luftime së përgjithshme evropiane kundra turqve në kohën e Skanderbegut* ». Profesori Georg Stadtmüller iua paraqiti të pranishmëvet, shumica studjues të interesuem të landës që profesor Valentini do të trajtonte, historianin tanë, i cili me hollësi e përpikmëni të rrallë ka sqarue shumë tema të vështira të kësaj shkence, pothuajse në të gjitha degët e saja. Atë Valentini u përgëzue me studjuesit e pranishëm për kontributet e mëdha që janë tue dhanë në lamën e albanologjisë; mandej hyni në shkoqitjen e temës, të cilën në vijat e përgjithshme po e paraqesim këtu poshtë.

Bota shqiptare përkujton simjet me të drejtë Skanderbegun por si fatosin kombëtar, i cili si asnjë bir tjetër i Arbënisë diti të mbrojë atdheun e vet dhe njëkohësisht t'u japë bashkëvëllazënvët një ndërgjegje kombëtare. Asnjë shqiptar tjetër si Skanderbegu nuk qe në gjendje t'i japë vendit të vet një shkëlqim të tillë botnor, tue mos u kufizue vetëm në mbrojtjen e vendit të vet, por tue u bërë edhe mburojë e Evropës, ase si thoshin atë herë, i krishtënimit. Për një kesi trimi kishte nevojë Evropa. Papa Kalisti III i thotë: « *Kish të kisha ndonjë tjetër me aso zemre si të kam ty, s'do të na zente ngashrimi për Kështenimin!* ».

Evropa e asaj kohe kufizohej me botën arabo-turke në një ballë luftime 8.000 km.: tue u nisë prej brigjeve të Danubit, në drejtim të prendimit deri në Belgrad; këndej tue u ulë për jug deri në Greqi e Konstantinopull. Ky ballë luftime vijonte prap në drejtim të jugut tue mbarue në Gjaffa pranë Palestinës, për t'u siellë prap në krahun prendimor nëpër det deri në Algjer, tue kthye nalt përsëri kah Evropa e tue ça gadishullin hiberik prej lindjes në prendim.

Në vijën e parë ishin: Hungaria me gjithë rumunët, Bosnja, Serbia, Shqipnia, Greqia me gjithë Perandorinë Bizantine deri sa kjo qindroi, si dhe principatet dhe tokët kristiane të Egjeut; Mesdeti tjetër në atë kohë nuk kishte nevojë të madhe për rojë. Ballin hiberik e mbante Kastilja dhe deri dikund dhe Portugali.

Në vijën e dytë ishin Polonia, Perandoria Romane-Gjermane, Venediku, Ragusa, Shteti Papënor, Mbretënia Aragoneze-Napullitane. Këtu duhet vrejtë se Venediku tue pasë një pjesë të Shqipnisë, të Greqisë dhe t'Egjeut radhohnej në ballin e parë të luftës. E njëjta gjë mund të thuhet dhe për Gjenovën e Shtetin Papënor që kishin disa toka në Egjë.

Në ballin e tretë të luftës qindroshin të gjitha shtetet tjera të Evropës.

Ballet i luftës në pjesën hiberike dhe mesdetare nuk ishin shumë të shqetësuese sepse Kastilja e Portugali qindroshin kundra sulmeve arabe, të cilët nuk e kishin një vrull luftarak si turqit. Këta të fundit ishin tue arritë kulmin e fuqisë së tyre, por asgjamangut nuk e kishin një flotë aq të fortë, me të cilën të barshin një ushtri aq të madhe e të zaptoshin brigjet e Evropës Mesdetare. Por mundi me ato « fusta » kusare të përpijë një mbas një ishujt e Egjeut.

Plan i kryesor i Turqisë për të pushtue Evropën ishte kah toka, praktikisht nëpër Hungari, ku mund të gjente fushë të hapun pa ndeshë në pengimin e Danubit e të Karpatëve. Një plan i përgjithshëm mbrojtës evropian do të synonte pra përballimin e sulmit në Hungari dhe tue mbajtë gjallë frontin shqiptar, boshnjak e serb dhe njikohësisht tue trazue anëkëun anash nga brigjet e detit me trazime diversante. Sot duket gjë e thjeshtë, por për 25 vjetë për sa zgjati lufta e Skanderbegut nuk u kujtue kush të përtshinte me një sy krejt vijën e ballit të par. për të ardhë në një përfundim se në këtë mes lypsej të hartohej një plan organik mbrojtës. Vetëm një bashkim i të gjitha fuqive evropiane do të kishte vu në kushte të tilla Evropën të kuptojë drejt dhe lëvizjet e planet e anëkëut, për të mundë kështu të diktojë qëllimet e tija dhe qetësisht të marrë masat e duhuna.

Cilat ishin fuqitë që sendergjoshin mbrojtjen evropiane? Në vijën e parë ishte Mbretëria e Shkëlqyeshme Hungareze me prisë të shquem si Gjon Hunjadin e Mati Korvinin, si mos të kishte pasë përçamje të mbrendshme dhe një kërcënim të pandërpemë të Perandorisë Romane-Gjermane që synonte të bashkonte dhe këtë trevë në përvetësimin e kunorës së Shën Shtjetnit. Bosnja e Serbia ishin të detyruem t'u lajnë haraç turqëve, mun të delshin dhe në ushtri për të luftue krahas me ta. Kur u shpengue Bosnja, mbreti u gjet para përçamjeve të mbrendshme të Bogomilvet dhe të zotnive të vendit. Despotët e Serbisë s'ishin gjë tjetër vetëm një hije e mbretënvët të dikurshëm të Rashës.

Skanderbegu ishte trim dhe i zoti punës, por lidhja e kryezotave shqiptarë, që ishte fuqia e tij kryesore, ishte si vala e detit që shkon e vjen e shpërndahet. Për krah e mbas tij ishte Venediku, fuqi e madhe, por si bashkësi tregtare detare burimet e jetesës i kishte shi në ato sqele dhe toka, nëpër të cilat kaloshin dhe udhët e shkëmbimeve të mallnave, të pushtueme prej Turkut. Venediku pra nuk mund të siguronte me anën e flotës së vet qindresën e vendeve dhe miqve larg detit. Kryezotat e krishtenë të Greqisë dhe Perandoria e Konstantinopullit deri sa qindroi ishin në zhgattrim e sipër dhe popullsisë së tyre u mungonte shpesh shpirti luftarak.

Në vijën e dytë, Polonia kishte ngatrrësa e synime tjera; Perandoria me një Perandor që kishte fuqi thjeshtë presidenciale dhe nga ana tjetër e kërcënueme nga kryengritjet e pandërpeme të Husitëve të Bohemisë nuk mund t'i mblidhte zotat e feudëve tok për t'i hjedhë në një luftë të përbashkët. Republika veneciane posë turqve përballë do t'u rrinte gadi Milanit, Perandorisë që kishte në shpinë dhe Hungarisë e Napullit për bri, të gjithë me sy lakmues për t'i shkye ndonji krahinë. Papa kishte fuqi materiale shumë të pakta. Gjenova e Napulli ishin në grindje. Fuqi financiare të sigurtë kishte vetëm Venediku, por jo, si i thonë një fjale, pare me tretë, ase si bashkësi me një mendësi

tregtare që ishte, të vëjë plotësisht në rrezik burimet financiare nën kthetrat e turkut.

Në vijën e tretë, Evropës tjetër i mungonte ndjesia e bashkimit, që kishte prendue bashkë me periudhën e Kohës së Mesme, që e karakterizonte ideja mesjetare kristjane e Kryqëzatavet. Të vetmit që e ndieshin këtë shpirt ishin letrarët dhe klerikanët e shkëlqyeshëm. Por këta nuk ndikoshin në sunduesit makiavelistë të kohës.

Idesë evropiane të kështenimit ishte tue ia zanë vendin trajtimi i shteteve të mëdha unitare moderne me shkrimjen e feudeve të vogla në to. Këndeji zhvillohet dhe ai shpirt përqendruar i kombeve si galikanizma në Francë, gjermanizma antiromake në Gjermani, husitizma në Bohemi. Kjo ishte prirja e zhvillimit, por në të vertetë nii bashkësi të madhe, tue përjashtue Portugalin, Kastiljen e Aragonën, s'e kishte mbërritë kush.

Në një gjendje të tillë e vetmja fuqi me një shikim të gjanë e vullnet bashkimi evropian që kishte mbetë ishte Selia Shëite. Nuk mund të thuhet se bëni shumë, por përpjekjet e saj oenë përmbi fuqitë.

Pak fort bëni Martini V, Papë, i cili u dha mbas sistemimit të Shtetit Papënor mbas shregullimit që bëni saizma vëndimore.

Evgjeni IV, venedikë. Lindjen e kishte në shpirt, por niesa më e madhe e vepërtarisë së tij u përqendruar në atë përpjekje të famshme të Koncilit të Firencës që pati si qëllim bashkimin shpirtënor të Kishës Lindore e Vëndimore. Mbas kësaj mbërrimie do t'u bënte dhe bashkimi i fuqive landore. Ky Papë është dhe kriuesi i planit të flotës papënore për kryqëzatë. Në të ngjau dhe lufta e Varnës që mbaroi keq, sigurisht jo për faj të tij.

Nikolla V, Papë letrarë e artist, që të kishte mendue kurr për luftë në mos të kishte ndodhë papëritmas ngjarja e tmerrshme e pushtimit të Konstantinopolit me 1453. Atëherë Papa letrar me bindje të gjithë Evropës u bë Papë luftar. Shpallë kryqëzatën e në ato tri vietë iete ndërtoi flotën e parë papënore. Nikolla V vuni në lëvizje diplomacinë e financat papënore për armatimin e Evropës dhe për të forcue vijën e parë të ballit të luftës, si atë të Shpënisë.

Ja zuni vendin Kalisti III, mlaku i ziarrtë spaniol, që e trefishoi flotën dhe s'ia gjithë Evropën rahat me legata, nuna dhe kolektorë për të shtrëngue princat me u lidhë në kryqëzatë për të mbledhë luftarë e të holla. Nuk i tokoi të shohë suksesë të mëdha, por ai i doli hakut Evropës tue mbledhë për mbrojtjen e saj 300.000 florina dhe tue harxhue më se 700.000. Natërisht se hyni borxh, por ato ai i pagoi gjithmonë në kohë si burrë spaniol që ishte. Prapsenrap nau tri fitore kundra turave: një në Belgrad nën drejtimin e Gjon Huniadit e të Gjon Kastriotit, nii tjetër në Egrië të flotës së vet dhe të tretën në Shpëni kundra Hamzës Kastriotit, që u thye nga Skanderbegu. Këtij i dërgoi të holla dhe luftarë me nii ani të flotës. Prej Papëvet ky që miku më i madh i Skanderbegut.

Me 1458 ia zuni vendin Piu II, nieri diplomat, qëllimi i ietës së cilit u bë kryqëzata. Nieri planesh së mëdha, organizoi dhe nii kongres panevropian, por posë fialëve të thata nuk u muer asni vëndim dhe deshtoi. Atëherë vendosi të nisei vetë për luftë, me shpëresë se do ta merrshin mbërrapa fuqitë luftarake evropiane, nëmose prej marrje. Por

marrja aso kohe kishte cofë. Vetëm Venediku mbladhi flotën e vet për ta bashkue me atë të Papës, mbas ngjase për t'u nisë në drejtim të Shqipnisë. Por në Ankonë Papa vdiq.

Mbas tij erdh një venecjan tjetër, Pali II, i cili e pa të arësyeshme që mâ parë se të ndërmernte një veprimtari kundra pushtimit turk, të vente për fije financat e të organizonte shtetin. Ndërkaq dhe Skanderbegu vdiq dhe Venediku qe shtrëngue t'i lëshoi turkut gadi të tanë Shqipninë.

Si u pa, Evropa si Evropë, realisht tue e këqyrë çashtjen, s'ishte në gjendje t'i bânte ballë këtij pushtimi. Duhet pranue se së pakut Papët u përpoqen të mbashin nalt flamurin e qindresës dhe të veshin në lëvizje gjymtyrët e mpime të Evropës së coptueme për një ndërmarrje të gjithëmbarshme.

Krahas me Kryesinë e Kështenimit, tha tue përfundue prof. Valentini, vetëm një fuqi e vogël nën udhëheqjen e Skanderbegut e mbajti nalt flamurin e qindresës, pa tjetër me ndihmën e Venedikut e të Napullit, por sidomos me atë të Papëve që epshin e nuk lypshin, sepse ata posë qellimit për të cilin luftarët shqiptarë me shpatë në dorë « *bâshin dekën si me lé* » kishin dhe një ideal tjetër si krena të kështenimit.

Konferenca e prof. Valentinit u ndigjue nga të pranishmit me vemendje të madhe aq sa historiani prof. Georg Stadtmüller tha në fjalën përfunduese se çdo imtësi e kësaj paraqitje len me kuptue kompetencën e dijetarit që tash katërdhetë vjetë gjurmon nëpër arkivet e Romës, të Venedikut dhe Milanit.

Fryt i kësaj pune janë dhe tri vëllimet me dokumenta që dolën prej shtypit me komente e hymje në gjuhën latine, bâ prej Zef Valentinit. Kjo ndërmarrje madhështore, e mbështetun prej shumë institucioneve shkencore të nalta, do të vijojë tue arritë mbrenda pak vjetëve në numërin e vëllimit XX (e njizetë).

... La seule chose qui soit immuable chez les Albansais, c'est la passion de l'indépendance et de la gloire. Cette passion de la gloire est le trait dominant de leur caractère et la source de leur héroïsme; c'est la terre des héros dans tous les temps. Leur héroïsme se trompe quelquefois d'objet et prend le pillage pour l'ambition. On conçoit qu'Homère y ait trouvé Achille; la Grèce, Alexandre; les Turcs, Scander-Beg, homme de même race, de même sang et de même génie.

A. DE LAMARTINE: *Histoire de la Turquie*
Tome Deuxième - Paris, 1855, pag. 59

CHANSON ALBANAISE

---

par FERNAND HAUSER

*Ah! si jamais la liberté,
De notre sol était bannie,
C'est, Albanais, que nous aurions quitté
Jusqu'au dernier, la terre d'Albanie!*

*Les peuples des Balkans dressent leurs étendards,
Les esclaves se lèvent;
A notre tour, ô montagnards,
De réaliser notre rêve!*

*Skanderbeg a battu jadis Mehemmet II
Le vainqueur de Byzance!
Nous avons comme nos aïeux
Maintenu les Turcs à distance.*

*Si les fers ottomans sont désormais brisés
Qu'on n'en forge pas d'autres!
Ne nous laissons pas écraser
Et pour nos chefs, prenons des nôtres!*

*Ah! si jamais la liberté,
De notre sol était bannie,
C'est, Albanais, que nous aurions quitté
Jusqu'au dernier, la terre d'Albanie!...*

(Extrait du livre poétique *Les Balkaniques*,
p. 127, Paris, 1913)

Nepër vullajt e “Shêjzavet”

(vijon nga Numri 9-12, Vjeti XI (1967), faqe 378)

nga KARL GURAKUQI

60. — MARIANNINA BELLIZZI. « Follëndinia » (« Shêjzat », Vjeti III, Nr. 7-8 (1959), faqe 285-287). Ndër sâ zakone të lashta arbreshe, qi ruhen me zili, âsht punimi i pëlhuravet n'argali (tezgjah). Edhë sot, grât e vajzat arbreshe të katundit Frasnitë (Kalabri) përgatisin pajën e nusevet me ketë vegël primitive, shajakun (follondinjën), qi e shesin në treg për të ndihmue ekonomin e familjes. Në Frasnitë (po flasin vetëm për ket fshat, pse aty kemi pasë rasë të shofim nji argali) dikur ká pasë tufa të mëdhaja dhenësh; grueja arbreshe e përdorte leshin e deleveve për shum shërbime; mbasi e lante me shum kujdes, e tierte tue nxjerrë pëjna për të punue shajakun. Mirrej edhë me punimin e mundafshit e të pambukut.

Zojusha Bellizzi përhkruen n'artikullin e vet argalin në të gjitha pjesët, të cilat na i jep në gjuhën arbrishte, kursë artikulli âsht shkruet italisht; këto pjesë janë: 1. *drasa* (ndêjsja), 2. *shulet* (e pëlhurës), 3. *mitaret* (liqt), 4. *krëheri* (krahni), 5. *folosteni* (it. battente del telaio sul tessuto), 6. *sgjetëza* (meqiku, sovajka), 7. *masuri*, 8. *golet* (gojët), 9. *stilazit*, 10. *këmbët*.

Zojusha Bellizzi na jep edhë nji kângë arbreshe me përkthimin italisht, të cilën e këndon vashëza tue bâ pëlhurë e tue pá ândrra me sý çelë, ândrrat e nusiis e t'annis.

61. — JOBI. « Mbë Shën Mëri Pulin » (« Shêjzat », Vjeti II, Nr. 9-10 (1958), faqe 308-310). Revista « Shêjzat » pret e qet Arbreshët e Kalabris tue u bâ vend shkrimevet të tyne. Jobi na përhkruen nji shtegtim për në Shën Mërin e Pulinit, nji shêjtnore, ku çdo vjet venë Arbreshët me shumicë për të krye nji devocjon të vjetër. Bukurit e Pulinit janë të panumërta; ká « sheshe me lule të mერთura (t'erandëshme), ká barëra jatrishë (mjekimesh), ká kronje e pila me bredhe të lertë (të lartë), ká shkoza e fage (aha), me krekëza (krekë, bot. *acer campestre*) fjetëgjerë, kurr të parë ndër dhera të tjerë »... Përhkrimi i Jobit âsht krejt i natyrshëm, âsht nji pasqyrë e së folmes arbreshe të Kalabris.

62. — NAÇO ZHULATI. (« Shêjzat », Vjeti III i botimit (1959), Nr. 9-10, faqe 340-349). Në ket studim prof. Zhulati parashtron të metat e abetarevet shqipe qi janë botue deri sot dhe paraqet parimet për përpilimin e nji Abetari Pedagogjik. Studimi ká si titull « Të metat e Abetarit shqip dhe nevoja për nji Abetar Pedagogjik ». Studimi ndahet në shum nëntituj, të cilët na tregojnë mbrendin e bisedimit; fillon me kuptimin e fjalës « Abetar », trajtat me të cilat âsht quejtë nga shkrimtarët e ndryshëm shqiptarë, pastaj flet për parimet e Abetarit Peda-

gogjik, për metodat e reja e të vjetra, d.m.th. për metodat moderne që quhen edhe analitike, dhe për ato të vjetrat, klasike asë sintetike. Vijon e flet për parimet e orthografisë, për teknikën e metodës globale e më në fund, me dy fjalë, e mpron sistemin që sot zbatohet në botën kulturore. Këtë metodë, thotë, e ka përdorë për 15 vjetë me radhë në Turkin e Kemal Atatürkut me përfundime të dobishme.

63. — CIRO GIANNELLI. « *Spigolature di storia Ecclesiastica Albanese e italo-albanese* ». (« *Shëjzat* », Vjeti IV i botimit (1960), Nr. 1-2, faqe 3-19). Këtij studimi dokumentar i bënë një parathënie të meritueshme prof. Zef Skiroi jun. Po nxjerrim prej saj disa pika jetëshkrimore të prof. Giannelli-t: veprimi si profesor i latinishtes dhe i greqishtes në licën e Zarës (1928); simbas proponimit të Silvio G. Mercati-t, shërbeu në Bibliotekën Vatikane (1929-1955); që profesor universiteti dhe drejtues i Institutit të Studimeve Bizantine dhe neolenike të Romës deri në ditën që vdiq me 3 dhjetor 1959. Në Bibliotekën Vatikane përshkroi me qinda kodeksa, mblodhi, interpretoi dhe u kujdes që të botohen me shumicë dokumenta t'Italis jugore, përgatiti një botim të njëj Meshari romak në gjuhën serbo-kroate të shekullit XVI.

Përpara se të vdiste shkroi artikullin « *Spigolature* »; e la gatë mbí tryellën e punës, tue shenu që t'i dorzohej Koliqit për « *Shëjzat* ». Qellimi i auktorit ishte që të vijonte në ket studim, që që i pari i njëj serije së gjatë, por mjerisht edhe i fundit. Këtu përmbledhen disa dokumenta të nxjerrun në Bibliotekën Vatikane që përshkruajnë gjendjen kishtarë shqiptarë të veriut prej vjetit 1565 deri në vjetin 1580.

64. — ROSA MEOLI. « *Due poeti italiani che cantano le gesta di Skanderbeg: Margherita Sarrocchi - Baldassare Scaramelli* ». (« *Shëjzat* », Vjeti V i botimit (1961), Nr. 3-4, faqe 96-104 dhe Nr. 5-6, faqe 180-184). Zojusha Rosa Meoli e fillon artikullin e vet me këto fjalë: « *le lunghe lotte sostenute da Giorgio Castriota, detto Skanderbeg, contro i Turchi, non mancarono di allettare anche la poetessa Margherita Sarrocchi* (nata verso la metà del XVI secolo), *che scrisse un poema intitolato SKANDERBEIDE* ». Disa këngë të këtij poemi (nëndë të parat, një përmbledhje e këngës së dhetë e të njimbëdhetë, një përmbledhje e këngës XIII e një pjesë e këngës XIV deri në fund) janë botue për të parën herë në vjetin 1606 në Romë, kursë botimi i dytë u bënë në Romë, në vjetin 1623.

« SKANDERBEIDA » zën fill me një thirrje drejtue Zânës, që është tipike e gjinis epike, që t'a ndihmojë për t'i bënë të pavdekshme punët krëshnike të Fatosit Shqiptar, luftat e tija kundra Muratit të II në Krujë, dhe mbarimin fati t'Otomanit. Në leximin e këngës së parë mund të vrehim menjherë gërshetimin historik të nxjerrun pak a shum nga vepra mbí Gjergj Kastriotin, shkruar prej Marin Barletit, priftit shkodran, dhe nga gojdhâna e nga fantazija e shkrimtares. Ndërmjet karakteristikave poetike, vlen të përmendet, pikësëpari, shija e gjashtëqindit, manija e shprehjes me anë metaforash të teprueme. Zojusha Meoli i përforcon thënjet e veta tue na falë mjaft strofa nga vepra e Margherita Sarrocchi-t.

Gjykimet e zojushës Meoli mbí poemën e Skandërbeut janë të

peshueme; na japin një idë mbi vlefshën e tij; ndër sá të tjera, jep ket gjykim, qi po e riprodhojmë tekstualisht: «... dal non aver la poetessa compreso a pieno il mondo spirituale albanese, deriva la mancanza di costruzione solida e poderosa, necessaria per l'argomento intrapreso».

Vepra e dytë, qi trajtohet nga zojusha Meoli, ká si titull: «*Due canti del poema eroico di Scanderbeg*»; auktori i saj áshht Baldassare Scaramelli. Edhë ky poem i përket vjetit 1635, thuejse i sê njajtës kohë sê «*Skanderbeides*». Auktori pat shkruar një libër me titullin «*Il Giudizio d'un nuovo Paride*» dhe një tjetër, ku janë dy këngë të poemit eroik mbi Skandërbën. Zojusha Meoli thotë se ká mujtë me gjetë lajme shum të pakta mbi auktordin dhe mbi veprën e tij; me gjith këtë... «*possiamo con sicurezza affermare che solo due canti, e precisamente il primo e il settimo, furono pubblicati del poema su Scanderbeg*». Zojusha vijon e thotë se Scaramelli i u vù punës pá pasë një idë të caktueme mbi sá do të shkruente; shum elemente na tregojnë se kemi përpara nesh një vepër të nisun pá ndonji qellim të prëm e pá dijtë se ku do të dilte. Nuk mund të thohet n'asnji mënyrë qi këto këngë mund t'u afrohen atyne qi në Shqipni e gjetiu i janë kushtue Kreshnikut të Madh: në këto të fundit theksohen luftat kundra anmikut turk, besa n'idealet e Shqiptarit, dashunija e familjes, nderimi i atyne luftarve qi e pëcollën Kastriotin në të gjitha ndërmarret luftarake.

Vepra për të cilën folëm, áshht shum e rrallë; mund të shifet në Bibliotekën Kombtare Universitare të Torino-s.

65. — NIK FOFU. «*Tradita arbreshe*» («*Shëzjat*», Vjeti V i botimit (1961), Nr. 3-4, faqe 108-111). Me një gjuhë arbreshe të kup-tueshme e të pastër nga fjalët italjane, Nik Fofu na bân të njoftuna trí tradita të katundit Shën Benedikt Ullano (Kalabris). Ky fshat ká dymijë e pesëqind banorë, dikúr qendër kulturore e Arbreshvet; sot, gadi si të gjitha katundet arbreshe të Kalabris, mban të gjalla, përveç gjuhës, traditat shqiptare. Ndër këto vlen të përmendet «*kreshma*»: në dritoret e shtëpijavet varen kuklla, të stolisuna me mvshjen arbreshe, me *xhipin*, pá ngjyra të ndezta, shpesh herë në ngjyrë të zezë (áshht kohë krezhmish, kohë pendese); kukllat mbajnë në brez furkën dhe boshtin; në vend të këmbvet u vùhet një kërtollë. Ky zakon përshkruhet me përpikni nga artikull-shkruesi.

Një tjetër traditë qi áshht ruejtë me kujdes deri në ditën e sotme, áshht kremtimi i mojit të *marsit*: ditën e fundit të këtij moji, barijt e rij marrin një shkop, i varin kumbonët e dhënvet, dhe tue e tundë me një zhurmë të madhe sá me të shurdhue veshët, sillen nepër katund, shtëpi në shtëpi, hynë mbrenda, bredhin nepër oda tue këndue, tue i urue asaj shtëpije *marsin* me të gjitha të mirat.

I treti zakon, i përshkruem nga Nik Fofu, janë *magàrat* (shtrigat, magjistaret): çdo të hânë, të mërkurë dhe të premtë të marsit, mbasi të prendoje dielli, ndigjohen trokitje dritoresh; janë grát qi mbyllin *parathirret* (dritoret), pse kanë frigë se mos hynë mbrenda shtrigat, të cilat therin foshnjat, apo i pijnë gjakun vajzës në djep mbas veshit. Áshht për t'u vretjtë se populli beson se shtrigat janë grá të gjalla, aso të këqijash; nuk janë qënje fantastike, por të vërteta.

«*Kalundi*» nga Nik Fofu («*Shëzjat*», Vjeti VI i botimit (1962), Nr. 1-2, faqe 35-38). Një legjendë mbi themelimin e njij katundi të ri

në vendin e atij të vjetri, të prishun e të shembun nga një rrëxojë mali, nga një leranë. Tregimi është si një përrallë që të tërheq; do t'ishte edhe më tërheqës, po mos të pengohej leximi nga fjalët e rralla arbreshe, që nuk gjenden as në fjaluer. Nik Fofu do të kishte bërë mirë, po t'i kishte radhitë këto fjalë me spjegimet e duhuna, ashtu sikurse ka bërë në përshkrimin e traditave arbreshe, për të cilat folëm në pjesën e parë të këtij numri 65.

66. — NUHI ABDIU. « *Bora e Hershme* » (« *Shëzjat* », Vjetri V i botimit (1961)). Po përshkruejmë këtu fjalët me të cilat redaksija e « *Shëzjave* » e përcjell ket shkrim të këtij djaloshi, të cilin rrebeshi që i rra Atdheut, e përplasi në rrugët e botës. « Me gëzim po botojmë këtë vjershë në prozë të një djaloshi të mërguem ... ket botim duhet t'a marrim vetëm si një nxitje mos me e braktisë as mësimin e gjuhës amtare as leximet shqipe në gomën e vucjtjevet ku mbyti atë e të riyt të tierë t'onë mërgimi. Ai, tue lënë vendin e vet me *kërkue lirin*, e cila i kushtoi dhe po i kushton travajë e ngashrime të forta, nuk humbi shijen e artit letrár dhe, në *zhurmë e në pështjellim të kampevet, shfren ndiesit e veta në shqipe t'adhurueme* »...

67. — DOMENICO LICURSI. « *Contributo italo-albanese all'unità italiana* » (« *Shëzjat* », Vjetri V i botimit (1961), faqe 261-262, Nr. 7-8). Me pak fjalë, shkruet italisht, arbreshi Domenico Licursi përkujtton të 117^{tin} qindvjetuet të martirizimit t'Arbreshit *Raffaele Camodeca* në luftë për njësin italjane. Arbreshët janë krenarë për ndihmesën që ata dhanë në mprojtje të të drejtave kombtare italjane, për çashtien e njësimin e të vetëqeverimit t'Italis. Artikull-shkruesi flet për kryengritjen e vjetit 1844, kur u flijuen për ket qellim *Camodeca* nga katundi *Castroregio* bashkë me shumë arbreshë të tjerë, të cilët dhanë shembull trimnije e vetëmohimi.

68. — GIOZAFAT FRASHINI. « *Katundi im* » (« *Shëzjat* », Vjetri V i botimit (1961), Nr. 9-10, faqe 323-325). *Giozafat Frashini* — na tregon redaksija e Revistës — ka lé në katundin arbresh *Acquaformosa* (arbrisht *Firmoza* apo *Firmoçka*), në djecezin e Lungro-s (Kalabri) me 30 tetuet 1907. Ka një meritim të posaçëm në hartimet e veta poetike, pse na riprodhon besnikisht të folmen e katundit të vet. Frymzimi i tij mbështetet në vegimet panoramike e në rrethanat e banorvet të katundit të lindjes. Në vjershat e tija, të thjeshta e të natyrshme, vrehet nderimi që ai ushqen për traditat bujare t'Atdheut të zanafillës, dhe mirëkuptimi i vucjtjevet të njerzvet t'ulët e të pá përkrashje. Vjersha, që Revista boton në faqet e veta, me titullin « *Katundi im* », këndon bukurit dhe malet e Firmozës, katund tërheqës në rranzat e malit *Pollino*, rrethue me pyje e kroje. Ndonsë vjersha nuk ka aq shumë nevojë për spjegime, pse është hartue me fjalë të thjeshta e popullore, Frashini i ka vù pranë edhe përthimin italisht, për t'a bërë edhe më të kuptueshme për ata Shqiptarë që nuk janë të familjarizuem me arbrishten.

« *Legjenda të Martin Camaj* » nga Giozafat Frashino (« *Shëzjat* », Vjetri VIII i botimit (1964), Nr. 3-4, faqe 131). Administrata e Revistës, me qellim që të përhapë leximin shqip, u ka dërgue pajtimtarvet të vet

librin « *Legjenda* » të Martin Camajt. Giozafat Frashini, si falënderim, i shkruen përpiluesit të « *Legjendave* » një letër arbrisht, një pjesë të së cilës po e riprodhojmë këtu: « ... *Legjenda të siell një të mbiedhur kultimesh, që i rrin afër, atirve populllore, e me një gluhë të hulluar që ish i pritur vet ka (nga) një shkrimtar i zgjedhur si Camaj, janë mose të rea. Gjith vendet e Shqiperis, vendet që Camaj shkeli kur ish i vëgël e i madh, nëng ka si t'i harronj e i kulton virteta me ëmbilsit si gjithë ata që kan një zëmër të madhe* »...

« *Jeronim De Rada - De Rada si kijé i kultuar ka ú* ». Nga Giozafat Frascino (« *Shêjzat* », Vjeti VIII i botimit (1964), Nr. 7-10, faqe 290-291). Nji vjershë, shkruet në rasën e 150 vjetorit të lindjes së Poetit Arbresh; për Shqiptarët mjaft e vështirë për t'u kuptue nga përdorimi i fjalvet qi nuk i kemi gjetë në Fjaluer; as Arbreshët vetë s'kanë ditë të na shtjellojnë disá prej tyne. Do të kishte qënë nevoja e spjegimit të tyne, asë sëpaku t'u ishin vù pranë përgjegjset në gjuhën italjane.

« *Dhietëvjeteri i Rivistës SHËJZAT* » nga Jozafat Frascino (« *Shêjzat* », Vjeti X i botimit (1966), faqe 546-547). Edhë Jozafat Frascino mori pjesë në gëzimin e Familjes së « *Shêjzavet* » për dhietëvjeterin e jetës së tyne, tue u urue këtyne jetë të gjatë « *na dhoft (dhashtë) si na dha njera nanë një dritë sa më e madhe mund jet ket letërsia jon e na rroft shum e shum vitra* ».

69. — GIOVANNI MELE, *Vescovo*. « *Al Poeta Albanese Padre Giorgio Fishta* » in occasione del ventunesimo anniversario della morte e del novantesimo anniversario della nascita. (« *Shêjzat* », Vjeti V i botimit (1961), Nr. 11-12, faqe 384). Epishkopi Arbresh i Ungrës ásht i njoftun në rrethet kulturore-letrare për hartimet poetike në gjuhën italjane plot njomsí dhe trill. Nuk mungoi t'i kushtojë Poetit Kombtár, Fishtës, një tingllim në rasën e njizetenjvjetorit të vdekjes dhe të nândëdhjetëvjeterit të lindjes.

70. — P. TEODORO MINISCI, *Archimandrita*. « *Il mio incontro con Padre Fishta* » (« *Shêjzat* », Vjeti V (1961), Nr. 11-12, faqe 392-394). Tue përkujtue At Fishtën, të Madhin Poet shqiptár, Arhimandrit Minisci, përshekruen takimin e parë me Të, rasësisht, në nji rrugë të Tiranës në vjetin 1940, në verë. At Fishta ishte në karrocë — thotë Arhimandriti — e posá më pau, më báni shéj me dorë qi t'afroheshem e të zëjshem vend pranë Tij. « *Mi vedo tanto piccolo — shkruen Shkëlqesa e Tij — pur avvolto nell'ampio abito ecclesiastico orientale dalle larghe maniche e il cappello cilindrico sul capo, seduto accanto al più grande figlio dell'Albania contemporanea in umile saio francescano, stretto ai fianchi dal cordone del Poverello d'Assisi.* ». Në fundin e atij vjeti fikej jeta e kësaj fytyre së shkëlqyeshme shqiptare: « *Muoio sereno perché ho lavorato per la Fede e per la Patria; lascio a voi giovani la raccomandazione che voi pure lavoriate per la Fede e per la Patria* ». Këto fjalë të testamentit të Tij shpirtnuer përfshijnë krejt jetën e At Fishtës dhe misjonin me të cilin qe ngarkue nga Provanija në periudhën e zhvillimit jetsuer të kombit shqiptár. Në çdo ngjarje t'Atdheut të vet, Fishta mori pjesë si personalitet i radhës së parë: posá i u ngarkue drejtimi i shkollavet fretnore në Shkodër, nuk i u tremb syni dhe shtëni në to mësimin e shqipes, tue i bã ball qeveris

turke të vendit, e cila kërkonte të shuente në rrëjë çdo ndiesi kombtare.

Shkëlqesa Minisci çekë n'artikullin e vet të shkurtë veprimtarin politike e letrare të Fishtës; flet për Të me një dashuri të veçantë e të ndieme, me atë dashuri, me të cilën është rrethue nga të gjithë Shqiptarët, pa dallim klase, kulture a besimi, pse në shpirtin e Tij pasqyroheshin ndiesit e të gjithvet. Mue m'është mbushë mendja — përfundon Arhimandriti — se kështu do të jetë për gjithnji mbasi të kalojë stuhija e ngjallun nga mohuesit e pandërngjegjeshëm t'atyne vlerave shpirtnore qi kanë qënë e do të jenë gjithmonë visari më i shëjtë i njeriut.

« *Appunti di storia ecclesiastica Albanese* » dalle origini cristiane alla costituzione della Chiesa ortodossa autocefala di Archim. Teodoro Minisci (« *Shëjzat* », Vjeti X i botimit (1966), Nr. 9-12, faqe 311-314). Sikursë e tregon vetë titulli, Arhimandrit Minisci shkruen shkurtimisht historin kishtare shqiptare, tue na dhënë shum pika me rëndësi mbi zanafillën e krishtënitimit në Shqipëri; kisha e krishtënë shqiptare fillon në kohën e Apostujvet: Shën Pali mërrijti në kufijt e Iliris, tue u përshkue nepër Macedoni dhe nepër Epir; n'udhëtimin e tretë apostolik mërrijti deri në brigjet e Adriatikut, tue u përshkue nepër Rrugën Egnatia, prej lindjes në prenim. Mbas shekullit XIII Shqiptarët, tue shkundë pushtimin e huej, mbetën nën sundimin e princave të vendit: Topijajt, Muzakajt, Balshajt, Dukagjinast e Kastriotët. Dijmë se për t'u shkëputë krejtësisht nga Serbët, Balsha e të bijt e këtij, qi ishin orthodoxës, përqafuen besimin katolik bashkë me ritin latin; këta u shkërbyen (imituen) prej shtetasvet të vet në verin e Shqipëris; po kështu vepruen Dukagjinast dhe Kastrioti në vjetin 1400.

Mbas kësaj parathënjeje, Arhimandriti Minisci vjen te themelimi i Kishës autoqefale orthodoxe shqiptare, qi ngjau në gushtin e vjetit 1922 në Berat; dekreti i njohjes së kësaj Kise autonome ka datën e 12 prillit 1937 nga ana e Patriarkut të Konstantinopoli-t, Benjaminit.

71. — MIRCEA POPESCU. « *Incontro romano della cultura* » (Roma, 11-12-13 maj 1962) në « *Shëjzat* », Vjeti VI i botimit (1962), Nr. 5-6, faqe 203-207. Në ket takim kulture, mbajtur në Romë, morën pjesë disa nga lytyrat më në shëj të botës kulturore prenimore. Në një kongres të tillë nuk mund të mungonte pjesëmarrja e t'ikunvet prej andej gardhit të hekurt, d.m.th. të disa eksponentave t'asaj kulture t'Europës qendërlindore e të Ballkanit, e cila sot është shtërngue t'i nënshtrohet njëj doktrine së ré, e cila i zën frymën çdo çfaqjeje kulturore qi nuk është marksizëm-leninizëm. Në ket Kongres shquhen — shkruen Mircea Popescu — personalitete të nalta të kulturës, si p.sh. poeti shqiptar *Ernest Koliqi*, profesor i Universitetit të Romës, romancjeri rumun *Vintila Horia*, çmimi « Goncourt » për romanin « *Perendija ka lé në mërgim* », qi është përkthye në gjuhët më kryesore europjane, shkrimtari i përmendun rumun, *George Uscatescu*, profesorë *Nicola Iliescu* i Universitetit Harvard, dhe vetë *Mircea Popescu*.

Personaliteti, qi i ka dhënë tonin Kongresit, ka qënë, pa dyshim, filozofi, romancjeri e komedjografi francez *Gabriel Marcel*. Ndër personalitetet italjane u dalluen dramaturgu katolik *Diego Fabbri*, i cili shqyrtoi lidhjet ndërmyet « *Theatrit dhe Traditës* »; pastaj shkrimtari *Giano Accame*, i cili, me një relacjon të shkëlqyeshëm, dokumentoi se pozita e njerzvet të kulturës, është e vjetrueme dhe e kapërcyeme nën

çdo pikëpamje. Në fillim të punimevet të Kongresit mori fjalën profesor i italian *Nicola Francesco Cimmino*, i cili nënvizoi nevojën themeltare të kohës s'onë, qi është, pá tjetër, ajo e shkëputjes nga konformizmi materjalist nënmin e vleftavet të traditës.

Në ket Kongres ndërkombtar nuk do të mungonte përfaqesuesi i kulturës shqiptare, *Ernest Koliqi*, i cili, me një kjartësi fjale, radhiti zhvillimin e ngjarjevet, të cilat, për shkak të mos-interesimit prendimuer, shkaktuen robnimin e Shqipnis, shkëputjen e saj të përkohëshme nga radha e vleravet europjane, nga të cilat është e drejtueme, edhe sot, ndonsë nën diktaturën komuniste.

« *L'Albania al VII Congresso Internazionale della Società Accademica Romena* » di Mircea Popescu. (« *Shëjzat* », Vjeti VII i botimit (1963), faqe 372-374). Për arsyea qi dihen prej gjithkuj, njerzit e kulturës rumene, tue mos mujtë të zhvillojnë veprimtarin e vet kulturore simbas natyrës, karakterit dhe traditavet shekullore, mbrenda në Rumeni, kanë gjetë strehim jashta atdheut. Qysh prej vjetit 1957 mërgimtarët rumenë u mblodhën rreth « *Shoqnis Akademike Rumene* », e cila ka për qellim të vijoje, përsá e lejojné kushtet e mërgimit, veprimtarin e Akademís së Vjetër Rumune, e cila ka pasë meritime shumë të mëdhaja. Çdo vjet takohen këta mërgimtarë, në qendra të ndryshme të prendimit, me kolegët e vet të huej dhe zbashku rrahin pikëpamjet e veta të shumnduershme. Vjetin e kaluem u mblodhën në London; simjet mbledhja e tyne u bā në Nijmegen me programin e paracaktuem: « *Kultura e përgjithëshme dhe origjinaliteti kombtar* ». Punimet e Kongresit u zhvilluen n'universitetin e vendit.

Prof. Mircea Popescu nënvizon n'artikullin e vet pranin dhe pjesëmarrjen në punimet të dy personaliteve shqiptare, të *prof. Koliqit*, shkencatár e poet dhe të shkëlqesës *Dhimitër Beratit*, ish-ministër i Shqipnis në Bukuresht dhe mik i Rumunvet tash sá vjetë, d.m.th. prej asaj kohe kúr bāheshin planet për krijimin e njëj Shqipnije së lirë, të pamvarme e demokrate. Të dy këta Shqiptarë të shkëlqyeshëm deshtën të theksojnë e të shprehin mirënjoftësin e popullit shqiptár për mirëpritjen e për ndihmat e dhánuna nga Rumeniya atdhetarvet shqiptarë, qi themeluen shtetin e rí të Shqipnis. Problemi i rrahun nga prof. Koliqi në kumtesën e vet pat për titull « *Rrymat tradicjonalistike në letërsin shqipe të Kosmetit* ». Shkëlqesa Beratti, tue folë rumanisht, përkujtoi Bukureshtin e dikurshëm, të kohës së lumtun të lirís, të pasunis e të miksís.

72. — MARGHERITA SAVOJARDO. « *Tradizioni popolari italo-albanesi* » (« *Shëjzat* », Vjeti VI i botimit (1962), faqe 278-282). Zojusha SavojarDO e fillon artikullin e vet tue thánë se edhe Shqiptarët e Italis, në një farë mënyre, janë të frymzuem prej shpirtit të *Kanunit*; me të vërtetë ata, instinktivisht u mbahen besnikë atyne rregullave shumë vjetra. Mprojtja e nderit, fjala e dhánun, mikpritja janë dhe jetojnë edhe sot pranë Arbreshvet. Për të vërtetue atë qi pohon, zojusha SavojarDO paraqet disá shembuj, të nxjerrun nga e folmja arbreshe: « *Mbaj fjalën, se ké nderë* », thonë Arbreshët, qi i përgjigjet fjalës s'urtë, qi është shumë e përhapun në të gjithë, e qi thotë: « *Nga del fjala del shpirti* ». « *Besa* », qi është njëna ndër rregullat kryesore të *Kanunit*, është një ndër motivet má të përhapuna në novelistikën arbreshe; *besa* është

motivi frymzues i *Konstantinut* dhe i *Doruntinës*, i cili në Lungro, në trajtë novele, nuk është tjetër veçse përkthimi në prozë i njëj kânge shumë të vjetër, qi edhe sot përkujtohet në kolonit arbreshe t'Italis.

Ndiesija e mikpritjes është, për Arbreshët, e shëjtë, sikursë mund të vrehet në përrallat: « *In Zoti Krisht e tre vullëzër* » qi është një përrallë, ku dy vëllazën ndeshkohen rrebtësisht, pse kanë shkelë ligjën qi çdo Shqipëtar i mirë lipset t'a nderojë: *mikpritjen*.

Artikull-shkruesja e mbyllë studimin e vet tue çekë shprehjet e mallkimevet qi janë një çfaqje piroteknike kúr Arbreshi, i shtëmë nga zemrimi, fillon e shán dhe mallkon. Janë fraza shumë these e të rânda, qi na dishmojnë përherë mâ tepër forcën e gjuhës dhe ndiesin artistike t'Arbreshit.

73. — MARIA QUADRACCIA. « *Bardha de Tëmal* » (« *Shëzjat* », Vjeti VI i botimit (1962), Nr. 9-10, faqe 338-347). Pak kush e din se vepra kryesore e Pashko Vasës është një libër frangisht me titullin « *Bardha e Temalit* », botue në vjetin 1890 nga « *Nouvelle Librairie Albert Savina* » me pseudonimin *Albanus Albano*. Ngjarja qi tregohet në ket roman zhvillohet në Shkodër e në Malcín e Madhe. Shkodra është qyteti i lindjes së Vaso Pashës, auktorit të vjershës shumë të përmendun « *O moj Shqipni, e mjera Shqipni!* », prandej auktori në kapitën e parë të romanit na jep një pasqyrë të saktë mbí ket qytet shumë të vjetër dhe mbí rrethanat, në të cilat ndodhë ngjarja. « Stili i auktorit — thotë zojusha Quadraccia — është i thjeshtë, i plantë; me një frangishte të përsosun, Pashko Vasa e merr për dorë lexuesin, dhe me njerzi, me shije, e shpjen në botën e popullit të vet ».

Me pak fjalë vizaton historin e qytetit të Shkodrës, qi për herën e parë përmendet prej Plinit. Ky qytet, qi pat qënë gjithmonë kryevendi i visevet qi e rrethojnë, qe pushtue prej Romakvet në vjetin 219 para Krishtit.

Veprimi i romanit fillon me një skenë tërheqse të jetës shkodrane: një grumbull i madh grësh dhe burrash argtohet tue vretjtë pehlivanin dhe kërcimet e jevgjet, kur qe, papritmas, të gjith ngarendin për të dalë nga qyteti; gjindja kërkon të shofë *Bardhën*, nusen e ré shkodrane, martue me një bajraktár, e cila për herën e parë mbas martesës, po vînte në gjiní, në shtëpin e prindvet të vet. I shoqi, Luli, nga Temali, është një djalosh trim dhe gjaknxehtë, qi ândrron të bâhet i përmendun me punë trimnije. Dishiri për t'u ndá në shêj e kishte shtëy të mirrte për grue një vajzë të qytetit. Por, me ketë martesë, ai kishte shkaktue përbuzjen e krejt fisit, pse ishte gjâ e pabukur qi i biri i njëj bajraktari të trazonte gjakun me grát fusharake, të cilat, simbas mendësis malsore, ishin të padëja të thirreshin nâna djelmoçash malsorë.

Në ketë vepër, ndieshmenija romantike dhe dashunija e Shkodranes qi nuk gjên shembull në malsí, janë në kundërshtim të hapët me krenarin primitive dhe me mënin e teprueme të banorvet të malevet.

Në faqet e romanit përshkruhen zakonet primitive të malevet të Shqipnis së veriut: vrasje, presje për hakmarrje; theksohet mikpritja e malsorit, qi për mikun therë berrin mâ të mirin të vathës së vet; flitet për festat e katundid me miq e dashamirë, për lojnat qi bâhen në të tilla rasa; me një fjalë, na paraqitet krejt bota malsore e shumë

vjetve më përpara, atëherë kurrë jetonte auktori i romanit « *Bardha e Temalit* ».

Vaso Pashë Shkodrani, tue e shkruar romanin në frangishte, ka pasë qellim me të paraqitë opinjonit botnuer vuetjtjet e njëj populli të vogël, por shumë të vjetër, dishrues i kohvet më të mira, por, mjerisht, i shtypun prej sundimit të huej, barbar dhe të prishun.

74. — NIJAZI SULÇOGLU, « *Pesëdhjetëvjetori i Flamurit n'Ankara* » (« *Shëjzat* », Vjeti IV i botimit (1962), Nr. 11-12, faqe 424-425). Kudo në botë, ku janë dy Shqiptarë, kremtohet çdo vjet Dita e Madhe e Flamurit. Edhë në Turki, ku gjinden me qindamija Shqiptarë nga të gjitha anët e Shqipnis, të ngulun atjë tash së kohë, por edhë asish qi kanë gjetë strehë mbas marrjes së fuqis në dorë nga regjimi i sotëm, e kremtja e Liris festohet me shkëlqim të madh. Nijazi Sulçoglu përshkruen në faqet e Revistës së Koliqit zhvillimin e kremtimit të vjetit 1962. Në ket kremtim u kënduen këngë shqipe, u deklamuen vjersha nga auktorë të ndryshëm të Rilindjes, u recituen vjersha të përpilueme nga djelm të rij; ndër të tjerë, *Kujtim Struga* recitoi përmendësh këngën e dytë nga epopeja kombtare « *Lahuta e Malcis* », kushtue *Oso Kukës*.

Mbas kësaj çfaqjeje letrare, qi pat pëlqimin e të gjithvet, të pranishmit u gostitën me pije, me të ngrânme e me âmbëlçina, të përcjelluna me melodin e muzikës s'âmbël të tre të rijve kosovarë, *Avni Çitakut*, *Nedin Ahmetit* dhe *Qemal Dindarit*.

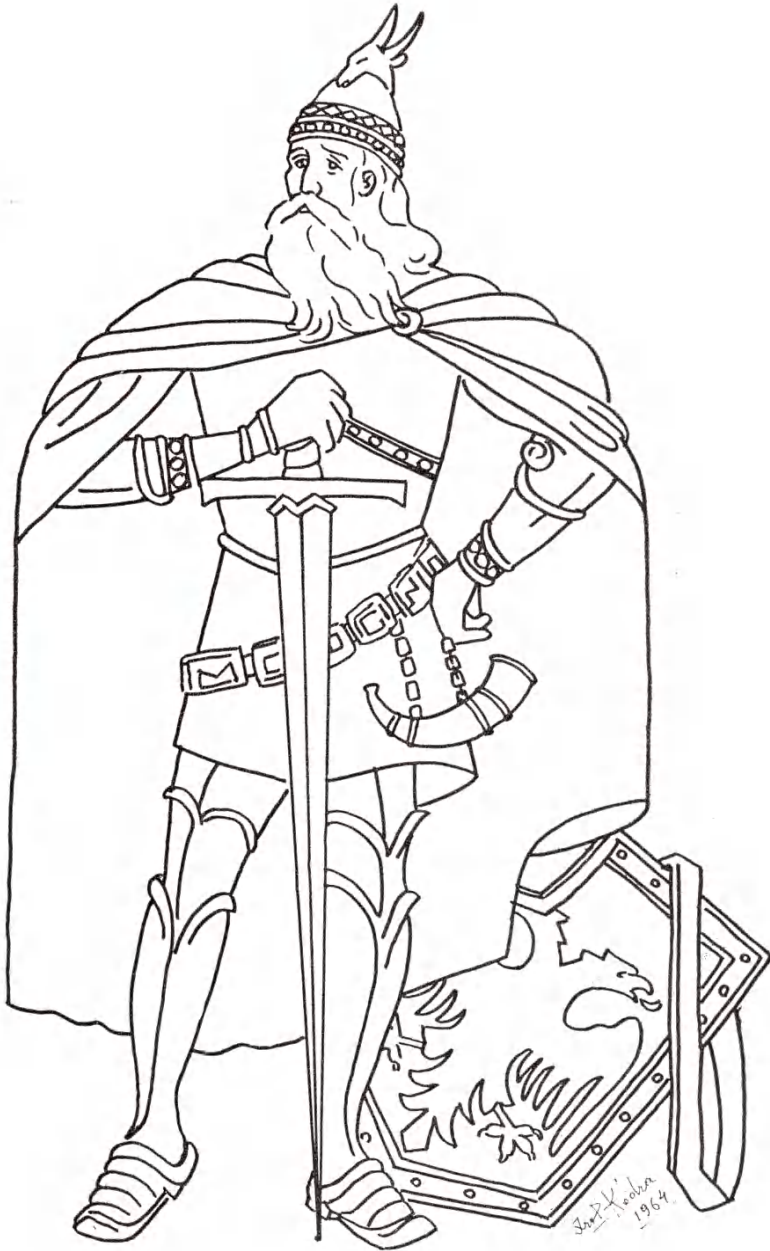
Kremtimi i Ankarës do të mbesë një kujtim shumë i âmbël për Shqiptarët e Turkís.

75. — A. B. FRASHNJOTI, « *Il telaio a Frascineto* » (« *Shëjzat* », Vjeti VI i botimit (1962), Nr. 2-4, faqe 82-91). Tue lexue përshkrimin e *argalis* (vektut, tezgjahut), bënë nga A.B. Frashnjoti, të shkon mendja ke grát e vajzat shkodrane, kurr përpara shumë vjetve, përgatitshin pajën tue punue në tezgjah. Sikursë në Shqipni, ashtu edhë pranë Arbreshvet të katundit Frashnitë, zakoni i pëlhurisjes âsht tue u zhdukë. Thotë Frashnjoti në ket përshkrim, se njerzit, burra e grá, në moshën katërdhjetëvjeçare, e kanë harrue terminologjin e vektare së vjetër të shtatëdhjetë vjetve më përpara. Për ketë arsye, përpara se të bâhet vonë, ká pasë mendimin e bukur të mbledhë nga goja e plakavet terminologjin tipike; ketë përmbledhje e ká bënë Frashnitë në verën e vjetit 1960. Përshkrimet e shkurta caktojnë përdorimin e veglavet të ndryshme qi i ká mbledhë nga goja e disá plakave vektare të Frashnitës. Këto përshkrime i ká pajisë me vizatime, të daluna nga dora e Tonin Groppa-Bilotta-s. Nomenklatura e pjesvet t'argalis âsht shumë e pasun e na jep një pasqyrë të gjuhës arbreshe qi flitej përpara se të trazohej me fjalë italjane-kalabreze.

Edhë vektaret kanë pajtoren e vet në Shën Anën. Çdoherë qi argalija nuk punon mirë apo kurr fijet fillojnë e këputen ngatrrrohen, i sillen Shëjtes Anë me të lutuna të thjeshta tue i kërkue ndihmë.

Përshkrimet e pjesvet të ndryshme t'argalis âsht bâ arbrisht, por aty pranë âsht vù edhë përkthimi italisht qi e bënë më të kuptueshëm leximin.

Për t'a bënë më të plotë përshkrimin, A.B. Frashnjoti na shpjen te artikulli mbí zëjtarin vektare të Frashnitës, shkruar nga Mariannina

IBRAHIM KODRA: Vizatim për një shtatore të Skanderbegut.

IBRAHIM KODRA: Studio per una statua di Scanderbeg.

Bellizzi, botue në « *Shëjzat* », Vjeti II, korrik-gusht 1959, faqe 285-287.

A.B. Frashnjoti e ká vijue përskrimin e argalis me hollësi e me spjegime italisht dhe arbrisht në Numrin 5-8 të vj. VII (1963) të « *Shëjzavet* », faqe 255-270. Punimi i Frashnjotit është ndá në dý pjesë. Në pjesën e parë një vektare përskruen sintetikiisht qysh përgatitet puna deri në fillimin e vektimit. Gjithashtu kjo vektare na përskruen se çfarë vizatimesh mirren si shembull. Në pjesën e dytë botohen dý vizatime qi spjegojnë se qysh Shën Ana është zgjedhë si pajtores e argalis dhe e vektarevet. E plotsojnë përmbledhjen disá vjersha dhe thánje popullore në përkatsi me argalin.

Artikulli-përskrim i Frashnjotit është përpilue me shum kompetencë, me shum përpikni e me shum kujdes, është një pasqyrë e gjallë e së folmes arbreshe të Frashnitës.

« *La pastorizia a Frascineto* » di A.B. Frashnjoti (« *Shëjzat* », Vjeti VIII (1964), Nr. 1-2, faqe 46-57). Z. Frashnjoti i vijon studimet e veta mbi traditat popullore arbreshe të Kalabris me një përskrim të gjatë e të hollësishëm të jetës baritore të Frashnitës. Ky studim i përpikët është vijue edhe në Vjetin e VIII të Revistës, në faqen 90-97 dhe në Vjetin e IX, faqe 121-131, prap në faqen 178-186 e má në fund në faqen 250-256.

Blegtorija dhe bujqësija kanë qënë dý burime jetese për banorët e katundevet arbreshe t'Italis. Njizet vjetë má parë — shkruen A.B. Frashnjoti — gadi gjymsa e popullsis « *frashnjote* » mirrej me blegtori, ndërsá gjymsa tjetër me bujqësi e me zejtarí. Çdo barí kishte si krahë për t'i rá mbrapa blegtoris, të cilën e kishte me shumicë, të bijt posá báheshin gjashtë a shtatë vjeç. Djali shkonte pranë t'et për të ruejtë bagtin derisá báhej i madh, e kur martohej, i ati i jipte si pajë njiqind e pesëdhjetë kokrra dele e kështu báhej i zoti të mbante familjen e vet.

Djathi i Frashnitës ishte i përmedun në krejt krahinën. Çdo vjet, ditën e Shën Pjetrit e Palit (29 qershuer), pranë Kuvendit të vjetër baziljan (i vjetit 1000) mbahej një panagjir i madh, ku vijshin nga të gjitha rrethet për nozullimin e djathit, qi ishte i njoftun dhe i çmuem nga të gjith.

Frashnita, në krahinën e Cosenza-s, ká një naltësinë prej 480 metrash, vendosun në rránzat e njij mali të çveshun e shkambuer, qi është një degëzim i malit Pollino (m. 2.248). Prof. Koliqi, me atë pendën e vet të rrjedhëshëme, e ká bnd të pavdekshme Frashnitën me vepërzën e çmueshme « *Kangjelet e Rilindjes* » (Roma, 1959, faqe 33-41).

Qysh në moshën e ré — thotë A.B. Frashnjoti — na ká tërshjekë jeta e barijvet. Mbasi sot për sot, kjo jetë është tue prendue, i jemi vù përmbledhjes së materjalit blegtoruer me një durim të madh. Botimi i shenimevet t'ona gjeti vend në faqet e Revistës « *Shëjzat* », tue i pajisë me fotografi dokumentuese. Artikull-shkruesi në ketë mënyrë i ká dhënë një ndihmesë të çmueshme, jo vetëm folklorës së katundevet arbreshe të Kalabris, por edhe gjuhësis, pse — sikursë thotë Koliqi — tekstet gojore sajojnë një lëndë qi kanë një vleftë shumë të madhe. Të folmet e katundevet arbreshe mëshëfin visare leksikore e frazeologji të rëndësishme për historin e gjuhës shqipe. Nuk mund të kuptohet një histori e plotë e shqipes pá pasë një njohuni shkencore të preme të të folmevet arbreshe.

Përmbledhja qi botohet në faqet e « *Shëjzavet* » ká si argument blegtorin e katundit Frashnitë e të Ejaninës, qi áshjt një katund i vogël, qi bân pjesë me bashkín e Frashnitës, e folmja e së cilës ndryshon paksá nga ajo e kësaj. Përkthimi italisht qi përcjell tekstin arbrisht áshjt gadi krejt besnik e fjalë për fjalë në mënyrë qi pasqyron besnikishti mendimin e artikull-shkruesit. Transkriptimi áshjt fonetik dhe jep shqiptimin e drejtë të folsit në momentin e përmbledhjes; për të gjetë kuptimin e fjalvet të përdoruna në tekstet e mblehdhuna, lexuesi mund të përdorë « *Fjalorin e Arbreshvet t'Italisë* » të Papas Emanuele Giordano-s (Ed. Paoline, Bari, 1963).

76. — MARIA MUSTILLO. « *Gli Albanesi* » (« *Shëjzat* », Vjeti VII i botimit (1963), Nr. 1-2, faqe 34-40). Kjo nxânse e prof. Koliqit zgjodhi si thezë laureje veprën e A. Degrand-it, konsullit francez në Shkodër, me titullin « *Souvenirs de la Haute Albanie* » (1901) - Paris. Nga kjo thezë zojusha Mustillo nxori një pjesë dhe e botoi në « *Shëjzat* » dhe i vûni titullin « *L'Albania e gli Albanesi nell'opera del Degrand* ». Në shum pika zojusha Mustillo nuk áshjt i të njajtit mendim me auktorin francez, sidomos përsá i përket historís së Shqiptarvet. Thotë Degrand-i, se brez mbas brezi Shqiptarët nuk kanë lánë gjurmë të kalesës së vet: « duket se kanë shkue përpara pá lánë asnji shëj e pá pasë një qellim të caktuem; kanë kalue mbi ketë dhë si mercenarë tue i shërbye herë Kryqit, herë Hânës »... Si provë për ket pohim sjell fytyrën trathtare të Ballaban Pashës. Këtyne pohimeve zojusha u përgjegjet këso dore: « *è vero che sul suolo albanese si sono avvicendate dominazioni straniere e il Turco si è fermato per quattro secoli consecutivi, ma ciò non significa che gli Albanesi si sono assuefatti a questo stato di cose: battaglie e ribellioni ve ne sono state sempre* »... Për të përforcue pohimet e veta, zojusha Mustillo paraqet si shembull shprehjet e shkrimtarit italian R. Almagià (« *L'Albania* », Roma, 1930, faqe 128), i cili shkruen këso dore: « *Si cilsì shpirtinore e morale mà të spikátuna të Shqiptarvet mund të çeken ndiesija e nderit, krenarija patriotike, guximi përpara çdo rreziku, ndershmenija e pakufishme, besnikija kundrejt krenvet, besa e dhânme* »...

Në faqet 116-122 të Numrit 3-4 (Vjeti VII i botimit) të « *Shëjzavet* », Maria Mustillo vijon analizimin e veprës së Degrand-it: auktori francez përshkruen në librin e vet zakonet e popullit shqiptár; i kanë tërhjekë vemendjen qytetarët e Shkodrës dhe sidomos banorët e Mirditës, të kësaj krahine malsore, qi ká ruejtë doko shum të vjetra, nga ndonji herë edhe parahistorike. Koliqi — ihotë zojusha Mustillo — tue përshkrue këto zakone, thekson se, atjè mbi ato male, áshjt Shqipnija e vërtetë, atjè janë gjurmët e vjetra ilire, ku jeta patriarkore ká ruejtë pamjen e vet epike, dhe ku gjuha ká një shije homerike (Koliqi, « *Epica popolare albanese* » Padova, 1937, faqe 14).

Degrand-i na flet në veprën e vet për lindjen e fejesën; ndalet në dy zakone shum të përhapuna në malet shqiptare: 1) të marrunit e flokvët, qi bâhet me një ceremoní të posaçme, përshkrue në Kanunin e Malevet; 2) zakoni tjetër áshjt ai i vajzavet *virgjinës*, d.m.th. zakonin e atyne vajzave, qi kanë vendosë mos me u martue. Këto vajza dallohen nga të tjerat pse i qethin flokët si mashkujt, e mbështjellin kryet me

nji shall të bardhë, bajnë kësulën dhe setrën prej leshi; shpesh barin edhë armë; kanë lirin më të plotë me dalë në shesh të burravet. Këto janë zakonet qi i bijnë në sy njëj të hueji.

77. — MARIA PRIMIANI. « *Tradizioni popolari Albanesi del Molise* » (« *Shëzjat* », Vjeti VII i botimit (1963), Nr. 11-12, faqe 425-431). Edhë zojusha Primiani është laureue n'universitetin e Romës. Argumentin e thezës i a ká caktue prof. Ernest Koliqi, i cili e ká udhëzue në përpunimin e saj. Kandidatja e ká ndá punimin e vet në disá pjesë: 1) *zakone të lindjes* në katundet e ndryshme të Molise-s; 2) *pagzimi*. Æsht për t'u shenue se emni i foshnjes për fëmin e parë ishte ai i gjyshit nga ana e babës, për fëmin e dytë ishte ai i gjyshit nga ana e nënës. Sot për sot janë të pakët ata qi e ndjekin ket zakon; 3) *fëminija e rinija*: posá foshnja mashkull të ketë mbushë vjetin, e mveshin me petkun e murrmë në nderim të Shna Ndout, me litarin e bardhë, dhe në fyt një medajë me fytyrën e Shëjtit. Si kudo në botë, edhë pranë Arbreshvet të Kalabris, fëmijt e rritshëm kanë lojna të ndryshme, si b.f.j. *rrasë-e-bugjin*, qi arbrisht quhet *lamàdhet*; *shrreregullën* = arbrisht *kashandua* (sidomos për vajzat); *verrlen* = arbrisht *fërëza*, etj.; 4) *lojna vajzash*: a) *cimb-cimbik* = pickim; b) *unaza*: vajzat rendohen në rreth, njëna sosh shtërngon në grusht të dorës një unazë, të cilën do t'a gjëjë ajo vajzë së cilës i ká shorti me e kërkuë. Për t'a bá má të vështirshme lojën, të gjitha vajzat i mbajnë grushtat mbyllë.

Fejesë e martesë: ky është titulli i njëj pjesë të studimit të zojushës Primiani. Si në Shqipni, ashtu edhë pranë Arbreshvet t'Italis, deri tash së voni, nuk lejohej qi vajza të ndiqte shoqni e mashkujvet; vajza shqiptare pret qi ndokush t'i vëjë gishtin e t'a kërkojë për grue. Në katundin *Këmarin* (Campomarino) ceremonija e fejesës quhet « *shkurqija* ». Një tjetër zakon fejesë është « *skapolatria* »: kúr vajza nuk prante çfaqjet e dashunis së djaloshit, atëherë ky e detyronte të bëhej grueja e tij, pse ky e « *shnderonte* », tue i a hjekë prej kreje facoletën të dalmen nga kisha, apo tue i a shprishë bishtalecin.

Martesa bëhej të hánavet asë të shtunavet; sot parapëlqehet e dielja.

Nji pjesë tjetër e këtij studimi flet për *salikimin e të vdekunit*. Posá të vërtetohet vdekja, hapet dritarja, në mënyrë qi shpirti i të vdekunit të mund të fluturojë në qiell. Mbasí të lahet kufoma, vihet në shtrat, gjithmonë me këmbët nga dera e odës. Shum rrallë burri arbresh qán dhe disprohet; ky lipset të përballojë çdo fatkeqsí. Në rasë se i vdiste burri në moshë të ré, e shoqja për gjashtë muej nuk ndrrohej petkash së mbrendëshme, mvishte në të zí krejt shtëpin, ashtu edhë tryezën dhe shtratin. Kjo zí zgjatej deri në vdekje, pse grueja arbreshe rrallë herë rimartohej.

Pjesa e fundit e këtij studimi mirret me *magji e besëtytni*. Disá plaka besojnë edhë sot në « *puumba* » d.m.th. *pëllamba*: për të zbulue në se nji punë do të ngjajë asë jo, mirret në *pëllambë* nji çfarëdo pëlhure, dhe tue e matë me pëllambën e dorës, shqyptohen disá fjalë magjike. Ndër besëtytnit má të përhapuna është të hudhunit e krypës në rrugë kúr ká shtërgata të mëdhaja për të ndalue shín. Krypa duhet të hudhet nga djali i madh i shtëpis.

Për Arbreshët e Italis këto besime kanë qënë shumë të përhapuna, por pak nga pak janë tue u zhdukë e sot rrallë-e-tek shifen aty-këtu.

78. — TERESA DE ROSA. « *Ururi e Portocannone* » (« *Shêjzat* », Vjeti VIII i botimit (1964), Nr. 1-2, faqe 19-24). Bota arbreshe në të gjitha çfaqjet e saja vijon e përshkruhet nga bashkëpuntorët e Revistës « *Shêjzat* » gadi në çdo numër. Lexuesi mund të bājë një mendim të sigurtë mbi jetën dhe psikologjin e banorvet të katundevet arbreshe t'Italis, veçanerisht të Kalabris, nga studimet qi janë botue herë pas here në faqet e së meritueshmes Revistë.

Zojusha Teresa De Rosa në ket studim na jep spjegimin e prishjes së gjuhës arbreshe tue u trazue me fjalë italishte. Në tekstet gojore, sidomos në përrallat, takohen shpesh shprehje italishte përzietas me tekstin arbresh, e jo vetëm kaq, por takohen pá prâ fjalë italjane të përshtatuna nevojave fonetike të gjuhës shqipe. Deri në fillimin e vjetit 1700 mund të thohet se katundet arbreshe i kanë rrujtë të papërkutuna zakonet, traditat dhe gjuhën. Në ketë periudhë, d.m.th. rreth vjetit 1700, kah fillimi, Arbreshët e katundevet Ururi dhe Portocannone kanë lënë ritin bizantin dhe kanë marrë ritin latin; këso dore u qitën në harresë fjalët e liturgjis qi ishin shqip apo greqisht, e u zâvendshuen me fjalë latine-italjane; pak nga pak të lutunat shqipe u harruen. Por, sikursë ngjân kudo, prishja e gjuhës ka ngjâ nga frazimet e mëdhaja t'idevet të reja, nga marrëdhânjet e përditëshme me banorët e katundevet italjane, nga detyrimi i mësimi në gjuhën italishte, nga shërbimi ushtarak e nga të tjera shkaqe qi rrjedhin nga largesa qindavjeçare prej trollit të të Parvet.

Përveç katundevet *Ururi*, *Portocannone* dhe *Campomarino*, zojusha De Rosa njofton se Arbreshët e Molise-s kanë pasë banue edhe në nja dhetë katunde të tjera; i radhitë këto katunde e për secilin jep ndonji shenim historik. Sot këto, përveç ndonjij kujtimi të vakët të zânafillës së vet shqiptare, nuk rrujnë gjâ tjetër.

79. — VINCENZO CHIODI. « *Celebrazioni Deradiane in Calabria* » (« *Shêjzat* », Vjeti VIII i botimit (1964), Nr. 11-12, faqe 489-492). Adv. Vincenzo Chiodi, Arbresh i shkëlqyem, mis i Komitetit Organizues për kremtimet në nderim të 150 vjetorit të lindjes së Jeronim De Radës, përshkruen zhvillimin e këtyne kremtimeve. Idea — shkruen Vincenzo Chiodi, — për të nderue De Radën me shkëlqim të posaçëm ka qënë e prof. Ernest Koliqit, qi gjeti menjherë pëlqimin e gjithkuj. Adv. Chiodi vizaton në vija të përgjithëshme zhvillimin e përgatitjevet dhe të çfaqjevet të ndryshme në kolonit arbreshe kalabreze. Kremtimet u hapën nga prof. *Zef Valentini*, i cili mbajti n'universitetin e Romës një konferencë *ad hoc*, në të cilën morën pjesë personalitete të shqueme të kulturës. Por kulmi i festës u arrijt në Cosenza, në S. Demetrio Corone e në vendlindjen e Poetit, në Macchia Albanese. Përveç konferencës s'At Valentinit në Romë, folën për ketë rasë edhe prof. *Ernest Koliqi* në Palermë, prof. *Zef Skiroi* jun. në salonin e Kolegjes italo-shqiptare të Shën Adrianit. Në Macchia Albanese ligjeroi Adv. *Mario Siniscalchi*, ashtu edhe Papas Antonio Bellizzi, famullitari i Maqit dhe dr. *Rozolin Petrotta*, kryetari i Qendrës Ndërkombtare për Studimet

Shqiptare të Palermës. Në Lungro mbajti konferencën e vet prof. *Karl Gurakuqi*. Në sallën e Mbaspunës së Lungros, dr. *Rexhep Krasniqi*, ardhun nërgut nga New York-u, i lutun nga të pranishmit, shqiptoi fjalë të bukura në gjuhën shqipe, të cilat ngjallën në zemrat e ndigjuesvet ndiesit e enthuzjazmit të tij e të besimit të tij në fatin e Atdheut shqiptar.

Paraditja e ditës 10 tetuer 1964 i u kushtue kujtimit të qindvjetorit të lindjes s'albanologut, prof. *Michele Marchianò*-it, edhë ky nga Macchia Albanese. Ky u përkujtue me një ligjeratë të zgjedhun nga prof. Giuseppe Gradilone. Në shtëpin ku lindi Marchianò-i u vù në mûr një pllakë mermeri.

Katundi i Jeronim De Radës atë ditë ishte ngrejtë në këmbë, i madh dhe i vogël, për të pritë miqt e ardhun nga afër e nga larg, dhe për t'i dhënë nderimin e fundit trupit të vdekur të të birit të vet, qi po shpërngulej, ndrÿ në një arkë prej drûmi të lisit. Ishte ngrejtë një tribunë në mesin e fshatit, ku u mbajtën fjalimet e rasës, e ku u tha mesha për shpirt të De Radës. Æsht për t'u shenue se on. *Gennaro Cassiani*, i ftuem nga publiku, me një fjalim plot me enthuzjazëm të rasës, ringjalli kohën kûr jetonte Jeronim De Rada, qi synonte lirimin e Shqipnis nga zgjedha e huej me të drejtat e njëj populli të lirë.

Mbas kësaj ceremonije, eshtnat e Poetit u mbuluen në Kishën e Shën Mëris, kisha famullitare e vendit. Mbí vorrin e tij u vù një rrasë mermeri, ku ishin të gëdhënuna këto fjalë:

Këtu pushon Jeronim De Rada këngëtari i Shqipëris udhëhjekës i parë i liris kombëtare.

80. — GIOVANNI CAVA, « *Gli Italo-Albanesi nel Risorgimento Italiano* » (« *Shêjzat* », Vjeti VIII i botimit (1964), Nr. 7-10, faqe 312-331). Një histori, me të vërtetë e shkëlqeshme, është ajo e Rilindjes Italiene, në të cilën u dalluen në mënyrë të lavdueshme Arbreshët e Italis. Pjesëmarrja e këtyne bijve të gjakut shqiptar — thotë Giovanni Cava — qe e mrekullueshme; ndihmesa e gjakut të derdhun prej tyne shkroi faqe të paharrueshme në historin e Italis, flit e tyne për vetëqeverimin dhe njisimin e Atdheut të ri qenë të panumërta. Æsht kjo historia e njëj populli të fortë e bujar, të mendshëm e krenar i traditavet të veta e të zanafillës së vet, besnik i idealevet mà të nalta: *besim*, *atdhë* dhe *liri*. Prandej — përfundon Giovanni Cava — lipset t'u jemi mirënjoftës këtyne martirve dhe kreshnikve, qi kaq bujarisht kanë dhënë ndihmesën e vet për të na falë Atdhën, për t'a bërë Italin të lirë për Italanët.

Për të nxjerrë ket përfundim, zoti Cava përshton në vija të përgjithëshme historin e Rilindjes Italiene. Në jug t'Italis filluen kryengritjet për të nxjerrë lirin publike e private, këtu u plotsue njisija kombtare e Atdheut. Arbreshët qenë ata qi morën pjesë për së forti në luftimet për rilindjen kombtare italiene.

Artikull-shkruesi analizon veprimtarin arbreshe qysh prej theme-limit të kolonivet, d.m.th. qysh prej shekullit XV, kûr Shqiptarët, për të shpëtue nga rebeshi turk, mbas njëj qindrese së gjatë dhe kreshnike, qenë shtërngue të lânë Atdhën e të kërkojnë strehim në viset jugore italiene. Bân fjalë për Kolegjën italo-shqiptare të San Benedetto

Ullano, themelue në vjetin 1733 me dekretin e Papës Klementit XII Corsini, Shqiptar nga ana e s'âmës, e cila në një kohë të shkurtë u bë qendër e lulzueshme qytetnimit. Historia qytetare e Shqiptarvet t'Italis është një histori e lumzueshme, për të cilën krenohen Arbreshët e Kalabrisë e të Sicilis; mjafton të përmenden, ndërmyjet të tjeret, një *Jeronim De Rada*, filolog, fletorar dhe poet; *Pasquale Baffi*, helenisti më i madh i kohës së vet, martiri i parë i Rilindjes; *Pasquale Scura*, qi qe ministër i drejtësis në kohën e diktaturës Garibaldine; *Giuseppe Serembe*, poet i dorës së parë; *Angelo Masci*, këshilltar shteti; *Michele Marchianò*, filolog në zâ; *Francesco Crispi*, burr shteti i shkëlqyeshëm, shumë herë ministër dhe kryetar i këshillit të ministrave; etj. etj.

Giuseppe Garibaldi me 2 tetuer të vjetit 1860, tue vrejtë me habi trimnën dhe enthuzjazmin e Shqiptarvet në fushat e luftave, tha këto fjalë: « *Gli Albanesi sono eroi che si sono distinti in tutte le lotte contro le tirannidi* ». Këto dishmina janë pa dyshim cfaqje lavdije për meritimet e Arbreshvet në zhvillimin e në sendërtimin historik të kombsis italgane.

81. — GUSTAVO BURATTI. « *Minorités linguistiques en Italie insulaire et péninsulaire* » (« *Shëzjat* », Vjeti VIII i botimit (1964), Nr. 3-4, faqe 98-101). Me nëntitullin « *Les Albanais* », shkrimtari Gustavo Buratti thotë në ket artikull, shkruar frangisht, se Shqiptarët e parë kanë merrritë n'Italin e iugut nga Shqipnija në vjetin 1448 të thirrur nga mbreti i Napoli-t, Alfonsi I i Aragonës, i cili i fali krusetarit të tvne Dhimitër Reres-it disa tokë në Kalabrin e iugut. Të bijt e Dhimitrit themeluan kolonit e para shqiptare në Sicili. Më vonë, mërgata shqiptare u bë gjithnjë më e numrueshme, patën tokë të tjera si shpërblim nga mbreti Ferdinandi I i Aragonës për ndihmën qi Skanderbeu i dha këtij në luftën kundra Angjoinvet.

Shkruen Gustavo Buratti se në vjetin 1901 ishin n'Itali 208.410 albanofonë në 81 katunde arbreshe. Pas këtij pohimi, artikull-shkruesi jep një listë të plotë të katundeve arbreshe, të shpërndame nënë Itali. Për secilin fshat jep nga ndonij lajm, qi e bân më të plotë radhitien e këtyne kolonive: Frasnita ká dhânë poetin *Bernardo Billotta*; Spëzzano Albanese (arbrisht *Spixana*) poetin *Agostino Ribecco*; S. Giorgio Albanese (arb. *Mbuzati*) ká dhânë poetin *Giulio Variboba*; në fshatin San Cosmo Albanese ká lé *Giuseppe Serembe*, edhë ky poet; Shën Dhimitri Korone na ká falë poetin e madh arbresh *Jeronim De Radën*. Në Sicili, në Pianë, ká lé poeti i madh sikulo-arbresh *Zef Skiroi*; gjithnjë në Pianë ká lé poeti tjetër italo-arbresh *Giuseppe Nicola Brancato*; në Palazzo Adriano ká lé *Francesco Crispi Glaviano*.

Sot për sot, përfundon Gustavo Buratti, kultura arbreshe mbahet sidomos nga Revista e bukur « *Shëzjat* » e prof. Ernest Koliqit, qi është një ndër personalitetet më në shëj të kulturës shqiptare. Përveç kësaj Reviste, në Romë botohet edhë fletorja politike « *Flamuri* », organ i mërimtarvet shqiptarë të Partis agrare-demokratike « *Balli Kombtar* ».

(Marrë nga « *Europa Ethnica* », 21 Année - 1/1964 - pag. 8-9-11).

82. — CESARE MINICUCCI. « *Un grande poeta albanese, Girolamo De Rada* » (« *Shëzjat* », Vjeti VIII i botimit (1964), Nr. 11-12, faqe 494-498). Në kujtim të 150 vjetorit të lindjes së Jeronim De Radës,

Revista « *Shêjzat* » botoi një Numër të veçantë nën kujdesin e Institutit të Studimeve Shqiptare t'Universitetit të Romës. Ky Numër është gadi 250 faqesh, me kartë të lustrueme, me fotografi, me facsimile të dorëshkrimit të Poetit; kanë bashkëveprue pendat më të njoftuna t'Arbreshvet dhe të Shqiptarvet të mërgatës. Bën pjesë në ket Numër kremtimuer edhe *Cesare Minicucci* me një shkrim që na paraqet Poetin si letrar dore së parë, si filolog, si fletorâr dhe si punues të gjuhës, si përshkrues të zakonevet arbreshe, të traditave shqiptare. E fillon artikullin me vizitën që në vjetin 1940 i pat bërë shtëpis në Maq, ku ká lé De Rada. Aso kohe banonte aty i nipi Giuseppe De Rada. Gjeta — thotë *Cesare Minicucci* — një rrasë mermeri që do të murohej mbi ballin e shtëpis, me ket epigraf: « *Nell'anno MDCCCXIV - Qui nacque Girolamo De Rada - Poeta massimo di nostra gente - Fondatore della letteratura albanese - Morì in San Demetrio Corone - nel MCMIII - Omaggio del Comm. Chinigò prof. Francesco, I Podestà di San Demetrio Corone* ».

Shum e rëndësishme — vijon e shkruen artikullisti — është korrespondenca e Jeronim De Radës me prof. Angelo De Gubernatis e me Niccolò Tommaseo; kjo korrespondencë ruhet në Bibliotekën Kombëtare Qendrore në Firenzë. Prej letrave mund të nxirren lajme të sigurta mbi jetën dhe veprat e De Radës; mirret vesht edhe se sa nderim kishin për të letrarë, poetë dhe shkrimtarë të përmendun, bashkëkohëtarë të Poetit. E para letër, shkruar nga Corigliano profesorit De Gubernatis në Firenzë është e ditës 1 kallënduer 1870, me të cilën kërkon pajtimin në *Rivista Europea*; tjetra e ditës 29 maj të të njëjtit vjet flet për shtypjen e Gramatikës shqipe të të birit; një tjetër e 5 dhjetorit 1872 flet për dërgimin e dy kopjeve të librit « *Rapsodie Albanesi* », etj.

Artikull-shkruesi vijon tue na dhënë gjykimet e çfaquna prej letrarvet dhe shkrimtarvet të kohës mbi veprën, sidomos poetike, të De Radës; Anselmo Lorecchio, themeluesi dhe drejtori i fletores « *La Nazione Albanese* », shkruente për të se kishte karakteristiken e Shqiptarvet, d.m.th. dashurinë instinktive të racës së vet. Edhë shumë të tjerë me radhë flasin për ket burr që i la ndër kombit të të Parvet të vet, kështu b.f.j. prof. Michele Marchianò, biograf dhe kritik i De Radës, shkroi dy vëllime: « *Poemi Albanesi di Girolamo De Rada* » (1903 Trani) dhe « *L'Albania e l'opera di Girolamo De Rada* »; në ket vëllimin e dytë gjinden gjykimet e autoritetetvet letrare mbi veprën poetike të « *Kângatarit të Maqit* ».

83. — ANGELA MINICUCCI. « *Cesare Minicucci e i carteggi di De Rada* » (« *Shêjzat* », Vjeti VIII i botimit (1964), Nr. 11-12, faqe 499-501). *Cesare Minicucci*, për të cilin u fol në numrin 82 të kësaj radhitjeje, që ai — thotë e bija Angela — që bëri kërkesa të kujdeshme në Bibliotekat e Firenzës, dhe që pat fatin të zbulonte në Bibliotekën Kombëtare Qendrore, korrespondencën e çmueshme ndërmjet De Radës dhe Angelo De Gubernatis, dhe në mes De Radës dhe Niccolò e Gerolamo Tommaseo-s.

(vijon)

Kronikë Kulturore

CELEBRAZIONE V CENTENARIO MORTE SKANDERBEG

S. Demetrio Corone, 27 gennaio 1968

Il quinto centenario della morte di Giorgio Castriota Skanderbeg è stato degnamente celebrato in S. Demetrio Corone, nella sede dello storico Collegio Italo-albanese di S. Adriano.

La sede è stata scelta dal Comitato Promotore del luogo, che ha voluto dare alla celebrazione un'impronta prettamente scolastica. Infatti, oltre a tutte le autorità civili e religiose di S. Demetrio e dei paesi vicini, hanno preso parte alla celebrazione gli studenti al completo della locale Scuola Media Statale e del Liceo-Ginnasio (circa 700) con il corpo insegnante.

A celebrare l'eroica figura del nostro grande Skanderbeg è stato invitato l'illustre prof. ERNESTO KOLIQI dell'Università di Roma, che ha tenuto una dotta conferenza dal titolo:

« SKANDERBEG NELLA STORIA E NELLA LEGGENDA ».

Il salone del Collegio, appositamente preparato per il raro avvenimento, era pieno zeppo. L'arrivo del Prof. Koliqi è stato fatto segno ad una calorosa e vibrante ovazione.

L'illustre conferenziere è stato presentato dal Preside del Liceo e Rettore del Collegio Prof. Giovanni Cava, il quale, con l'entusiasmo di sempre per il nostro mondo spirituale, ha tracciato brevemente ma con incisività la nobile figura dell'eroe nazionale albanese. Molto applaudito il prof. Cava. Riportiamo, qui di seguito, il suo discorso:

Ricorre quest'anno il V centenario della morte di Giorgio Castriota Skanderbeg, l'Eroe Nazionale dell'Albania, intrepido difensore, oltre che dell'indipendenza e libertà della Patria, dei valori della civiltà cristiana, nella lunga lotta, seguita nel corso del XV secolo contro l'invasore turco, che avanzava nel bacino del Mediterraneo.

Per i tanti rapporti che legano lo Skanderbeg alla storia d'Italia, si è ritenuto opportuno celebrare, nella ricorrenza, la figura dell'Eroe e delle sue leggendarie imprese nelle scuole dei comuni italo-albanesi.

Per l'occasione, è stato qui invitato il prof. Koliqi, dell'Università di Roma, insigne rappresentante della diaspora albanese, cultore della storia e della letteratura del suo popolo, il quale vi parlerà di « Skanderbeg nella storia e nella leggenda ».

Grati della sua gentile adesione all'invito, nonostante i numerosi impegni del suo magistero, Lo ringrazio sentitamente, a nome anche dei professori e degli studenti dell'Istituto e dei presenti, qui convenuti, dei quali mi rendo interprete, e gli esprimo un cordiale saluto di benvenuto in mezzo a noi.

Non posso non rilevare in questo momento l'alto significato ideale, che assume per noi, questa celebrazione odierna, tenuta dal prof. Koliqi in questo Istituto, che affonda le sue radici in un passato di secoli e di gloria, sacrario ideale delle memorie degli albanesi d'Italia, centro spirituale di riferimento di tutta la diaspora Albanese.

Da questo Collegio uscì la folta schiera di giovani, che, educati alle bellezze del mondo classico, protesi all'ideale, con animo fiero e in libertà di spirito, nella coerenza dei valori etnici della stirpe, s'inserì nella storia del risorgimento italiano, con il massiccio martirologio di docenti e di allievi, dal Baffa al Marchiano, ai Muuro, al Tocci, al Chioldi, al Milano, al Mazziotti, al Camodeca, a tanti altri giovani, che sarebbe lungo ricordare, continuatori nella lotta per l'ideale dell'antico eroe d'Albania.

E qui, fra queste mura Girolamo De Rada, «viatore tormentato dal turbino degli ideali» sognò e poetò e venne preparando la lingua e lo stile, la poesia e la letteratura della rinascenza nazione Albanese. Con l'animo ingenuo dei poeti rievocò le memorie eroiche dei padri e le glorie del passato e creò l'epos albanese, nel quale rivive e giganteggia la figura dello Skanderbeg «il disavventurato eroe», indomito difensore dell'Albania e della cristianità, patria e religione, ideali che si fondono e si confondono nella poesia del De Rada.

Dalla fusione del presente nel passato, operata, con mirabile sintesi nell'arte, sia pure con violenza della storia, veniva esprimendosi la visione poetica di un'Albania ideale, che il Poeta vaticinava con visione profetica, auspicando la resurrezione della gente albanese, dal secolare servaggio, protesa verso la meta di una Patria e di una Storia.

Di qui il verbo profetico del De Rada venne fermentando e si tradusse dall'ideale poetico nella realtà effettuale della storia, il 28 novembre 1912, quando il Poeta non era più, dopo quasi cinque secoli di tirannica oppressione, risventolò sull'Albania libera il vessillo glorioso di Giorgio Castriota Skanderbeg.

In questa armonica ricorrenza di circostanze storiche s'inserisce la celebrazione odierna, resa solenne dalla presenza del prof. Koliqi, illustre rappresentante, oggi, della diaspora albanese e questo raccordo rende perenni i valori universali dell'Arte e della Storia ed attuale il sentimento di fraternità, ponte ideale tra l'una e l'altra sponda dell'Adriatico, tra l'Italia e l'Albania.

Subito dopo ha preso la parola il Prof. Koliqi. Il suo dire è stato ascoltato con religioso silenzio, suscitando nell'uditorio il più vivo interesse per la dotta esposizione che ha posto in una luce nuova la figura del grande Eroe, resa gigantesca dai canti popolari mirabilmente tradotti dallo stesso Koliqi.

D. M.

Symposium mbi Skandërbegun

Prej datës 9 - 12 maj 1968 do të mbahet në Prishtinë një Symposium mbi Skandërbegun. Tematika trajton figurën e herojt kombëtar në histori dhe në letërsinë botnore. Në këtë symposium janë thirrë shkencatarë kryesisht historianë, nga republikat e ndryshme të Jugosllavisë, nga Italia, Gjermania, Turqia dhe Universiteti Shtetëror i Tiranës.

Emnimi i Prof. Haebler

Claus Haebler, gjuhëtar i shquem në lamën e lingvistikës krahasuese, u emnue profesor i rregulltë në katedrën e indoeuropeistikës në Universitetin e Münster-it. Profesor Haebler qe nxanës dhe mandej asistent i të ndiemit prof. Lambertz. Haebler ka botue deri në sot disa studime shumë të holla mbi gjuhën shqipe ndër revista shkencore të ndryshme. Ai është dhe auktori

i veprës « Grammatik der albanischen Mundart von Salamis » (*Gramatika shqipe e së folmes së Salamis*), Wiebaden 1965. Kjo vepër është paraqitja e tanësishme e të folmes së shqiptarëve të Kulurit në Greqi (krh. *Shëjzat* nr. 11-12, 1965, faqe 429).

Profesorit Haebler, bashkëpunëtorit të çmuem të revistës sonë, Redaksia i uron gradën e naltë si dhe punë të mbara në lamën shkencore.

Zojusha Byron « Master of Arts »

Në dhjetorin e 1967 zojusha *Janet Byron* mori gradën « Master of Arts » në Universitetin e Chicago-s. Zojusha Byron mbrojtiti tezën nga gjuhësia shqipe « *The Albanian Case-system* », që e përgatiti pranë prof. E. Hamp, gjuhëtar i njoftun sidomos për punimet në degën e djalektologjisë të historisë së gjuhës shqipe. Me tezën e vet zojusha Byron trajton sistemin e lakimit të shqipes tue vu në përdorim metodat e reja përshkruese. *Janet Byron* hyn me këtë studim në thelbin e problemit të lakimit të shqipes dhe të funksionit të tij, tue e karakterizue këtë si kontribut të njimendët shkencor.

Redaksia e *Shëjzavet* e përgëzon studjuesën e re dhe bashkëpunëtoren e vet.

Prof. Gurakuqi shpëton nga një incident

Miku i ynë i shtrëjtë dhe bashkëpunuer i ndritëshëm i së përkohëshmes s'onë, prof. Karl Gurakuqi, i Universitetit të Palermo-s, me 23 nanduer të vjetit qi shkoi pat një incident automobilistik, prej të cilit për fat shpëtoi pa pasoja të randa. Ndersa një ish-nxânës po e përsiellte nga shtëpia në Fakultet, një maqinë drejtue prej një të lafitunit, tue dalë nga krahu qi përkitte, erdh e u ndesh vullshëm

me maqinën ku ndodhej profesori, qi shkrepri kryet në xham t'automobilitt tue u vrá keqas e tue u lá me gjak në fytyrë. Menjherë e derguen në Spital, ku i a pastruen e i a qepën fytyrën në shtatë vende. Në trup nuk i gjeten gjá të cenueme. Dhetë dit ndei profesori me peca dhe të qepuna. Tashti është fare mirë e ka kthye në veprimtari të rendomtë. Karlin t'onë, Redaksija e përgzon për shpëitim tue i urue vjet tjera të gjata e të qeta për kënaqje të familjes dhe të dashamirvet të shumtë q'o duen dhe për begatim përherë má të madh të gjuhës e të studimeve shqiptare.

Lieto evento

Il nostro amico e collaboratore, Li-bero docente prof. Giuseppe Gradilone, Lettore della Cattedra di Lingua e Letteratura Albanese dell'Università di Roma, il 20 febbraio 1968 è stato rallegrato dalla nascita di una graziosa bimba a cui è stato dato il nome di *Maria Rosaria*.

A Giuseppe Gradilone e alla Sua eletta consorte Prof.ssa Luciana e a tutti i familiari, la redazione di *Shëjzat* invidia fervidi auguri.

Vajzukes i urojmë shëndet e fatbardhësi!

Katund arbresh dâmtue nga tërmeti

Katundi Kuntisa (Contessa Entellina) në krahinë e Palermos fort është dâmtue nga tërmeti qi tronditi kohën e fundit një pjesë të Sicilis dhe shkaktoi rrenime e humbje njerzore mjaft të shënueshme. Të thuesh se gjymsa e shtëpijave ja u rrëzuen për dhé ja u bânë të pabanueshme.

Vëllazënvet arbreshë të Kuntisës, e sidomos familjes e fafesisit të bashkëpunorit të shquem të *Shëjzavet* Prof. Zef Schirò-it, tue u përgëzue qi shpëtuen shëndosh pa dâme ndër njerz,

u shprehim solidarshm miqsore t'onë në këtë provë të randë qi u shkrep mbi ta.

Mostra personale di Lin Delija

Nella Galleria « Il Ponte » di Modica (Sicilia), il pittore albanese *Lin Dellja* dal 23 dicembre 1967 al 1 gennaio 1968 ha esposto 28 opere nuove, che hanno confermato la sua istintiva vocazione artistica e la sua perizia nell'uso dei valori formali pittorici.

Lin Delija è nato a Scutari d'Albania, ha studiato all'Accademia di Zagabria e all'Accademia di Roma. Allievo di Mafai e di Bartoli, vive in Italia da molti anni. Le sue opere, ammirate ed apprezzate da critici italiani e stranieri, figurano in varie gallerie d'arte e collezioni private di tutto il mondo.

Nella esposizione personale le tele di Delija sono state a Modica oggetto di fervida ammirazione. Specialmente le seguenti: *All'Osieria, Vino e pensieri, Lavandaie, Colloqui fra lavandaie, Preghiera, E' morto un amico*, svegliarono vivo interesse fra i molti visitatori della mostra.

Martesa (Sposalizi)

Me 2 dhetuer 1967 në Romë u lidhen me kunorë të martesës miku i dashun i ynë zoti *Nikoll Shkoza* e zoja *Dila Frroku*, kjo e fundit nga *Blinishti* i *Mirditës*. Kumbarë qenë *Kapidan* Ndue Gjomarkaj e Prof. Ernest Koliqi. Ceronin fetare e celebrroi i përnderti zotni Dom Prenk Ndrevashaj, Kapelan i Profugvet shqiptarë n'Europë.

Mbas meshe, në mjesditë, miq e dashamirë u bashkuen ndër sala të *Hotelit Europa* në Rocca di Papa (n'afërsinat e Romës) për të kremtue Bashkëshortët në një sofër të shtrume me të gjitha të mirat e cila kaloi gëzueshëm në mes përgzimeve e urimeve. Kumbara më i motnuem, prof. Koliqi, si mbas zakonit shkodran, u drejtoi

në mes gostis dhandrit e nuses nji fjalim miqsauer tue u fatue jetë të gjatë e të lume. Darsmorët qi n'at sofër rrethojshin çiftin e ndershëm ishin: Z. Dom Prenk Ndrevashaj, kumbarët Ndue Gjomarkaj dhe Ernest Koliqi me zoja të tyne, zoja Silvia Zorzoli-Curani, zoti McKeewer, zojusha Haidée Lacchè, dr. Ismail Verlaci, gjeneral Zef Sereggi, dr. Gac Sereggi, dr. Ismail Boçari, z. Asllan Zeneli, z. Paç Koliqi, z. Lin Shkreli, dr. Petro Vuçani, Gjon Leka.

***

Me 14 dhetuer 1967 në Kishën e Shën Kollit në Kozencë bashkuen jetën e tyne me nye ari të martesës Doktor *Franco Tignatelli* dhe Doktoresha *Anarosa Mashli*. Çiftit të zgjedhun i urojmë shëndet e fathardhësi. Prindve të nuses, mikut të dashun arbëresh Prof. *Ercole Mascit* dhe *Zojës Marija*, tue u përgëzue për së largu me ta me nji përqaftim miqsauer, U fatojmë jetë të gjatë e të kënaqshme me një tubë nipash. Bashkëshortët gzojshin shoqishojnë!

***

Il 16 dicembre 1967 nella Chiesa di S.S. Martiri Canadesi a Roma si sono uniti in matrimonio *Massimo Ricci* con *Giovanna Salerno*. Nello scelto lunch che gli Sposi offrirono ai parenti e agli amici negli accoglienti luminosi locali della Casina dei Tre Laghi all'Eur, era presente, fra uno stuolo di eletti invitati, anche il prof. Ernesto Koliqi con la sua Signora. Allo sposo Dott. Massimo e alla Sposa Dottoressa Giovanna porgiamo le nostre più vive felicitazioni coi sinceri voti d'una lunga armoniosa convivenza in prospera salute.

Alla prof.ssa Adele Salerno Ficarra, assistente presso la Cattedra di Lingua e Letteratura Albanese dell'Università di Roma e madre della Sposa, congratolandoci per il bel matrimonio della

figlia, noi della rivista « *Shêjzat* » (Le Pleiadi) presentiamo i migliori auguri di vita lieta e serena.

***

Në Padovë me 26 dhetuer 1967 në Kishën e Shën Kollit u lidhën për jetë para elterit të shëjtë me nye të martesës *Enzo Spadaro* e *Carla Zojzi*. Dhandrit e nuses u paraqesim urimet t'ona për një jetë fatbardhë. Prindit të nuses, Adv. Zef Zojzit, shok e mik i ynë i herëshëm e i përherëshëm, dhe Zojës së Tij, U dërgojmë përgzimet më të përzëmërta për këtë martesë të lume, tue i u fatue njëherit plotsimin e të gjitha dëshireve fisnike të zëmrës së tyne.

***

Il 10 febbraio 1968 in Roma si sono uniti in matrimonio il Dott. *Lorenzo Cordova* e la Dott.ssa *Rita Jamundo De Cumis*. La cerimonia nuziale ha avuto luogo nella Chiesa dei S.S. Martiri Canadesi splendidamente addobbata per l'occasione. Dopo la Messa, gli Sposi hanno riunito parenti e amici in un festoso lunch negli eleganti locali Motta di Viale Liegi. Era presente, fra numerosi distinti invitati, anche il prof. Koliqi con la Consorte.

Alla Dottoressa Rita Jamundo De Cumis, che recentemente ha conseguito il lauro accademico con una tesi di argomento albanologico, la Redazione della rivista *Shêjzat* (Le Pleiadi) fa voti che abbia, a fianco dello Sposo, tutte le migliori gioie e soddisfazioni che la vita può dare. Anche al Padre, ai Fratelli e alle Sorelle della Sposa porgiamo cordiali felicitazioni e auguri.

Ndrroi jetë e Shoqja e Kapidan Gjon Marka Gjonit

Në frorin 1968 nga Shqipnija erdh lajmi i vdekjes së *Zojës Mrika e Gjon Pjetrit*, bijë fisnike e shtëpis së mir-

njohun Pervizi nga Kurbini, Bashkëshor-te e të ndiemit Gjon Marka Gjonit, Kapidan i Mirditës, kujtimi i të Cilit jet përhera i gjallë në zëmrat t'ona. Grue e pajisun me ato vetina qi e dallojnë gjakun shqiptar për kah nderi, bujarija dhe sjelljet e njerzishme, Zojë Mrika do të përmendet larg ndër mote si Nënë fatosash qi diji me ndry në heshlje pikllimin e shpirtit dhe mos m'u përulë kurr faqe salvuesavet. Kjo Burrneshë shqiptare ka shtatin moral të vehtjeve — si Ekuba, Niobe, Antigona — të tragjedive të vjetra greke. Kobe të mëdhaja u përplasen rrebtas mbi Të pa mujtë me i a thye fuqin shpirtnore, pa i pakue ndienjen e dënjsis qi i a mbante nalt moralin. Ajo la këtë dhë të përlotun e shkoj m'u bashkue me Bashkëshortin e vet dhe me Djelmt, tri pasqyra të rralla urtije e trimnije, qi kanë me shkelqye deri sa kombi shqiptar të ruej kultin e burrnis dhe të nderit.

Kapidanave Ndue e Nikoll Gjomarkaj, vëllaut e motrave të tyne qi ndodhen në Shqipni, mbarë familja e bashkëpunortvet të *Shêjzave*, tue marrë pjesë si miq e si shqiptarë në zín qi pësuen, U drejtojnë ndienjat më të thella përdhimbëtije.

Avjatori Shemseddin Tahiraj vdiq në Stamboll

Me 3 dhetuer 1967 në klinikën « Laleli » të Stambollit, vdiq bashkatdhetari *Shemseddin Tahiraj* nga rrethi i Tepelenës, tue lënë mbrapa Zojën me një vazjë dyvjeçare.

I ndiem, qi gjatë luftës së dytë botnore muer pjesë si oficjer amerikan avjacioni, më vonë mbas lufte hÿni në sherbim si pilot i avjonit personal ke Mbreti Fajsal i Arabis Saudite. Në përsjellje të përmortëshme ndodhej një tubë e madhe njerzije.

Shêjzat Zojës së Tij, vazjës dhe farefisit mbarë, U paraqesin përdhimitmet më të thella.

Ndrroi jetë e Æma e Dr. Pici-t

Nga Shqipnija z. *Dr. Ing. Ferdinand Pici*, qi banon në Caracas të Venezuela-s, ka marrë lajmin e zi të zhdokjes nga kjo jetë e s'Amës së Tij fisnike. Redaksija e *Shëzavet* merr pjesë në zin e dashamirët t'onë të shquem e i dërgon ndienjat përdhimituese më të sinqerta.

Zi në shtëpin e z. Adem Dushit

Nga nipat qi ka në Jugosllavi, dashamiri i ynë z. *Adem Dushi*, banues në Damask, ka marrë kumtin e zi se Vëllau *Syl Dushi* ka ndrrue jetë. Vdekja e gjet të ndiemn Syl në katundin Dush afër Pejës. Nji shumicë njerzish e përsuellën në vorrezë. Ndër tjerë, ndodheshin pranë në salikime të përmortshëme, edhe shkrimtarët e rij të mirënjohun *Fahredin Gunga* e *Anton Pashku*. Mikut t'onë të shquem, z. *Adem Dushit*, e farefisit të tij, U paraqesim ndienjat më të sinqerta të përdhimbëtis s'onë në kët provë të piklueshme qi U rá me pësue.

Për të mirë, mbas sodit!

Ndërroi jetë Qazim Nekiu

Me 31-1-1968 i mbylli sÿt edhe *Qazim Nekiu*, tue ia këthyem shpinën kësaj bote për gjithëmonë...

Dikush më heret e dikush tjetër më vonë... Të gjithë, jemi të vargjazitun në rrugën e vdekjes. Jo veç na shqiptarët nacionalista në mërgim, qi po ndahemi nga kjo botë, tue qënë të prekun thellësisht prej nji mallëngjimi për Atdhë e për Komb; por, edhe ata, qi e shkaktuen kët shungullim (= katastrofë), nuk mund t'i shpëtojnë drapnit të vdekjes. Vetëm, kemi nji ndryshim medis nesh: Na, vdesim me nji ndërgjegje plot të qetë në rrothana liri; dhe ata, vdesin të shtypun në ndërgjegje e të friksuem në shpirtë nga mjerimi, qi krijuen. Kur të paraqitemi, të dÿ palët, në seancën e gjyqarit të páneshëm, të historianit t'ar-

dhëshëm, pá tjetër, populli shqiptar, qi po lëngon kaq shum e në mënyrë të pá pushueme, ká për t'i shtruemun pikëpa mjet e veta si nji dëshmimtar, qi ká pamje me sÿ dhe ndigjim me veshë, tue pasë jetue mbrenda ngjarjeve.

Vdekja, vonon; por, nuk harron. Prá, mjerë ata, qi lánë kujtim të keq!

E përcollën, miq e dashamirë, Qazimin, për në banesën e mbrame në vorresën «*Karaca Ahmet*» të Stambollit.

Qazimi, qé, vërtetë, i përgatitun mjaft mirë në lámën kulturore, për kohën e sodshëme. Titri i mësimave të náta dhe 34 gjuhë të hueja, qi i zotnonte si duhet, i patën dhánun mundësin me i shërbyem Atdheut si prefekt e në punë tjera má të náta. Aj, qé nji kryetár familjeje i dënjë dhe nji baba i dhimbëshëm për fëmijë. Vullneti i fortë dhe dashunija, qi kishte në shpirtin e vet, për Shqipni e për shqiptarë, Qazimit, la patën shtue vleftën përpara shoqnis. Vendoste vetëm mbassi t'a kishte përbluejtun shum hollë çashtjen. Por, kur vendoste, shkonte deri në fund, pá vumë në llogari rreziqe e flitjime. Ishte idealist. Prandej, si i tillë, zgjodh rrugën e vucjtjeve bashkë me shokët tjerë të mërgimit.

Përherë, ishte i arsyeshëm dhe i urtë. S'kishte pretendime. Qendronte larg ç'do fanatizmi. I matun dhe i peshuem mirë në bisedë, asnji herë, mendimet e veta nuk i shoqnonte me ndonji acarim, ose madhështori. Në çashtje të përgjithëshëme, kurr, nuk shkaktonte ndonji shembje, ose shkatrrim. Përkundra, me të lánë energjin e vet, shfaqej si nji ndërtimtar i pá shoq. Dinte me mbrojtun mirë pikëpamjet e veta; dinte edhe me tolerue anën kundrështare.

Aj, pjekunor e vet në lámën politike dhe shoqnore, e kishte veshun me zakonet e burrënis shqiptare.

Synesa e vetme e Qazimit, ishte Shqipnija Etnike. Të gjitha problemet tjera, qenë të nji rëndësiqe të dorës së dÿt për t'ë.

Qazimi, bashkë me një grupull shqiptarësh të përbërë gati prej një mijë vetësh, me 30-6-1948, pat ardhun në Stamboll, si emigrant politik; dhe pat shkue në Ankara. Aty, pat qëndruar pranë tejetes së vet, Zonjës Lutfije Allas.

Gjatë kohës që pat qëndruar në Ankara, prej vjetit 1950 e deri aty kah vjeti 1951, Qazimi, pat qënë i ngarkuem, prej një komisioni, me bashkëpunuar në përgatitjen e lëndës për Enciklopedin Turke, tue bërë përkëthime nga disa vepra të vjetra italisht. Prá, n'artikujt, që i përkasin Shqipnis, edhe Qazim Nekiut, ka pjesën e vet, në ket enciklopedi.

Má vonë, aj, pat bashkëpunuar edhe në krijimin e Shoqnis Turke-Shqiptare në Stamboll.

Gjëndja, që u krijue në Shqipni, me ardhjen në fuqi të regjimit policuer, e pat tronditun thellë Qazimin. Që shumë i ndieshëm. Pat një shpirtë shumë të butë. Prandej, vazhdimisht, mbet i prekur nën ndikesën e kësaj ndodhine, që tëmeroi botën shqiptare!...

Fati i zí atdheut i a këputi para kohe fijen e jetës.

Pastë shkue në hirin e Perendís...

Revista jonë, me bashkëpunorët e vet, ngushullon tejzen e të ndiemit, Zonjën Lutfije Allas, që i ndodhi si një nënë e dhimbëshme — përherë e sídomos — në kohën má të ngushtë. Gjithashtu, ngushullon pjesëtarët e familjes, që ká në Shqipni si dhe miqt e tij të shtrënjët, kudo që të jenë.

L. L.

Tesi di laurea di argomento albanologico

(Anno accademico 1966-67)

Il 25 novembre 1967 nella Facoltà di Lettere e Filosofia della Università di Roma si è laureata la signorina *Rosaria Antonini* con una tesi dal titolo *Il contributo politico della «Nazione Albanese» di Anselmo Lorecchio al movimento risorgimentale dell'Albania.*

Relatore il prof. Koliqi, correlatore il prof. Schirò.

E' risaputo che l'Italo-albanese Cavalier Anselmo Lorecchio di Pallagorio (prov. di Catanzaro) col suo periodico «*La Nazione Albanese*» seguì con appassionato impegno patriottico le tempestose vicende della madrepatria e della sua diaspora dal 1897 al 1924, anno della sua morte. «*La Nazione Albanese*» è una vera e propria miniera di notizie d'ogni genere: storico-geografiche, etnografiche, politiche, scientifiche, letterarie. La candidata si è limitata ad attingere notizie di carattere politico per presentare in una ordinata esposizione storica la serie degli avvenimenti che, con un travolgente crescendo, dal principio del secolo portarono il 28 novembre 1912 all'auspicata proclamazione dell'indipendenza d'Albania.

Il contrasto politico fra Italia e Austria per il nuovo assetto balcanico, quando si prevedeva prossimo il crollo dell'Impero ottomano, è trattato dalla candidata con grande misura e obiettività. Dopo aver seguito il travaglio diplomatico che s'impennava sul futuro assetto dello stato albanese, essa asserisce che soltanto un'Albania indipendente poteva assicurare l'equilibrio politico nei Balcani.

Un vivace capitolo è dedicato ai pretendenti al trono albanese e in particolare modo a Giovanni Aladro Castriota, l'aristocratico spagnolo che affermava di discendere da una pronipote di Scanderbeg.

L'Antonini con un lucido raffronto fra quanto scrive Anselmo Lorecchio nel suo periodico durante gli anni in cui questo era diventato una specie di portavoce del Pretendente spagnolo e i giudizi dati da altri giornali albanesi, fra i quali *Drita* (1901-1908) di Sofia diretto da Shahin Beg Kolonja, trae la conclusione che in fondo l'Aladro Castriota giovò alla causa albanese facendo parlare di sé e creando interessa-

mento per l'Albania nella stampa internazionale.

In questa dissertazione è sovente citata la nuova opera di Stavro Skendi «*The Albanian National Awakening 1878-1912*» (New Jersey 1967). La candidata a volte concorda con le affermazioni dello Skendi e a volte ne dissente. Comunque mette in rilievo il contributo che agli studi risorgimentali dell'Albania reca l'opera dello storico americano-albanese.

In una interessante appendice la signorina Antonini riporta una serie di pregevolissime poesie in lingua albanese tratte dal periodico di Anselmo Lorecchio: l'*Ode al Cardinale Ceesia* di Zef Schirò sr., *Arbreshët t'Italis vllëzrave të Shqipnis* di Dhimitër Chidichimo, *Arbreshët* di Bernardo Bilotta, *Rrofsh Shqipni* di Gjaçint Simini e altre ancora. Sono liriche rare sparse nelle numerose annate della «*Nazione Albanese*» difficilmente reperibili.

Il lavoro della candidata, che attinge dal periodico del Lorecchio interessanti e poco note informazioni sui fermenti patriottici, che preusero dal 1897 al 1912 all'indipendenza dell'Albania e le accompagna con i suoi giudizi originali sullo sviluppo delle varie fasi del movimento risorgimentale della nazione, rappresenta un utile contributo alla storia albanese. Molte figure di agitatori nazionalisti essa trae dall'oblio e ce ne presenta un agile profilo.

La candidata discusse con molta spigliatezza la sua tesi a cui la Commissione di laurea assegnò una buona votazione.

Noi di *Shëjzat* formuliamo le più sincere congratulazioni per la prova felicemente superata e auguriamo alla Dottorissa Antonini successo nella vita e nella carriera d'insegnante da essa intrapresa.

e. k.

***

La candidata *Rita Jamundo De Cumis* il 25 novembre 1967 discusse una

tesi di laurea dal titolo: «*Contributi di Padre Valentini allo studio del diritto consuetudinario albanese*». Relatore il prof. Koliqi, correlatore il prof. Schirò.

È un lavoro che rivela un diligente spoglio di opere in albanese e in altre lingue in cui si è tentato di cogliere lo spirito delle arcaiche consuetudini giuridiche che impregnava la mentalità degli Schipetari e che è contenuto in maniera più genuina nel cosiddetto «*Kanùn di Lek Dukagjini*», il quale resse per secoli la vita delle montagne autonome d'Albania fino al 1912, anno della proclamazione dell'indipendenza albanese. Le norme di questo giure tradizionale, conservate vive per lunghe generazioni nella memoria dei Malisori (montanari) e fedelmente praticate, furono raccolte dal Padre francescano Stefano Costantino Gjeçov. Numerosi saggi di autori albanesi e stranieri fecero oggetto di attento studio l'interessante originalissimo contenuto di tali norme, di remota provenienza, probabilmente codificate e ordinate nel XV secolo da Paolo e Lek Dukagjini, principi del Nord Albania, contemporanei di Skanderbeg. Il Valentini in varie opere ne intuì e rivelò i principi basilari che mirabilmente si adattavano alla natura del popolo albanese e alle esigenze di un sistema di vita patriarcale gelosa delle sue particolari qualità etniche.

La signorina Jamundo espone i risultati raggiunti dal Valentini e da altri studiosi, per quanto riguarda il Kanùn e parla diffusamente anche dei contributi importanti che in questo campo apportarono le opere di Antonio Baldacci, P. Fulvio Cordignano, il Console francese Degrand, P. Bernardino Palaj, F.W. Hasluck, ecc. Ma trova che il Valentini è penetrato più profondamente nello spirito di queste consuetudini le quali rappresentano il vero fondamento della concezione che l'Albanese ha del mondo e della vita. Il

Kanùn non è più in vigore da quando il libero stato d'Albania possiede le proprie leggi moderne, ma nel fondo dell'anima albanese lievita sempre l'essenza delle sue norme.

Ottimo il primo capitolo della tesi, ricco di notizie inedite bio-bibliografiche sull'uomo Valentini e poi sullo studioso, sul letterato e sull'educatore. La poliedrica figura di questo religioso che soggiornò quasi trent'anni in Albania, che scrive come un Albanese opere in albanese e studia la storia della nazione schipetara con illuminato zelo, viene tratteggiata sulla base di copiose informazioni, date alla candidata dal compianto Papas Matteo Sciambra, collaboratore del Valentini.

Naturalmente la tesi non vuole essere uno studio storico-filosofico-giuridico. Dai contributi giuridici del Valentini, la signorina Jamundo ha voluto trarre lumi per penetrare nell'intimo delle manifestazioni letterarie albanesi. Essa scopre nelle norme del *Kanùn* i più schietti impulsi dell'anima schipetara, il più fedele specchio delle più recondite caratteristiche della stirpe. La candidata afferma che, usando gli studi del Padre Valentini per intendere la letteratura sia orale sia colta dell'Albania, in cui operano latenti residui di spente civiltà mediterranee, e una particolare sostanza autoctona, essa si rivela nella sua vera luce.

Considerato da questo punto di vista, il lavoro della Jamundo condotto con molto impegno, sorretto da un notevole apparato critico e da un rimarchevole senso di orientamento nelle complesse usanze e reazioni spirituali del popolo albanese, possiamo asserire che reca un nuovo contributo agli studi sul *Kanùn* usato soprattutto come strumento di ricerca nel campo della letteratura per mettere in evidenza lo « specifico » nazionale schipetaro.

Congratolandoci con la Dottoressa Rita Jamundo De Cumis, fedele e affezionata alunna dell'Istituto di Studi

Albanesi, per i buoni voti che ottenne la sua dissertazione dalla Commissione di laurea, Le rivolgiamo i più fervidi auguri di vita lieta e prospera.

e. k.

***

Il 25 novembre 1967, la signorina *Maria Francesca Riggio* nella Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Roma discusse dinanzi alla Commissione di Laurea una tesi dal titolo *Cavallerizzo e le sue tradizioni popolari*. Relatore il prof. Koliqi e correlatore il prof. Schirò.

La candidata, dopo accurate ricerche nell'archivio parrocchiale di Cavallerizzo, che è il paese dei suoi genitori, e in quello vescovile di S. Marco, ha riassunto in succinti capitoli le vicende di questa località, da tutti finora ignorata e che fa parte del gruppo di comunità italo-albanesi di cui S. Benedetto Ullano è una specie di epicentro. Essa ha inoltre ricavato interessanti notizie da opere storiche difficilmente reperibili, da pubblicazioni periodiche sparse in raccolte private, da indagini nella Biblioteca Civica e nell'Archivio provinciale di Cosenza. Cavallerizzo, fra le località italo-albanesi del Cosentino, è una delle meno conosciute. In paesi vicini come Rota Greca, Cervicati e Mongrassano, la lingua non si parla più. Su questo lento ma inarrestabile processo di sparizione della prisca parlata influisce soprattutto il rito religioso latino. Nelle comunità di rito bizantino la vitalità della lingua e delle tradizioni rimane pressoché integra.

Cavallerizzo e i paesi limitrofi albanesi dettero generoso contributo di sangue al risorgimento italiano. Alcuni animosi di queste località parteciparono al moto insurrezionale promosso dai Fratelli Bandiera, quando questi sbarcarono alle foci del fiume Neto guidati dall'italo-albanese Giovanni Manes, residente a Venezia. Accanto ai Fratelli Bandiera nel Vallone di Rovito trova-

rono gloriosa morte anche parecchi giovani italo-albanesi.

La signorina Riggio narra, sempre basandosi su documenti, le vicende storiche del paese dei suoi genitori dalla venuta della gente di stirpe albanese (intorno al 1490) fino ai nostri giorni. Sorde lotte accompagnarono per secoli i tentativi del clero latino, appoggiati dai feudatari locali, per indurre gli *Arbreshë* ad abbandonare il rito bizantino. Nonostante la protezione della Santa Sede e del Governo centrale di Napoli, verso il 1564 molte località dovettero piegarsi. Ma ci sono famiglie che rimangono fedeli al vecchio rito. Frequenti sono gli spozalizi di abitanti di Cavallerizzo, Cerzeto ecc. celebrati nelle località vicine che hanno conservato il rito bizantino.

Dopo aver dato un copioso elenco di cognomi, nomignoli (nelle località *arbreshë* tutti o quasi tutti sono conosciuti attraverso un loro soprannome) e una interessante serie di toponimi, passa a descriverci usi e costumi locali. La nascita e le credenze relative agli accorgimenti atti a indovinare il sesso del nascituro ecc., battesimo, fidanzamento, nozze, funerali. Suggestivi alcuni inizi di ballate nuziali: *Mir' se vjen kush na vjen - se na vjen si bora e bardhë* (Benvenuta chi viene - che ci viene come bianca neve!). Negli spozalizi si danza la « valle ». Lodevole la parte del capitolo sugli usi e costumi dove si parla di magia e superstizione. La candidata riporta alcuni scongiuri, ottenuti dopo insistenti suppliche dalle donne anziane del paese che sono convinte ch'essi perdono di efficacia se recitati senza un serio motivo, come il vero bisogno di guarire un malato.

Anche i giuochi d'infanzia, sia maschili che femminili, sono accuratamente annotati. Il gioco del rimpiazzino (*shehura*: a Scutari è chiamato *kukë*, *me luejtë kukë*, altrove in Albania *kukaçefas*: dove *çefas* proviene da *mshefas* = di nascosto: *shehura* (*fshehura*)

deriva dal verbo *me mshefë* oppure *me mshehë* = nascondere).

Il gioco femminile delle *comari* si chiama « *ndrikulla* ». C'è il gioco dell'altalena detto *kandoja* (in alb.: *shregull* = anche in Albania l'altalena viene fissata con una corda a un ramo resistente d'albero e si alternano su di essa giovanette e giovani mentre in coro si cantano le ballate nuziali; queste ballate dette « *valle* », molto antiche, fanno parte della serie dei Canti di San Giorgio che celebrano l'inizio della primavera).

La parte più importante della tesi contiene una preziosa raccolta di prosa popolare (racconti di animali, fiabe, altre narrazioni) e di poesia popolare epica e lirica (canti religiosi, ninnananne, ballate nuziali e sfoghi lirici di vario genere, composizioni estemporanee (canti di sdegno e d'amore).

E' tutto materiale di prima mano. Ecco una ninnananna:

*Fjën, ti biri, fjën njera premë,
njera sa vjen it-at edhe jot'emë.
Fjën, ti biri, fjën njera menatë,
njera sa vjen jot'emë edhe it-atë.
Fjën, ti biri, fjën ato di orë
se na vjen Shën Xhuzepa me kurorë.*

Dormi, bambino, dormi fino a sera
fino a che non viene tuo padre e tua
[madre.

Dormi, bambino, dormi fino al mattino,
fino a che non viene tua madre e tuo
[padre.

Dormi, bambino, dormi queste due ore
fino a che non viene S. Giuseppe con
[le corone.

Di alcune note rapsodie, già pubblicate da Girolamo De Rada, troviamo qui le varianti raccolte a Cavallerizzo. Importantissime per uno studio comparativo e una riprova che il De Rada non inventò (come sostiene qualcuno) ma prese dalla viva voce del popolo i canti tradizionali pubblicati a Firenze nel 1866. La moglie del De Rada, Maddalena Melikji, proveniva da una ragguar-

devole famiglia di Cavallerizzo. Tra le varianti, quella della cattura e liberazione da parte del Sultano della sorella di Scanderbeg, ci dà un'idea delle varie e continue rielaborazioni che subivano di paese in paese i motivi fondamentali delle rapsodie.

Nel Canto di San Giorgio abbiamo una chiara prova che il Santo, tanto venerato dagli Albanesi d'Albania e della diaspora, fonde stranamente elementi della vita di Scanderbeg con quelli del Santo primaverile.

... *Ai gjithë armiqët i shpoi
gjithë Turqit i vinxhoi...*

... Egli tutti i nemici trafisse,
tutti i Turchi vinse...

Anche questa tesi della Riggio va ad arricchire la già cospicua serie di lavori della Biblioteca dell'Istituto di Studi Albanesi in cui origine, vicende storiche, usi e costumi, letteratura orale (e ove esiste anche colta) delle località italo-albanesi vengono accuratamente raccolte e studiate da studenti universitari del luogo. La Commissione di Laurea approvò la tesi su Cavallerizzo con una lusinghiera votazione.

Alla *Dottoressa Maria Francesca Riggio* che con appassionato zelo si applicò per mettere in luce le particolarità etniche del suo paese d'origine, la Redazione della rivista *Shëjzat* (Le Pleiadi) di cui ella segue da anni il difficile ma fruttuoso cammino e che ella ama e ammira, Le rivolge le più vive felicitazioni per il conseguimento del lauro accademico con i migliori auguri per la sua carriera d'insegnante. Anche al padre della neo-laureata, *Cav. Luigi Riggio*, amico della nostra rivista, inviamo cordialissime congratulazioni per il brillante coronamento degli studi universitari di Sua figlia, *Maria Francesca*.

e. k.

Il 28 novembre 1967 la signorina *Enrichetta Ferraro* ha superato l'esame di laurea con una tesi su « *Plataci e le sue tradizioni popolari* », che reca un notevole contributo allo studio delle tradizioni popolari italo-albanesi. Relatore il prof. Koliqi e correlatrice la prof.ssa Bianca Maria Galanti.

In sette densi capitoli, la Ferrero ci dà notizie, per la maggior parte di prima mano, sulla origine, vicende storiche e caratteristiche di Plataci, suo paese natale. Analizza l'indole degli abitanti e parla del rito bizantino da essi praticato e delle chiese e delle feste religiose locali. Si diffonde poi a descrivere usi e costumi, le tradizioni della vita familiare e della comunità, le feste non religiose, le superstizioni. Con scioltezza di stile, condito da incisive osservazioni, ritrae il piccolo mondo montanaro (Plataci è situato a circa mille metri sopra il livello del mare su una propaggine boscosa del monte Pollino e innanzi a breve distanza in linea d'aria gli si dispiega il verdazzurro golfo di Taranto). Nell'isolamento di un'aspra natura alpestre, circondato da profondi burroni nel cui fondo scorrono due precipitevoli fiumi, minacciosi nella stagione invernale: il Satanasso e il Saraceno che si versano nel Mar Jonio, questo paese italo-albanese ha conservato mirabilmente lingua e letteratura orale insieme alle prische tradizioni.

Nella tesi il denso nucleo dei racconti d'animali, fiabe, leggende, indovinelli, proverbi e detti, rappresenta un autentico patrimonio folcloristico. Bella veramente la poesia popolare presentata qui in una raccolta del tutto inedita. La candidata esamina con acume il ricco materiale di prosa e poesia popolare, frutto delle sue lunghe ricerche in loco. Asserisce, confortando le sue affermazioni con molteplici esempi, che da esso emerge, anche nella tematica grosso modo comune a tutti i popoli mediterranei, la singo-

lare indole del popolo platacese, incline a ironizzare sulle vicende della vita, ma non per un innato scetticismo bensì per un naturale pudore che lo spinge a non rivelare gli interni sentimenti. Geloso custode del suo mondo interiore, non vuole essere visto né piangere né gioire. I canti d'amore, che forse rappresentano la più riuscita espressione della genuinità primigenia dei sentimenti della gente di Plataci, pur nei loro cauti abbandoni, pure nella palese ritrosia a mettere interamente a nudo il proprio cuore innamorato, racchiudono un respiro di vera poesia.

Ottimo il capitolo IV che contiene annotazioni linguistiche sulla parlata platacese. La fonetica, la morfologia (nome, pronome, verbo, aggettivo, avverbio), la funzione delle parole, il lessico, tutto è descritto e analizzato in maniera esemplare. Appropriate le conclusioni a cui arriva la Ferraro con la perspicace disamina sulla parlata della sua località nativa:

1) La parlata di Plataci conserva molto bene il patrimonio morfologico-sintattico dell'albanese comune;

2) conserva anche una parte degli antichi nessi fonetici (*kl, gl*);

3) le poche innovazioni di questa parlata riguardano quasi solamente le vocali *e - ë - o*;

4) in quanto al lessico ha perduto solo poche voci dell'albanese comune, ma non ha creato nuove voci per esprimere le nuove necessità dell'ambiente, limitandosi a prenderle in prestito dall'italiano e dai dialetti calabresi.

Originalissimi i proverbi. Eccone qualcuno:

— *Shpirt ké, shpirt kujtò* (Hai un'anima, ricorda di averla).

— *Mënoj, por nëng harronj* (Tardo, ma non dimentico).

— *Ju vashaz, ç'kini hjën, mbanje e shitarnguar, se ajo s'ë karvela hua: sot t'a j'ap, manat e dua* (Voi fanciulle, che avete l'onore, tenetevelo stretto,

poiché esso non è pane preso a prestito: oggi te lo dò, domani lo rivo-glio).

Un capitolo è dedicato agli scrittori e poeti di Plataci. Vi è ricordata la inquieta figura del sacerdote di rito orientale Angelo Basile che prese parte attiva ai moti patriottici napoletani nel 1848. In una violenta dimostrazione studentesca, a Napoli, il Basile fu causa della morte di un prete, certo Don Placido Becher, ritenuto un santo dal popolino e che si diceva fosse il confessore della regina madre. Guidati dall'impetuoso Platacese, gli studenti raggiunsero l'abitazione del Becher: Basile, afferrandolo per la gola, gli ingiunse di giurare la costituzione. Dopo qualche giorno il disgraziato sacerdote filoborbonico morì. Anche il Basile morì poco dopo. Scrisse la tragedia *Ines di Castro*. Ma fra i letterati platacesi su tutti sovrasta con la sua preparazione culturale il Papas Demetrio Chidichimo, che prese parte al movimento risorgimentale albanese, partecipando attivamente ai congressi linguistici italo-albanesi e ai lavori di tutti i comitati che operavano a favore dell'indipendenza dell'Albania. Scrisse articoli, liriche, opere religiose.

Alla *Dottoressa Enrichetta Ferraro*, che discusse con prontezza e competenza la sua tesi dinanzi alla Commissione di laurea, ottenendo una lusinghiera votazione, inviamo le nostre più sincere congratulazioni. Inoltre formuliamo l'augurio che essa perseveri sulla via degli studi albanesi a cui lo spinge la tradizione familiare e la tenace fedeltà della sua Plataci alle proprie radici etniche.

***

Il 28 novembre 1967 si è laureato in Lettere presso l'Università di Roma *Elio Miracco*, discutendo una originale tesi in lingua e letteratura albanese:

« *S. Sofia d'Epiro e le sue tradizioni popolari* ».

Relatore il Chiarissimo Professore Ernesto Koliqi, correlatore il Professore Giuseppe Gradilone.

Va subito detto che il *Miracco* è un italo-albanese, nato proprio a S. Sofia d'Epiro, comunità albanese della provincia di Cosenza. La sua tesi è quindi un atto di amore per la sua gente, seguendo egli in ciò l'esempio della sua famiglia e in particolare del padre Temistocle, il quale ha avuto sempre vivo e tenace il culto delle avite tradizioni.

Il *Miracco*, riscaldato da questo amore e illuminato da una sicura preparazione metodologica, ha compiuto ampie e lunghe ricerche e per scoprire documenti inediti e per raccogliere il patrimonio popolare: ricerche quindi sia nel passato che nel presente.

Il risultato è stato felice e si può affermare, senza tema di errore, che il suo lavoro rimane a tutt'oggi il più completo e il più valido sulla generosa e leale comunità.

Ma diamo un rapido sguardo al poderoso studio di ben 529 pagine, per informare in qualche modo il lettore.

Precede un'ordinata, organica e aggiornata nota bibliografica. Inizia poi il lavoro articolato in quattro parti.

La prima è una degna introduzione e una vivace rievocazione, talvolta rinnovata con l'apporto di dati nuovi, della storia della comunità, mettendo nella giusta luce avvenimenti, personaggi e scrittori, in essa fioriti, come Pasquale Baffi, Angelo Masci, Francesco Bugliari, e non trascurando la toponomastica, di cui segue e spiega la trasformazione subita nel tempo.

La seconda e la terza parte, il corpus della tesi, comprendono rispettivamente la prosa (*racconti di animali, fiabe, narrazioni varie, aneddoti, proverbi*), e la poesia popolare (*preghiere, ninne-nanne, canti d'amore, ballate nuziali, ballate di natura varia*).

Un materiale questo ricco, raccolto

per la prima volta con rigoroso metodo, trascritto con esattezza fonetica e tradotto in italiano.

Tutte le manifestazioni di vita popolare, rispecchianti la psicologia della gente di S. Sofia, trovano espressione in questi preziosi documenti.

Ma il *Miracco* non si è fermato alla sua meritoria opera di solerte e preparato raccoglitore, ma è andato oltre, esprimendo nella quarta parte della tesi la misura della sua formazione culturale: ha aggiunto notazioni etniche e letterarie e ha tentato anche una descrizione della parlata locale, ispirandosi alle rinnovate metodologie linguistiche.

Al neo dottore *Elio Miracco*, che ha sempre dato prova di seria e consapevole umanità, che è poi il fine ultimo a cui tendono gli studi, e che ha seguito costantemente i corsi impartiti nell'Istituto di Studi Albanesi, la redazione di « *Shëjzat* » formula gli auguri più affettuosi per la sua carriera e per il proseguimento del suo appassionato lavoro nel campo albanologico.

G. G.

***

Ai cultori di albanologia è ben chiara l'importanza della rivista « *La Nazione Albanese* » diretta da *Anselmo Lorecchio* (italo-albanese di Pallagorio in provincia di Catanzaro), la quale ha portato il suo generoso contributo alla vita etico-politica e culturale dell'Albania nel periodo culminante della sua storia, in quel periodo cioè in cui le sue travagliate vicende stavano per trovare conclusione nella proclamazione dell'indipendenza e in cui s'incominciavano ad affrontare i grandi e gravi problemi della vita nazionale.

Essa infatti è stata pubblicata dal 1897 al 1924: ben ventisette annate!

Finora non si era fatto uno spoglio metodico per cogliere e lo spirito del-

la sua fortunosa esistenza e il risultato del suo contributo.

Questo lavoro ha tentato gli allievi dell'Istituto di Studi Albanesi dell'Università di Roma, i quali hanno seguito i corsi per più anni e si sono quindi addestrati in queste particolari ricerche.

Uno di essi la Signorina *Maria Cristina Tenaglia* ha raccolto il materiale più specificatamente culturale e letterario sparso nelle varie annate, commentandolo con diligenza ed acume, sempre però alla luce degli avvenimenti storici in cui personaggi, scrittori e opere d'arte fiorirono.

Infatti la sua tesi porta il titolo: « *Evoluzione storica-culturale albanese dal 1897 al 1924 vista attraverso il periodico "La Nazione Albanese" di Anselmo Lorecchio* ».

Dell'interessante lavoro, discusso col Prof. Ernesto Koliqi, relatore, e col Prof. Giuseppe Gradilone, correlatore, e approvato con lusinghiera votazione, vorremmo dare dei brevi cenni per sottolinearne il valore e l'importanza.

La tesi si apre con un'introduzione, nella quale, sobriamente ma con sicura conoscenza della materia, è presentata la temerie storica dell'Albania e delle colonie italo-albanesi, la quale fa bene intendere l'origine della vocazione del direttore della rivista, del quale nel primo capitolo la Signorina Tenaglia ci dà per la prima volta un ritratto completo, aggiungendovi delle note significative sui fratelli di lui, *Luigi* e *Stanislo*.

Utilissimo per gli studiosi il capitolo

secondo, rapida rassegna dei giornali e delle riviste, usciti dal 1849 al 1912, (quali, per limitarci a qualche citazione, *l'Albanese d'Italia* e *Fjamuri Arbërit* di G. De Rada; *Arbëri i ri* di S. Petta e G. Schirò; *l'Albania* di Faik Konica; *Dielli* di Fan Noli) precedenti o contemporanei quindi alla pubblicazione de « *La Nazione Albanese* », della quale così si evidenziano l'inserimento e la funzione determinante nei problemi in quel tempo posti e discussi: è una breve storia del giornalismo albanese di quell'età, la quale può essere consultata agevolmente e con risparmio di fatiche.

Il centro del lavoro è il capitolo terzo, didascalica rubrica del materiale culturale e letterario della rivista, chiosato, come già si è detto, criticamente con apporti da altre fonti e posto nella giusta luce storica. Poeti, scrittori e letterati noti come Girolamo De Rada, Naïm Frashëri, Giulio Varioboba e Giuseppe Schirò, Costantino Kristoforidhi, Asdren, si trovano insieme ai meno noti, come Bernardo Bilotta, Luigi Lauda, Michele Marchianò, Vincenzo Dorsa, Gerardo Conforti, Ferdinando Cassiani ecc.

Vicende e istituzioni letterarie completano il quadro.

Infine un capitolo conclusivo e un'accurata nota bibliografica.

Alla Dottoressa *Maria Cristina Tenaglia* le congratulazioni più vive e gli auguri più fervidi della nostra rivista, della quale essa è attenta lettrice.

G. G.

LIBRA TË LEXUEM

SULEJMAN HAXHIJA: *Flamurtari i Kosovës Isa Buletini*, München 1967, faqe 153.

Nji frymë e gjallë e gjallnuese, nji freski e hollë qi vjen nga ruidinat e maleve dhe përmban në vete si nji afsh të borët majesh, më zgjanoi mushkënit e shpirtin tue lexue kë't vepër të Sulejman Haxhis. Nji ungj i emi, Gjon Koliqi, qi kish pá me sý me 23 kallënduer 1916 në Podgoricë, mbi urën e ré të Rebnicës, vrasjen e Isa Buletinit e të burrave qi e përsiellshin, m'a tregonte shpesh kë't ngjarje tue vù në dukje trimnin e prísit kosovar dhe të shokve, të cilët të zánun befás midis urës nga Malazezët, bânë dekën për mos me dorzue armët e brezit dhe të krahut. Qe nji përleshje epike e dënjël për traditat mã të lavdishme të gjakut t'onë. Edhe në gojën e Luigj Gurakuqit emni i Isa Buletinit përsëritej tash e parë. Luigji e kishte pasë shok të dashun e përkrahës së vlefshëm në Vlonë ndër ditt e shpalljes së pamvarsis në nanduer 1912. Kështuqi vargjet e Sulejman Haxhis ngjallne në mue kujtime e më shkaktuen përshtypje të lidhuna me stinët mã të flakta të jetës s'ime. Sot brohoriten andej e këndej emna herojësh të rij, qi në mã të shumtën e rasave nuk dihet mirë për shka e flijuen veten. Çdo lherori, sidomos ajo e jetës, lypet çmue e nderue edhe kur nuk i përgjigjet idës së gjithëkuj. Veçse njeriu ndien nji farë trazimi në shpirt ndaj herojët dhe heroizmat e kryeme për të mkambë nji idé e cila nuk pranohet njimendje e njizani si e dobishme për atdhë. Prandej kur vargu i fatosave të përjavduem rrjeshton para admirimit t'onë emnat e Ismajl Qemalit, Luigj Gurakuqit, Bajram Currit, Hasan Prishtinës, Ded Gjo' Lulit, Ali Pashë Gucis, Haxhi Zekës etj., emna qi kumbojnë si tinguj burijash epike në vesh të gjithë Shqiptarvet, zemra galdon në lexim të veprimtaris së tyne qi na entuzhazmoi në moshë të ré kur Shqipnija kishte nji veshtrim të vetëm për të gjithë dhe jo aqë veshtrime sa janë trillet e kaptinave të ndryshme shqiptare.

Tue marrë Isa Buletinin për kryetrim të poemit të vet, Sulejman Haxhija tregon nji vetedije së rrallë të mjeteve krijuese qi mundet me zotnue. Shqiptarët përgjithësisht linden me nji prirje vjerrshimi. Tetërrokshi u buron i kollajshem te goja dhe lulzohet me rima e gjasërane. Tue ndjekë shembujt e poezis popullore, Sulejmani din t'a shtrijë përmbajtjen n'endje të vargjeve kur kryethema ásht trimnija. Sulejmani përdorë dy mënyrat typike qi njifen n'epikën e popullit t'onë: atë të kangve tërthorçe a maje krahit (heroike) dhe atë të rapsodive. Shumica e vargjeve në vepër të tij ndjekin mënyrën e parë; disá, si ato *Isa Buletini dhe Shqipja e malit* dhe *Isa Buletini dhe djelmt e Bejlulit* (edhe në titull ndëgjojmë trajtat e veçanta të rapsodive: *Muja e çikat e Behurit*) shtjellohen pa u shtëmangë nga hullija e rapsodive:

*Qi mos t'rrshet gjoku kalldermes,
Jallah! trimi n'kambë u çue,
Puthi dorën nán's tu'u nisë,
Edhe doli der's shtepisë,
Shkoi te gjoku fill në grazhd,
Nisi gjokun m'e potkue
Me shum thumba e shiërngon
Zën i a vën patkojt prej sermes
Qi mos t'rrshet gjoku kalldermes,
M'a shiërngon me shtat kollana
Tue e gatue man për mejdana...*

Në këto vargje gjithëkushë ndëgjon jehonën typike të rapsodive të ciklit l'Agëve të Judbinës. Kjo mënyrë vjerrshimi d.m.th. ndjekja e shkollave aedike të vjetra të popullit t'onë, është merita e parë e Sulejmanit, sepse me të tilla trajta ai përpiqet të mbajë gjallë një traditë të çmueshme. Vargjet e kësaj vepre, ku fatosat që u përpoqen me ndërtue atdheën parakalojnë në dritën e lavdis së tyne, herë kumbojnë rrëmbyeshem si valët e projeve prendverore në male t'ona, herë pëshpërisin prajshem si fllad agimi n'ahishte.

Pirolla i goftë, zotit Sulejman! Tue shfletue faqet e veprës së tij, na në mërgim e ndiejmë Shqipërinë kah afrohet me na dhurue erën e tokës dhe të pyjeve, me na kërtndezë me frymën e saj përtrise e rinuese.

E. K.

★

« Naš jezik » (*La nostra parola*). Periodico dei paesi slavi del Molise - Anno 1 - Nr. 1 - Dicembre 1967 - Direzione: Via Maffeo Pantaleoni, 18 - 00191 Roma. Editore: Karol Kleszczynski.

Accanto alle località italo-albanesi, esistono nel Molise alcuni nuclei di popolazione croata che discendono dai profughi del XV, XVI secolo riparati in Italia per sfuggire la sanguinaria tirannia ottomana. Acquaviva Collecroce, Montemitro e San Felice sono tre ridenti località che mantengono ancora viva la lingua degli antenati e che ora pubblicano anche un loro periodico.

Alcuni valorosi italiani d'origine slava, sostenuti dal Dr. Karol Kleszczynski e dal Prof. Miroslav Varoš, solerti animatori di belle iniziative intellettuali, costituitisi in gruppo, hanno iniziato una serie di manifestazioni per meglio far conoscere in Italia questo piccolo mondo slavo, quasi del tutto ignorato finora.

Il Cardinale Franjo Šeper, vescovo di Zagabria e Primate della Chiesa Cattolica di Jugoslavia, nel settembre del 1967 ha visitato i tre paesi italo-slavi e vi è stato ricevuto con grandi manifestazioni di giubilo. Il Porporato, nel discorso pronunciato in Chiesa durante il Pontificato, ha recato agli abitanti delle tre località il saluto dei fratelli croati, da cui essi si staccarono quattro secoli prima per trovare ospitale asilo in Italia, loro nuova patria.

Il periodico *Naš Jezik* intende seguire lo sviluppo linguistico pronunciatosi vivacemente negli ultimi anni e dare notizie storiche ed etnografiche su queste colonie slave. Gli Italo-slavi vivono accanto agli Italo-albanesi nel Molise in rapporti di cordiale vicinato. Identiche vicende storiche, una mentalità molto somigliante, problemi analoghi in ogni settore della vita e del lavoro, hanno creato fra Slavi e Albanesi d'Italia una serie di legami di schietta amicizia.

Ai Redattori del periodico, la rivista « *Shëzjat* » (Le Pleiadi) augura di tutto cuore pieno successo.

E. K.

★

FRANCO DURAZZO: *L'Albero Italia* - Casa Editrice « Edikon », Milano, 1967, pp. 77, L. 1.000.

E' una breve raccolta di liriche, nella maggior parte consacrate a luoghi italiani percorsi dall'autore come in un pensoso pellegrinaggio: tappe per lo più frettolose che s'aprono e si chiudono in un balenare di subitanee visioni di paesaggi soffusi di trepida segreta malinconia.

Il ricordo storico appena accennato si stempera in musica e in colore, il verso accarezza con nostalgica ala le immobili pietrificate presenze del passato,

poi è travolto dall'ebbrezza del vivo presente fatto di cieli e di nuvole, d'acque e di alberi nel trionfante svariare delle stagioni sempre nuove sulle ferme memorie dell'antichità.

Nell'intimo di questa poesia, che evita con arte piena di consapevole equilibrio, nelle sue terse strutture formali, i toni aulici e ogni sonorità rettorica, si avverte una profonda attitudine alla meditazione. Affiorano in essa intensi impulsi religiosi. L'autore, dotato di una solida preparazione culturale, non appesantisce mai il suo delicato tessuto lirico con reminiscenze storiche, risvolti eruditi, riflessioni sentenziose. Il senso della fuggevole bellezza del mondo e della vita oscura a tratti la sua anima come labile ombra di ali trasvolanti su un quieto specchio d'acqua.

Molti sono i versi che recano l'impronta di una luminosa felicità d'ispirazione. Nelle immagini nitide e colorite vibra una sofferta esperienza di vita vissuta. A volte nei sussulti dell'estro, in lui, che ha nelle vene sangue di dogi, nascono aneliti di spedizioni avventurose sui mari del Levante: ritorni su solchi ancestrali:

*...Vento che gonfi del mare i piani infecondi e ondulati
più non ritendi le vele degli orientali pirati,
sola riporti la pioggia, non la satanica possa
del capo di navi lunate, del Kaireddin Barbarossa...
Ma tu, denso afoso scirocco di terre deserte e lontane
hai l'eco, nel soffio opprimente, di melodie musulmane
e dalla torre ove scrivo, che fatta fu contro l'Oriente,
mi attiri verso le coste che un dì navigò la mia gente.*

(Scirocco: pp. 45-46)

Franco Durazzo ha il mare nel sangue e odor di sana salsedine impregna tutto il suo volume. Suggestive, per vivacità di tocchi coloristici e sottile effusione poetica, le liriche dedicate ad Agropoli.

*Rosa bianca e buganvilléa,
limon dolce e arancio amaro,
gli orli di palma e di pino
d'un seno di mare che fervido
respira verso la costa,
le rupi di Punta Fortino, la torre di Santo Francesco...
Fra canti di gallo al mattino
e a sera latrati di cani,
questo è rimasto il mio mondo.*

*Ora scarico le mie speranze
nel porto delle memorie
e ne salpano le fantasie.*

(Rosa bianca: p. 70)

*...L'alga che a mucchi fermenta, gli aromi dell'erba di rupe,
i fiati salmastri dell'onda, i fumi di quelle cucine
sono l'incenso che Agropoli, umile e semplice, brucia
verso l'altare del cielo, Signore, per la tua gloria.*

(L'incensiere: p. 72)

*Lampara che vegli sul mare
nell'alba colore di cenere
sotto le luci di Venere
e della Stella polare,
mi torna a tremare il tuo lume
dietro le palpebre chiuse
così come a sera si schiuse
dopo un suo primo barlume.*

(La lampara: p. 77)

Agropoli, perla del golfo di Salerno, ridente cittadina che scende dalla pace dei colli pieni d'olivi per bagnarsi nelle onde più azzurre che tremolino in seno al Mar Tirreno, ci appare in questi versi, pur nella sua quotidiana reale bellezza, come trasfigurata in una luce di verdazzurro miraggio che accentua il senso del suo misterioso incanto.

L'autore, che è di lontana nobile origine albanese, merita di essere conosciuto dai lettori della nostra rivista. In fondo all'armoniosa liricità dei suoi versi, in cui alitano respiri d'alberi e mormorii di acque, e si riflettono gli aspetti sempre rinnovantisi del mondo, si sente anche un nostalgico attaccamento alle memorie del passato; sentimento congeniale a noi Albanesi, che nell'eterno mutare delle forme esteriori della vita, amiamo rimanere saldamente legati alle solide radici delle nostre tradizioni.

E. K.

★

« Ndërgjegjja »: Fletë humoristike. Del kur i mbushet mendja, është e drejtë me nga ADEM HODO: 31A Conant St. - Danvers, MASS. 01923 - U.S.A.

Dihet se Shqiptari pajiset me një ndije së hollë humori e me një zotsi të veçantë me gjetë ndër njerz e ndër rrethana anën e dobët, atë që mund të vëhet në lojë e që bân me qeshë. Shpotija ndër male t'ona kalon nga sarkazmi dermues nëpër ironi mundshuese në satyrë të lehtë gaztore. Shembujt klasikë në shqipe i kemi te Fishta e te Çajupi në poezi, te Faik Konica e te Lazër Shantoja në prozë. Humori është krypa që i ep shije e amë të kandëshme stilit të një shkrimtarit. I përdorun më mend e më vend, duhet të njuhët një ndër mjete më fryt-dhânse edukimi. Humori i zgjedhun, i njerzishëm, që shkakton buzqeshjen edhe te ai i cili është vetë objekt i tij, duhet çmue si kritikë ndër-tuese që nxitë me qortue të mbetat e me forcue vetit e mira.

Adem Hodo, me tre numura të Ndërgjegjjes, dalë gjatë një viti, besoj se mund të radhitet ndër ata që duen nëpërmjet vërejtjeve të buta gaztore me sjellë sqarim në shoqni shqiptare dhe me u caktue vendin që u përket vlerave të ndryshme. Ai e ka kuptue, dhe për këtë i pikon zëmra lot t'idhta, se një pështjellim i madh është krijue dhe po vjen tue u përhapë në mërgatën shqiptare. Nuk dallohet më i dijsmi prej injorantit, vullnëtmiri nga kryekëcyemi, i regjuni në punët e jetës dhe të botës nga bylmezi. Besoj se qellimi i Hodos është me sjellë rend e harmoni ndër rrjeshta të mergatës. Me ligjirimin e rrjedhshëm të tij, ligjirim i bregut të Himarës që Arbreshët kuptojnë pa kurrfarë vishitirsije, me frymë mirërritëse të dënjë për një arsimitar si ai është, humoristi i ynë, pa kapërcye çaqet e njerzisë, ngucë e qorton, gërget e tregon gabimet, shoshitë me buzë në gaz çashtjet, peshon në kandar të drejtë vlerat, këshillon e stigmatizon. Një dëll poetik i natyrshëm e ndihmon me gjallsue

vërejtje e kritika tue i shprehë me anë vjerrshash. Kuptohet vetvetiu qi nuk mundet Hodo-ja me na dhânë epigrame përherë të krypuna me shije. As gjithmonë nuk âsht i paanëshëm. Edhe disa gjikime politike shifet se i shprehë ngutëshëm. Tregimi i ngjarjeve njerzore ndahet në kronikë e në histori: vargu i rrethânave shqiptarë, sidomos nga shpallja e pamvarsis e deri më sot, nuk âsht studjue me mende të qirueme nga paragjikimet mjegulluese aqë sa m'u përshkrue me kavî e pasoja të qarta në fletët e historis s'onë e t'Europës. Kemi, mbi at vargue ngjarjesh, kujtime (*mémoires*), kronika, trakte, apologjina e denigrime. Këto të gjitha duhen përshkue nëpër shoshën e një kritike objektive dhe në dritën e dokumentavë autentikë para se m'u përdorë për t'u shtjerrtue si tregim historik, qi të vlejë si pasqyrë e njimendët e përpjekjeve të kombit shqiptar për me ecë përpara e me u naltue në shkallën e qytetnis.

Sido qi të gjikohet nisjativa e Adem Hodo-s, një gjâ del në shesh në të: se si përpilues i *Ndërgjegjjes* shkado qi pohon, e bân në mirëbesim. Prandej vepra e tij meriton të çmohet e të përkrahet. Na, qi z. Hodo e njehim ndër bashkëpuntorë të së përkohëshmes s'onë, e përgzojmë për punë të vlefshme qi po vjen tue zhvillue e i urojmë sukses në ndërmarrjen bujare me sjellë bashkim në grupe të mërgatës tue qitë në dritë — për sa âsht e mundun — të vërtetën ashtu si e shprehë një ndërgjegjje e shëndoshtë.

E. K.

★

MIRCEA POPESCU: *Saggi di poesia popolare romena*, Società Accademica Romana. Collana di Studi e Saggi III. Roma 1966, pp. 142, L. 2.000.

E' risaputo che nei paesi balcanici la letteratura orale può considerarsi il vero specchio dell'anima della stirpe. Eventi storici sfortunati intralciarono in quei paesi il progresso in molti settori della vita sociale e intellettuale. Continue irruzioni di orde barbare distrussero biblioteche e archivi, cancellarono tracce di epoche prospere, abbattono monumenti e cimeli di un passato che ebbe periodi non privi di gloria. Cosicché i ricordi si accumularono soltanto nella memoria collettiva e insieme ad essi le tradizioni d'ogni genere, pullulate dalla esperienza di una lunga teoria di generazioni. Dolori e gioie comuni a tutta la stirpe, aneliti di libertà e di riscossa, e anche sentimenti e giudizi di singoli sulle vicende della vita, impressioni sui fenomeni naturali e trasalimenti dinanzi al mistero dell'universo, tutto confluì a formare il patrimonio espressivo orale che rappresenta nei Balcani più che altrove in Europa il palladio dell'anima nazionale. Da questo humus prezioso in continuo rigoglio e fermento nasce, in qualche nazione balcanica prima e in qualche altra dopo, la letteratura colta o riflessa. I più rappresentativi scrittori balcanici e danubiani hanno attinto da questo humus non solo la materia greggia delle loro opere, ma anche motivi e linee formali e soprattutto lieviti e palpiti autotoni che, passati poi al vaglio di una cultura classica e di sottili esperienze derivanti da attento studio delle grandi letterature occidentali, furono da essi nei migliori lavori innalzati a sfere superiori dell'espressione artistica. Anche quando, correnti letterarie travolte da incontrollata pedissequa imitazione di scuole straniere, uscirono dal solco della tradizione espressiva popolare, breve ne fu lo sviluppo e la durata, poiché caddero inaridite come rami divelti dal tronco che dona linfa vitale alle opere letterarie.

Mircea Popescu in questo suo volume ci dà alcuni lucidi saggi di poesia popolare romena, corredati da numerosi esempi che ne rendono la lettura oltre-

ché istruttiva anche molto dilettevole. Tutti gli argomenti trattati sono interessanti: *Incantesimi d'amore, Lamenti funebri, Usanze e canti agresti per Natale e Capodanno, le colinde* ecc.

Un lettore esperto di poesia balcanica subito avverte molteplici analogie fra questi componimenti lirici romeni e quelli di altri popoli balcanici. Qui mi limito a mettere in rilievo qualche somiglianza specie fra i compianti funebri romeni e quelli albanesi. Anche da noi, fino a poche decine di anni fa, vigeva l'uso di chiamare nei lutti familiari le prefiche (voceratrici) che con versi ottonari improvvisavano il lamento funebre, attenendosi a modelli popolari d'origine molto antica. Avviene a volte che una prefica, o perché veramente commossa o perché si trova in quel momento in uno stato di grazia creativa, esca in espressioni veramente geniali e immagini luminose. Allora quel lamento si trasforma in canto e va ad arricchire il repertorio della poesia popolare tramandata di generazione in generazione. Il caso della Miorita, citato dall'autore, è il medesimo di un lamento funebre improvvisato da una giovinetta montanara sulla salma di Lulash Prela, *Bajraktar* di Shala (Albania Settentrionale) che colpì tutti per la sua forza espressiva e ora è sempre ricordato e annoverato, non più fra i lamenti funebri, ma fra i canti eroici.

Su un bambino morto così suona il compianto romeno:

*Rallegrati, chiesa,
Che ti giunge un bel fiore...
...Rallegrati, cimitero,
Che ti giunge un bel corpo...*

Ecco un lamento funebre albanese per un bambino:

*...Beata piccola tomba,
che racchiudi questo gioiello d'argento.
Beata zolla rugiadosa,
che conservi questo pezzetto d'oro.*

Le *colinde*, canzoni di questua, in Albania le chiamano *llazare*, e sono certamente giunte a noi tramite gli Aromeni. A Scutari se ne conosce una popolarissima dove appare il vocabolo *kullàna*. In altre parti d'Albania sono chiamate *kolendra*.

A Scutari, il primo giorno dell'anno, schiere di ragazzi con cestini al braccio, vanno a portare il saluto augurale di casa in casa cantando questo canto:

*Sia prospero il giorno della « kullàna »
con una coppa piena di monete d'oro.*

*Sia prospero il giorno d'oggi e il primo dell'Anno venturo:
Fateci un dono, felice signore.*

*Esci, esci, o nobildonna di questa casa,
con la corona (1) del tuo signore.*

---

(1) Allusione al matrimonio di rito greco in cui il prete pone corone di fiori sulle teste degli sposi. Le corone, poi, conservate, rimangono simbolo di legittima unione.

*Esci, esci, che tu possa sempre uscire immacolata!
Oggi incinta, il prossimo Capodanno col figlio.
Esci o vuoi che ce ne andiamo?*

Ricevuto il dono (dolciumi, noci, fichi secchi ecc.) il coro si congeda cantando:

*Qui abbiamo trovato una soglia ospitale,
con corsiero dai bianchi piedi
e criniera d'oro,
montato da un nobile signore.*

Il Popescu illustra i suoi temi di poesia popolare con acute notazioni etnografiche e storiche. Ne ricerca l'origine e ne descrive lo sviluppo. Le formule d'incantesimo, i compianti funebri e le *colinde* appartengono al genere lirico della poesia popolare e i copiosi esempi citati, nella nitidissima traduzione italiana dell'autore, spiccano per freschezza d'immagini e delicatezza di sentimenti. Al contrario le somiglianti effusioni poetiche albanesi si distaccano da quelle romene per un tono più rude e, nei compianti funebri, per un accento più epico. Per quanto riguarda le *colinde*, argomento che il Popescu tratta con molta penetrazione e profonda conoscenza delle numerose opere che ne studiano la genesi e ne tentano la classificazione, in Albania si conoscono soltanto quegli esempi annoverati (*kullâna, kolendra*) dal Viciu fra le *colinde augurali*.

Il Popescu, sicura guida, col suo volume di saggi, introduce il lettore nel suggestivo mondo della poesia popolare dove palpitano esperienze di molteplici generazioni e zampillano vene di autentica liricità, che rinfrescano l'anima e la confortano con il salutare senso di genuina umanità che ne impregna l'intimo midollo.

E. K.

*

KARL GURAKUQI: *Grammatica albanese dell'uso moderno*. II edizione riveduta e ampliata con prefazione di Giuseppe Valentini (Ad uso degli studenti universitari di Lingua e Letteratura Albanese). Centro Internazionale di Studi Albanesi, n. 10 - Palermo 1967.

Aktiviteti i prof. Karl Gurakuqit në lamën e gjuhës shqipe është tashmë i njoftun në kand, me decenie pa ndërpreme. K. Gurakuqi është një ndër ata studjues, si Xhuvani, M. Logoreci etj. që i vunë bazat e para trajtimit të gjuhës së shkrueme ndër ne tue përpiqur gramatika, tekste shkollore e shkrime të ndryshme tjera (studime, shënime gjuhësore, kritika, përkthime etj.), ku fjalja shqipe, fjalori përdoren kristalizueshëm mbas normash e përcaktimesh të peshueme tue i ndejë vijës së zhvillimit të natyreshëm të

gjuhës shqipe. Mbas një përdorimi të përparuem të gjuhës sonë në të gjitha degët e veprimtarisë letrare, shkencore e shoqërore mundi i breznisë së Karl Gurakuqit lihet si në një anë për arsye të ndryshme; nga një herë ndoshta edhe pse të ritë e sodit donë me ia lanë vetes sa më shumë rolin e pionirit në degën e gramatologjisë e të normalizimit të gjuhës së shkrueme. K. Gurakuqi me shokë nuk është rrëjtë kurr se normalizimi i gjuhës së shkrueme është detyrë e një breznije së vetme, sikur mendojnë disa sot, Sikurse shihet edhe në këtë gramatikë K. Gurakuqi është i informuem dhe ndjek zhvillimin e afrimit të dy kryedjalekteve shqipe apo përpjekjet e trajtimit të një gjuhe së shkrueme, por asgjë mangut pranon pak nga pikpamjet, sidomos ortografike të reja. Kjo gramatikë është e pregatitun për nevojat

e studentëve të universiteteve italiane, por tue qenë se gramatika të tilla mungojnë në gjermanishte e gjuhë tjera evropiane, kjo e K. Gurakuqit përdoret mjaft edhe jashtë Italisë. Gjuhët e hueja, edhe përpara se të dilte strukturalizmi, janë mësue dhe mësohen gjithkund në mënyrë sinkronike dhe mësuesi është përpjekë t'i paraqesi nxanësit mbarë sistemin e gjuhës përkatëse. Ortografia e re (krh. dhe *Rregullat e drejtshkrimit të shqipës* — projekt — Tiranë, 1967) është më pak fonologjike se drejtshkrimi i përparshëm. Vështirsitë janë gjithnji në vokalizëm, prandaj dhe pikat që besoj se duhen diskutue përsëri. Mbasi në këtë projekt lihet fare jashtë gegnishtja, besoj se në mënyrë heshtjeje bëhet e ditun se për këtë variantë të gjuhës sonë së shkrueme mbetet në fuqi « *Ortografi e gjuhës shqipe* » (Tiranë, 1951) përpilue nga Xhuvani, Cipo e Çabej.

Si mbas pikpamjeve të reja hundorja (nazali) nuk shënohet, ndërsa Gurakuqi shënon jo vetëm hundoren, por shpesh

dhe theksat. Nazali në gegnishten është relevant në krahasim me zanoret orale, prandaj të huejt — nëqese perdoret ortografia e sotshme e Tiranës — nuk kanë me mundë të perceptojnë vlerat fonematike të shqipes. Hundorja nuk ka për të humbë në shqipen aq shpejt sepse ka një funksion kuptimor. Marrim p. sh. një fjali të thjeshtë: *Çka është asht*. Shkrue në këtë mënyrë, lexuesi nuk din të dallojë nëse shkruesi don me thanë: 1) *çka është asht* (tosk, *çka është është*) apo 2) *Çka është asht* (tosk; *çka është asht*).

Nuk e dij, a i shkon ndokuj në mend se hundorja si në prozën artistike, ashtu a kryesisht në një varg poetik, mund të jetë përdorë si mjet efektiv në pasuninë e tonaliteteve.

Fare e drejtë nuk më duket që në ortografinë e re të Tiranës (1967) shkruhet *gjerë* në vend të *gjërë* tue qenë se ë e theksueme në *gjërë* është identike me fonemin *ë* në fund të kësaj fjale.

Gramatika e Gurakuqit del si botim i dytë i përmirësuem dhe i shtuem sidomos në lakimin e emnave dhe me ushtrime të reja.

M. Camaj

★

NEXHAT PESHKËPIA: *Një zemër në mërgim*. E boton autori me ndihmën e miqvet. New York, 1967, faqe 82, § 3.

Një përshtypje çudije e përshkon njerin tue marrë në dorë e tue shfletue këtë vëllim të Nexhat Peshkëpis. Në kushtet e vishtrira të mërgimit, të një mërgimi që të lodhë mendën e të molisë zëmërën jo vetëm nga shakua i mallit për atdhe por edhe për shkretin shpirtnore në të cilën njeriu është i shtrenguem të jetojë e të prodhojë, jashta rrethit natyruer të vetin, në mungesë të ngushullimit që ep fryma e vendlindjes, tuba e miqve e cila përsjell dita me ditë zhvillimin e ndiesive dhe të mendimeve, përpjekjet kulturore, tue të ndihmue dashtë e pa dashtë me vemendjen dashnore të tyne m'u thellue në përfitim vlerash të njimendta e në mjeshtri t'artit të shprehjes, botimi i një veprë mund të quhet heroizëm. Shkrimtari i dënuem me punë larg atdheut lufton kundra ndjenjës së veçimit, kundra atmosferës së huej që, edhe në qoftë se nuk e pengon, i a ftofë frymzimin e i a ligështon hovin krijimtar. Mospërfillja, mandej, e shumicës së merguemvet, i a shuen kryekëput çdo dishir punë.

Kam njoftë gjatë mërgimeve të parreshtuna që m'a mjeruen jetën, shkrimtarë t'onë të pajisun me talent të rrallë letrar, të cilët biejshin në një plogt të randë dh'e lëjshin me vjet pendën m'u ndryshkë në tryezë. Mendimi se në vetmi ku i ngujonte mërgimi s'kishin kúj me i a lexue, për një shëndrrim mendimesh, veprën e vet, se botimi paraqitte vishtrisë të pakapërcyeshme, se përhapja parashifje shumë e kufizue, i a shqymbte trillin krijues e vullnetin e punës.

Vetëm një vullnet i fortë kapërcën këto zorime që veprimtaria letrare, e lidhur me gjuhë e me frymë kombtare, gjën në mërgim.

E në këtë mërgim, më i ngurti e fataziu që njofti gjindja e jonë, po kemi herë mbas here dishmëria se, edhe në kushtet më dramatike, të mërguemit me kambëngulje vazhdojnë m'u marrë me letra e me dituri kombtare dhe, nëpër këto, me mbajtje lidhjet shpirtnore me atdhe të largët tue mujtë e asgjësue në vetvete dhe në rrethana të jetës së huej çarravit penguese. Provë kjo e gjallnis së pashtërshme të rodit shqiptar.

Libri i Nexhatit na paraqet një përmbledhje shkrimesh ku ndieshmëria (*sensibilité*) e hollë e tij dhe një prirje e natyrëshme kah andrrimi (*rêverie*) del në shesh n'endjen e një stili tejpas kristaluer me deje t'imita muzikaliteti të mshefun. Auktori pelqen fragmentin dh'e përpunon trajtën shprehëse me shije të veçantë: disa prej këtyne copave, si në ngjeshje të landës ashtu në kujdes të trajtës, s'janë tjetër veçse poemtha në prozë.

Spikatë si në copa proze ashtu në vjerrsha, të cilat shtjellohen nëpër një rendim harkuer me tematikë të larmë, pasunija e ndiesive dhe e mendimit.

Asnjë copë nuk i mungon përmbajtja mendore ase një hov flurimtar ndienjash. Kur e kapë penden në dorë, Peshkëpia ka diçka për të thënë dhe diçka që i a vlen mundimi të thuhet. Shkrime të shprazta në këtë përmbledhje nuk gjejmë lexuesi.

Fryma e atdhedashunis rreh në krejt veprën, por jo me styl retorik e me thënje të përcipta, rreh si ndiesi e shkrimur në fyza të gjakut, si poezi e njomun me kujtime të caktueme: *prroni shkumbëzues, një kopë tue kullojë në një bregore të blertë, lugina plot hije ku qyqja e shqipja mbretërojnë përherë dhe rrapë i fshatit të tij, në hijen e të cilit ka lozur në moshë fëmijore dhe ku mbaheshin kuvendet e pleqërimet e hurrave...*

(Vëni roe fuqin e ndrydhun që përmban në mbrendi të vet vumja e qyqes pranë shqipes: e para shembullen fatkeqsit, e dyta veprat krenare: mjerim e lavdi shqiptare: histori e ngjyeme me lot ajo e jona, por edhe e rrethue me vezullim trimnije!).

Poemth në prozë mund të njehet copa *Dielli i Shqipnisë*. Nëpër një andrrim poetik të përshkruem me shum gjallni, kjo copë ndryn shllimin se Skanderbegu e Abdyl Frashëri meritën kryesore të vet e kanë në përpjekje që ata bënë për me bashkue Shqiptarët e se Lidhja e Kryezotave shqiptarë në Lezhe (1444) dhe ajo e parantikve në Prizrend (1879) janë dy ngjarjet që i japin të drejtën popullit shqiptar me qënë komb i lir dhe në vete.

Për t'u shenue edhe copa tjera proze, të gjitha të krypuna me mendime t'urta njerzore: ndër to më duket se dallohen *Që të të kujtojnë* e *Kundër logjikës*.

Që delli poetik nëpër një të dridhur ndiesish të hajthëme (*délicates*) e lulzim thënesh paraftyruese nuk i mungon Nexhatit e tregojnë, si erdhem tue e çekë më nalt, edhe copat në prozë. Por edhe në vjerrshë, d.m.th. në copa të rrjeshtueme me norma të rithmit, qoftë edhe të lir, pa ndjekë hullin e metrikës tradicjonale, auktori i ynë din t'u shtije për palc hartimeve lyrike të veta dhuratën e xizillimeve kromatike e të tingujve muzikorë.

Vërtë të bukura vjerrshat me tituj: *Mall* (faqe 15), *Ghazeli i Zëmërës* (faqe 48), *Kalova përtej* (faqe 52), *Sekretë* (faqe 53), *Si mund?* (faqe 57). Por ajo që më duket e burueme si curill i freskët nga trilli poetik i Nexhatit dhe që më pelqen pa masë është vjerrsha *Selvia* (faqe 14):

*Askush s'e di
Pse kjo selvi që, dikur e hajthme,
Si shembëll shtati merrej*

E vajzavet të lezme të vendit tonë,
 Sor,
 E zhveshur nga vetitë krenare:
 — Dru i lartë dhe i drejtë,
 I mermë, gjithmonë i blertë —
 Qëndron e kërrusur,
 Me degët e thata, pa rrëshinë.
 Vetëm tri fatitë e dinë
 Që s'janë reshjet, rungallat, stuhitë,
 Por
 E shpërngulur përtej deteve,
 Rrënjët nuk mëndin lëndinën që e leu:
 Është e huaj limfa,
 Është i huaj dheu!

Në kët lirikë të shkurtë, mendimi e ndienja, thellësija e përmbatjes dhe bukurija e trajtës, njomsija e bimës dhe e një shtati vashnuer bashkohen e gershetohen në një lumni ngjyrash e muzike fjalësh qi me i a pasë lakmi Nexhatit vjerrshatari më i rysun n'art të poezisë.

Nuk po mundem m'e lënë pa i a paraqitë lexuesave një tingëllim njimend të përsosun t'*Arshi Pipës* qi gjindet në kët përmbledhje e qi Nexhati me arsye të plotë e gjikon si një ndër lyrika më prekëse të poezisë shqiptare.

Ndiehet në të si një jeh ngashënjyes i lyrizmit t'ambëlilit styl të rfi të Tre-qindit florentin. Vargu i fundit është i mrekullueshëm.

*Sonte kujtimi n'arratit e tija
 tue u-vjedhun prej t'errtave llogore
 ndeshi n'andërr atë qi e thirrun prorre
 duket veç rrall' nëpër trishtime t' mija.*

*Ishte si qe te stina e parë rinore
 kur ja stoliste ballin pafajnija.
 E m'thonte: « Çka se vdiqa shpejt? Lumnija
 nuk qe për mue! E lashë një përmendore!*

*Jo krejt u-bora ku m'u-sos mënxyra.
 Si frymë un endem (a s e ndien?) rreth teje.
 Të prrij aty ku t'urdhënon detyra,*

*të mproj nga çdo rrezik përmes beteje ».
 I qeshën sýt, i ndriti hir fëtyra...
 O motër, vorri yt është mbrenda meje!*

E përgzojmë kolegun e shquem Nexhat Peshkëpin për kët vepër të tij, e cila jo vetëm tërheq me ndryshmënin e landës së shijeshme, por ka në vetvete një hov bujar ndiesish njerzore qi nalton shpirtin.

Kët libër, ku vuetjtet e mërgimit dhe malli shporues i atdheut paraqiten mbështjellë në një tis (*voile*) lotësh të shëndruem në dritë nepër një afsh të flakët ndiesish poetike, sejcili Shqiptar qi ndien dashunë të dhimbëshme për vend të vet të largët, duhet t'a kët pranë vetes.

E. K.

EUGEN VESNIN: *L'oasi delle mimose* - Un poeta slovacco alla scoperta del Mediterraneo - A cura di Leo Magnino. Edizioni « La Cultura nel Mondo », Roma, 1967. Lit. 500.

Questa esigua ma toccante raccolta di liriche, man mano che m'immergevo nella lettura delle sue brevi pagine, confesso che mi ha avvinto in maniera particolare. Certo, il fatto che sono anch'io un esule come l'autore, che una identica nostalgia della patria perduta punge i nostri cuori, che ai patri paesaggi da lui affettuosamente evocati sovrastino monti dalle ardite luminose vette come avviene nel mio paese che è l'Albania, tutto un complesso di fremiti e aneliti comuni, mi avvicina a queste effusioni liriche, in cui il lancinante sentimento poetico rimane sempre contenuto in una linea di virile dignità.

Il Vesnin è aperto a ogni visione che offre il mondo. Largo è l'orizzonte della sua poesia e ricca e multiforme la sua tematica. Come un « uccello migratore » sorvola contrade diverse: il sole e i miti del Mediterraneo lo attraggono: apprezza i divini doni che l'Ellade offre a chi ne contempla con ardente sete di vera bellezza gli aspetti e le creazioni d'arte, ama Venezia, lo suggestionano i vasi etruschi e i nuraghi sardi, i cespugli selvaggi delle coste di Maiorca ricche di bacche rosse sfavillanti in un maestoso silenzio, adora i pini di Roma muti e austeri testimoni di aurore d'incomparabile gloria umana e di apocalittici ruinosi tramonti di grandezza, alternantisi in una incessante meravigliosa palingenesi.

La sua voce poetica suona sommessa nell'evocazione di lontani ricordi e nelle rapide ma intense annotazioni di momenti pregnanti della vita che sfugge e lascia dietro di sé labili scie di ricordi. E non si sa se tali scie siano di conforto o di rinnovata angoscia all'anima indifesa. Ma sa, a tratti, anche assumere accenti vibranti di messaggero dell'avvenire come in « *Excelsior* » a pag. 271 e in « *Le Péan Triomphal* » a pag. 312.

Una profonda nota religiosa pervade, palese o latente, le pagine di questo pensoso poeta slovacco che eleva i suoi slanci lirici in una appassionata invocazione di pace e di fratellanza umana (cfr. *Pregate anche voi per la pace* a pag. 53 e *Credo sia giunta l'ora* a pag. 60).

Egli è un viandante e cerca nel suo cammino terrestre fonti di vita per abbeverare la sua anima assetata di bellezza e di verità, ma pur traendo dalle abbaglianti visioni di rinomate e stupende contrade estere tutto il gaudio che solo un poeta sa spremere dal mondo e dalle cose, si sente che una sensazione di tristezza ne vena la felicità contemplativa. Il mondo « scrigno inesauribile di colori, di profumi, di sapori » gli appare attraverso le lagrime dell'esilio. E il senso di lieve palpitante malinconia, che ne permea l'afflato lirico, insaporisce i suoi versi.

E mi si permetta qui di esprimere una mia particolare idea, che se non mi è stata suggerita dalla penetrante poesia del Vesnin, certo da essa mi fu confermata. E' l'amore della patria che affina il nostro senso del bello. Chi ama le cime dei Tatra e le onde del fiume Strba, sa contemplare con vivo e consapevole senso di bellezza anche le visioni che offrono i paesi stranieri. E' l'amore della patria e degli aspetti materni, con le quali essa s'imprime nella nostra più misteriosa sostanza umana, che c'insegna ad amare altre contrade ed altre genti. Dietro le incantevoli visioni dei paesi in cui lo porta il suo destino di esule, Eugen Vesnin, figlio della primaverile dea Vesna, vede splendere le vette familiari dei suoi bianchi Tatra.

E. K.

Una pregiudizievole opinione, assai diffusa anche fra gli *Arbreshë* d'Italia, considera la lingua albanese insufficientemente dotata di lessico specie per traduzioni di carattere liturgico e teologico. Dubbi e scrupoli d'ogni genere assalgono spesso chi è ufficialmente preposto alla preparazione e pubblicazione di testi destinati al culto religioso o al trattamento di problemi di fede e di morale o di alto apostolato. In realtà, chi conosce a fondo lo sviluppo raggiunto dall'albanese negli ultimi cento anni, sa che oramai esso può affrontare qualsiasi argomento senza tema di venir meno al più arduo impegno scientifico o filosofico. Per quanto riguarda poi gli argomenti di natura religiosa o liturgica, una serie di opere pregevolissime stanno lì a testimoniare l'eccellente tradizione albanese in tale campo.

La letteratura colta d'Albania inizia col *Messale* del Buzuku (1555) e continua con le opere ricche di termini ecclesiastici del Budi (pubblicate nel 1618 e nel 1621), col *Dictionarium latino-epiroticum* del 1635 di Mons. Bardhi (Blancus) e la grande opera dell'Arcivescovo Pietro Bogdani (1685) *Cuneus prophetarum* ecc. Fanno seguito a questi scrittori cattolici del Nord, altri del Sud come il Kavaljoti e soprattutto Maestro Daniele (1794) e Gregorio Gjirokastriti (1824) che tradusse in albanese il *Nuovo Testamento*.

Ma fu Costantino Kristoforidhi (1836-1895) di Elbasan che con le sue ricerche linguistiche in ogni parte d'Albania arricchì tutti i registri del lessico nazionale, rendendolo strumento idoneo a superare qualsiasi difficoltà espressiva. Le sue traduzioni della *Bibbia* (*Vecchio e Nuovo Testamento*) sono considerate testi classici. Entrano nel novero dei capolavori della lingua albanese le sue traduzioni dei *Salmi*, degli *Atti degli Apostoli* e dell'*Apocalisse*. La lingua si affinò a tal punto attraverso gli scritti religiosi di Engjell Radoja (1862), Pashko Babi (1882) e le scuole letterarie scutarine dei PP. Gesuiti e dei PP. Francescani da raggiungere somme vette espressive nelle prediche del poeta Monsignor Vinçenz Prennushi, nelle opere agiografiche ed edificatorie di Padre Gjeçov, di Andrea Mjedja e di Ndue Bityçi. Per avere una chiara idea della rapida e mirabile elaborazione dell'albanese, anche nei registri del lessico concernenti i domini della spiritualità e delle dottrine religiose, basta sfogliare il *Kthimi* di Zef Schirò sr. e soffermarsi nei canti (dal XVII al XXVII) in cui Milo discute affettuosamente di religione, filosofia e teologia con Ali Baba, capo dei Bektashi. Oppure si legga la sorprendente traduzione di Pashko Gjeçi della Terza Cantica della *Commedia Dantesca* (*Il Paradiso*).

Ma veniamo alla *Liturgia*, tradotta in albanese da una Commissione intereparchiale che comprendeva rappresentanti di Lungro, Piana degli Albanesi e di Grottaferrata, nominati dalle rispettive Autorità ecclesiastiche. La presente edizione contiene il testo greco riprodotto dalla edizione di Roma del 1950 e la traduzione albanese a lato. Essa comprende: la *Protesi* (o rito di preparazione), il testo vero e proprio della *Liturgia di S. Giovanni Crisostomo* e quattro appendici: le *Antifone*,

gli *Inni d'ingresso per le Feste despotiche*, le *Formule di congedo* delle principali festività dell'anno liturgico e una *Raccolta di preghiere di ringraziamento*.

La traduzione albanese del testo greco è stata inviata per l'approvazione alla Sacra Congregazione per le Chiese Orientali che lo ha affidato per consultazione ed eventualmente per la revisione a un gruppo di periti in materia.

Le osservazioni di questi periti sono state esaminate, valutate e inserite nel testo durante una riunione che ha avuto luogo nella Badia di Grottaferrata e a cui parteciparono Mons. G. Stamati, Vicario Generale dell'Eparchia di Lungro, il Rev.mo Padre Archimandrita P. Marco Mandalà per l'Eparchia di Piana degli Albanesi, P. Teodoro Minisci, Archimandrita della Badia di Grottaferrata e Papas Eleuterio Fortino a nome della Sacra Congregazione per le Chiese Orientali.

La presente traduzione ed edizione è la *prima* ufficiale approvata dalla Sacra Congregazione per le Chiese Orientali. Sarà il testo liturgico *comune* delle Chiese italo-albanesi.

I traduttori hanno consultato le seguenti opere: 1) Testo base: *Libër i Shërbesave të Shënjtë*, Tiranë 1961; 2) Mons. Paolo Schirò: *Mesha e Sh. Janj Gojartit*, Palermo 1964; 3) Papas Gaetano Petrotta: *Mesha e Sh. Janj Gojartit* (manoscritto); 4) P. Giuseppe Valentini S.J.: *Liturgjia e Sh. Joan Gojartit* (manoscritto); 5) e 6) Fan S. Noli: *Libër i Shërbesave të Shënjtë*, Korçë 1930 e *Uratore e Kishës Orthodokse*, Boston 1941.

Abbiamo letto con vero diletto questa nuova traduzione della *Liturgia di S. Giovanni Crisostomo* che ci pare egregiamente riuscita. I traduttori arbreshë nel loro non facile assunto si sono attenuti rigorosamente a un linguaggio quanto più comprensibile al popolo, usando una specie di « koiné » delle parlate degli Albanesi d'Italia. La lingua albanese è duttile e prolifera e si presta molto bene alla formazione di nominativi e di aggettivi composti. Appropriato mi sembra il termine *Hyjlindëse* = Deipara = Theotokos.

Questa traduzione, — in cui chiarezza e scorrevolezza di espressione concordano perfettamente con un tono piuttosto sostenuto di stile come si addice all'uso sacro del testo, — va ad allinearsi alle altre rimarchevoli opere della tradizione religiosa arbreshe (Luca Matranga 1592, Nicola Figlia, Nicola Chetta, Mons. Paolo Schirò, Papas Gaetano Petrotta, ecc.).

L'impresa parecchio difficoltosa di preparare un testo liturgico per l'uso popolare nelle località italo-albanesi che si dispiegano dagli Abruzzi alla Sicilia, possiamo affermare che i traduttori l'hanno condotta felicemente in porto. Accogliendo dei vari dialetti le caratteristiche comuni hanno tradotto il testo liturgico greco in una parlata, viva e dignitosa, accessibile anche a chi non ha mai dedicato una sola ora di studio all'albanese, ma ne ha conservato i cari materni accenti nell'orecchio e il gusto e il senso del lessico nel sangue.

Ernesto Koliqi

TRYEZA E REDAKSIS

1. — Lexuesat dashamirë sigurisht do të gzoen tue pá këso here në faqen e dytë të syprinës së *Shëjzavet* emnat e pjestarvet të Këshillit të Kryesis, qi mbas sodit do të mbështesin e do të fuqisojnë me ditunin e tyne të njohun, me përvojën e rrallë edhe me ndienjat e nalta qytetare, veprimtarin e kësaj Redaksije. Nji tubë dijetarësh shqiptarë dhe të huej, disá prej të cilvet me famë shum të gjånë në botën e studimeve, të gjithë docenta universitarë, rrethojnë sot *Shëjzat* si nji roje e ndritëshme nderi. Ata mbas sodit do të caktojnë vijën e veprimtaris s'onë, ata do të jenë dorzånës të synimeve t'ona qytetnore e shkencore dhe vezhguesa të ndritun qi do të sigurojnë mbajtjen e përpjekjes s'onë në rrafsh sa má të naltë kulturuer. Kolegve qi pranuen të përfshihen në Këshillin e Kryesis, U drejtojmë ndienjat e mirnjohjes má të thellë, tue i sigurue se Redaksija e së përkohëshmes nuk do të kursejë münd as zëll për të qënë e dënjë për pajtorin e tyne të lartë.

2. — Sukseset e paprëme kulturore nuk i a kanë sigurue kurrkund *Shëjzavet* mjetet e nevojshme financjare. Jemi në dorë të Zotit e të dashamirvet, má tepër se kurr. Dashamiri besnik, z. *Ndue Vojvoda*, edhe në këtë vjet si ndër vjetët e tjera áshht kujdesue jo vetëm me nxjerrë pajtimet e zakonshëme në New York, por edhe me gjetë pajtimtarë të rrij. Kemi marrë prej tij nji çek prej 536 dollarësh për 44 pajtimtarë dhe prap të holla të tjera na premtun. Këtij burri qi çmon përpjekjen t'onë kulturore dhe konkretisht na e jep vjet për vjet përkrahjen e vet, jo vetëm duhet t'i u falemi nderës na, por edhe të gjithë ata qi ndjekin me vemendje e miratim veprimtarin e së përkohëshmes. I shfaqim këtu botnisht mirnjohjen e Drejtoris dhe të Redaksis.

Gjithashtu miku i shquem, *D. Hamdi Oruçi*, qi ç'prej numrit të parë e përfillë me kuptim të ndritun e me sympathi veprimtarin e së përkohëshmes s'onë i ka dergue tash vonë Administratës 150 dollarë. I drejtojmë falnderimin t'onë má të nxehtë. Ky gjest bujar na shtyn me shpresue se edhe miq tjerë do të ndjekin shembullin e tij tue na lehtësue peshën e therorive sidomos sivjet qi duem të marrim pjesë në mënyrë sa má të dënjë në përkujtimin e Pesëqindvjetorit të vdekjes së Skanderbegut. Nuk e kemi zanat lypën. Kuqemi kur detyrohemi me trazue miq e të njoftun. Ngushtica na shtrëngon me hjedhë herë mbas here kushtrimë për ndihma. Prandej të na falin lexuesat n'ásht se kërkujmë tepër shpesh përkrahjen e tyne. Për vete s'kishim për të trazue kurrkend: lypim ndihmë për kulturën shqiptare të mërgimit. Ata qi kuptojnë randësin e mbajtjes në kambë, në mërgim, të nji qandre kulturre së lirë, kemi të bindun se do të na ngjesin dorën edhe mbas tashit ashtu si kanë bã deri tash.

3. — *Kujtimet e Ismail Qemalit*. — Dashamiri i ynë z. *Reshad Agaj* áshht kah na dhuron nji vepër të lavdueshme, e cila mbushë nji shpraztinë të madhe në kulturën t'onë kombtare, sidomos të mërgimit. E kemi fjalën te *Kujtimet e Ismail Qemalit*, ata kujtime qi Plaku i Vlonës na i la të shkrueme anglisht e qi z. *Reshad* ka përkëthye shqip për t'i a përhapë botës së lexuesave shqiptarë. Ideali i pamvarsis u mishnue në Skanderbegun dhe me anën e legendës e të historis së madhnueshme të këtij Burri të Pashoq u dikue prej qindvjetit në qindvjet deri tu kushtrimet e para për Rilindje të Jeronim De Radës e deri tu «Lidhja e

Prizrendit», Kurr dishiri vrumulisës për liri nuk u shkim në shpirt të kombit dhe shkaktoi gjatë robnis shekullorë përpjekje të paprëme kryengritëse.

Dishiri u sendertue me 28 nanduer 1912 kur duert e Ismail Qemalit e shpalisen në diell e në qiell, tekembramja të lirë, Flamurin kuq e zi të Skanderbegut.

Ata qi e ndiejnë gjakun shqiptar tue rrjedhë në fyza të veta, historin e atdheut e kanë për detyrë t'a kenë parasysh si sqaruese mendimesh e ndiesish edhe si udhëheqse të jetës. Nga historija burojnë mësimet më të shëndoshta qi vlejnë m'u rregullue në rrethana të tashmes për t'i pregatitë kombit (e nepër komb vetvetes e birnis trashigimtare) dit më të gzueshme. Në historin e Shqipnis, Ismail Qemali përfaqëson një pikarrijtje dhe një piknisje: Ai me vepër të vet, i ndihmuem nga shokë të ndershëm e të vlefshëm, mbylli një epokë fatzezë e çeli një epokë fatbardhë. Jetën e travajueme të këtij Atdhetari, mënyrën si e gjet për në udhën shpëtuese, shka sajoj e si veproji për t'i dalë në faqe qellimit të viganshëm, pengimet qi i a ndaluen hovin, përkrahjet qi i a lehtësuen mundin, na duhet t'i njofim pse është përvoja më e çmueshme e rodit shqiptar. Ai na nxori prej errësis në dritë të liris. Tregimin e orvatjes për pamvarësi Ai e përsjell me këshillë qi përbajnë një visar të paxevendsueshëm dije e urtije, grumbullue nga trûni i ndritun dhe nga zëmra bujare e një prej Burrave më të pikatun qi gjinikoi gjaku arbnuer. Përgzohemi me z. Reshad Agaj, qi po na e dhuron të përkëthyeme ket vepër autobiografike t'Ismail Qemalit. E marrim me mend sa therorzime të shënueshme i kushtoi të kryemit e këtij punimi të vishtir. Të gjithë Shqiptarët, prandej, e kanë për detyrë t'a ndihmojnë z. Reshad në përhapje të këtij botimi të dobishëm. Libri *Kujtimet e Ismail Qemalit* kushton 10 (dhetë) dollarë dhe mund të porositet ke vetë përkëthyesi: Mr. Reshad Agaj - 244 Havelock St. - Toronto 4 - Ont., Canada.

4. — *Ndrrime adresash.* — Na vijnë gjithënji ankime pajtimtarësh për sa i përket mos-shpërndamjes me rregull së *Shêjzave*, Na i a vëm kujdesin më të madh dergimit të së përkohëshmes. Mbajmë në rregull tefterin e adresave. Ç'faj kemi se një pajtimtar ndrron adresë e nuk lajmon aspak Administratën? Humbin numrat e *Shêjzavet* prej pakujdesit të vetë pajtimtarvet jo prej atij t'onit. Na s'kemi veti mëngjistare më i diktue adresat e reja të pajtimtarve qi ndrrojnë vend e banesë. Duhet të na e lajmojnë ata vetë me letër.

Lutemi, prá, me na tregue me kohë çdo ndrrim adrese.

5. — Syprina e ré e *Shêjzavet* është vizatue e hartue prej bashkëpunorit t'onë *At Vinçenz Malaj, ofm.*

6. — Shpresohet se Bashkija e Paris-it do të titullojë një rrugë të kryeqytetit francez me emën të Skanderbegut. Kërkesën e ka bërë z. *Lec Shllaku* dhe propozimi i tij, duket se është pranue mbas një letërschkëmbimit të dendun me autoritete përkatëse. Përgzohemi me z. Lec Shllakun për këtë nisjativë të lavdueshme qi do të mbajë përherë gjallë emnin e Fatosit t'onë bashkë me lavdi shqiptare në një ndër qytete më në zâ të botës.

6. — *Segnalazioni.* — Il prossimo numero di *Shêjzat* (Le Pleiadi), che uscirà nella prima decade del mese di luglio, conterrà un interessante studio della Dott.ssa Angela Cirrincione dal titolo: *Sui verbi albanesi* e la continuazione dell'articolo del Prof. Mosè Troiano: *Canti di S. Paolo Albanese.*

Vargu i botimeve të marruna

JOSEPHI VALENTINI S.J.: *Acta Albaniae Veneta Saeculorum XIV et XV. Pars Prima: Saeculum XIV comlectens. Tomus Primus Ab initio ad usque Annum MCCCLXXXIV; Panormi; Typis Josephi Tosini MCMLXVII; pp. XIV-303. Lit. 6.000 (Dollari 10).*

GIUSEPPE VALENTINI: *Appunti sul regime degli stabilimenti veneti in Albania nel secolo XIV e XV.* Leo S. Olschki; Editore, Firenze: Estratto da *Studi Veneziani*; VIII, 1966.

MATTEO SCIAMBRA - GIUSEPPE VALENTINI - IGNAZIO PARRINO: **Il «Liber Brevium» di Callisto III.** La Crociata, L'Albania e Skanderbeg - descrizione, introduzione, edizione in regesto e parzialmente integra e indici. Palermo, Scuola Grafica Salesiana, 1968; pp. 227. L. 2.500.

MIRCEA POPESCU: *Saggi di poesia popolare romena.* Società Accademica Romena. Collana di Studi e Saggi III. Roma 1966; pp. 143; L. 2.000.

SOCIETAS ACADEMICA DACOROMANA: *Acta Philologica.* Tomus V. Romae 1966; pp. 333; L. 5.000.

SULEJMAN HAXHIJA: *Flamurtari i Kosovës Isa Buletini.* München 1967, faqe 153, p.ç.

NEXHAT PESHKEPIA: *Një zemër në mergim. E boton autori me ndimën e miqvet.* New York, 1967, faqe 82; \$ 3.

FRANCO DURAZZO: *L'Albero Italia.* Casa Editrice EDIKON, con presentazione di PIERO GROSSO, Milano 1967, pp. 77, L. 1.000.

J. GILL S. J.: *Pope Callistus III and Scanderbeg the Albanian.* Extracta ex vol. XXXIII fasc. II - 1967 «Orientalia Christiana Periodica», Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma 1967.

GUIDO CALOGERO: *L'Università nel mondo di oggi.* Estratto da «La Cultura» V (1967), pp. 1-17, Edizioni dell'Ateneo Roma.

GUIDO CALOGERO: *Commento a un discorso di Saragat.* Estratto da «La Cultura» V (1967), pp. 297-315, Edizioni dell'Ateneo Roma.

Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft - Band 13 - *Beiträge zur Indogermanistik und Keltologie.* JULIUS POKORNY zum 80. Geburtstag gewidmet. Herausgegeben von Wolfgang Meid. Innsbruck 1967.

«La Cultura nel Mondo»; Direttore: LEO MAGNINO - Anno XXII (Anno I nuova serie) nr. 1, Gennaio-Febbraio 1968, Via Monti Parioli, 40 - 00197 Roma; un fascicolo L. 500; abbonamento ordinario L. 3.000.

Të gjitha botimet qi arrijnë në Redaksi shenohen në këtë varg. Ato qi kanë një randësi të veçantë, do të shqyrtohen ndër rubrika përkatse.

Fratelli italo-albanesi !

La rivista « Shêjzat » (Le Pleiadi) propugna l'ideale di quella Albania che nelle prime decadi dell'Ottocento vaticinò il grande Girolamo De Rada e a cui pose solide basi Abdyl Frashëri nella Lega di Prizrend.

I vostri padri aiutarono la madrepatria a uscire dalle tenebre della schiavitù alla luce della libertà. Purtroppo anche oggi l'Albania è sommersa nella notte della più angosciosa tirannia.

Accorrete ancora in suo aiuto!

La rivista « Shêjzat » (Le Pleiadi) combatte per una patria modellata sulle generose visioni profetiche di Girolamo De Rada e Giuseppe Schirò. Aiutatela!

Amici dell'Albania !

La rivista « Shêjzat » (Le Pleiadi) continua nella sua attività a ispirarsi, nel Libero Occidente, alle più sane tradizioni culturali della stirpe albanese, tradizioni che in patria si tenta, con una incessante spietata persecuzione contro i veri intellettuali, di sopprimere per sostituirvi concezioni di vita di pretta marca asiatica. Un gruppo di coraggiosi scrittori, giovani e anziani, ancorato al retaggio spirituale di Scanderbeg e dei più alti e puri interpreti del genio nazionale, pur rimanendo aperto alle urgenti esigenze dei nuovi tempi, combatte per l'ideale di un'Albania liberamente avviata verso un'era di giustizia e di pace, mantenendo in vita questa libera palestra con grandi sacrifici.

Aiutandola, aiuterete la vera Albania! Quella che fu nei secoli impavida sentinella della civiltà occidentale e che tale vuole rimanere.

Shqiptarë !

E përkohëshmja « Shêjzat » (Le Pleiadi) i paraqet botës vlerat më të çmueshme të gjakut shqiptar. Lufton për një Shqipëri të lirë, të pamvarun, votër e përbashkët ku flaka e shqiptarizmit të jët symbol vëllaznimi kombtar.

Sot që dhunisht një çetë të patenzonësh largon nga votra vllaznore ata që nuk i shtrohen epshët për pushtet të tyne, në « Shêjzat » është shpërngulë nxehtësija e asaj votre.

Shqiptarë! Mbani gjallë flakën e votrës s'uef që sot gjeti streim në « Shêjzat »!

Lit. 2.000